

Н. В. ГОГОЛЬ

**ДИКАНЬКА
ҚИШЛОҒИ
ОҚШОМЛАРИ**

**Асаларичи
Рудий Панько
томонидан нашр
қилинган
повестлар**

Русчадан
Наби Алимужамедов таржималари

Тўпловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи
Мамлакат Бекжоновна

БИРИНЧИ ҚИСМ

МУҚАДДИМА

«Диканька кишлоғининг оқшоми», дегани нимаси? Қаёқдаги бир асаларичидан чиққан гап-да! Худоё тавба! Шунча ғознинг пати юлиниб қалам бўлса ҳам, шунча латта қоғозга кетса ҳам камлик қилибдир! Қўли сиёҳга бўялган ҳар хил қаланғи-қасанғилар каммиди! Энди асаларичи ҳам уларга таассиб қилибди-да! Босмаҳонада чоп бўлиб чиққан қоғоз шундақа сероб бўлиб кетдики, одам нима ўрашни билмай қолди».

Бу гапларни асаларичи эшитганига бир ой бўлди, яъни айтмоқчи бўлган гапим шуки, биздек бечоралар мабодо кишлоғимиздан чиқиб баъзи улуғ мартабалилар орасига кириб қолгундай бўлсакми, шўрмиз курийди! Гоҳда каттакон бойнинг ховлисига кириб қолгундай бўлсак, дарров одамлари ўраб олиб калака қила бошлайдилар. Агар сал мундоғ мартабаси баландроқ хизматкорлар калака қилсалар-ку майли-я. Йўқ, таъвияси чиққан майда-чуйда тирранча малай болалар ҳам пашшахўрдалик қиладилар. «Қаёққа борасан, қаёққа, йўқол, кет кишлоқи!»... деб ҳар қайси ҳар ёқдан ўдағайлайди. Шунга ўхшаб улуғлар орасига кирганда ҳам киши шундақа меровланиб қолади. Айтаберсам... нимасини ҳам айтаман! Бундақа жойга боргунча судья дастёри, поп ҳазратлари беш йилдан бери афтимни кўрмаган Миргородга борганим тузукроқ, аммо бориб қолгундай бўлсак, дод десанг ҳам жавоб қайтармай иложинг йўқ.

Азиз ўқувчилар, яна жаҳлингиз чиқмасин (анчайин бир асаларичи сиз билан худди уруғ-аймоғи ёки ошна-оғайнисидек бемалол сўзлашганига жаҳлингиз чиқмадими), бизнинг овулда қадимдан қолган бир расм бор; дала ишлари битди дегунча эркак зоти печкага бир чиққанича киши билан тушмасдан дам олади. Бизнинг қасаваларимиз ҳам ариларини ертўлага қамайдилар; осмонда турна, нок дарахтида нок қолмаган вақтда қоронғу тушар-тушмас кўчанинг хов бир ёғида чироқ милтиллаб ёндими — ўйин-кулги, кўшиқ эшитаберасиз; балалайка, гоҳда скрипка овози ҳам чиқиб қолади, шўхлик бошланади... Оқшом ўйинлари деганимиз шу. Бизнинг бу оқшомларимиз сизнинг балга ўхшайди. Аммо баайни ўзи, деб бўлмайди. Сиз ўйин тушмоқ ва кўлингизни оғзингизга тутиб эснамоқ учун борасиз. Бизда қизлар гала-гала

бўлиб йигиладилар, бироқ ўйин тушмоқ учун эмас. Ҳаммаси қўлида дугию, пилтакачи билан келади. Бошда ҳар қайсиси иш билан банддек кўринади: дуглар чирпирак айланган, қўшиқ авжига чиққан, ҳеч ким бошини кўтариб, ён-верига қарамайди ҳам. Аммо ўспирин йигитлар скрипкачини бошлаб ўйга гуруллаб кирдиларми; тамом; шовқин-сурон, шўхлик, ўйин бошланиб кетади, шунақанги тўполон бўладики, таърифини айтган билан адо бўлмайди.

Аммо ҳаммаси бир ерга гуж бўлиб чўпчак айтишса ёки ағдан-бағдан гап бошланса, буниси жуда ажойиб, худоё тавба! Ҳикояти йўқ нарса йўқ. Қаёқдаги эски гапларни кавлаб топишади! Бирам ваҳималар соладиларки, аммо асаларичи Рудий¹ Панькониноқшом мажлисидаги суҳбатда айтилганидек ажойиботу ғаройибот ҳеч қаерда ҳикоят бўлган эмас. Ҳамқишлоқларимиз нима сабабдан менга бундай лақаб қўйганларини, азбаройи худо, айтолмайман. Соч-соколим ҳам сарикдан кўра кўпроқ оқ бўлса керак. Аммо, хафа бўлмагайсиз, бизда шундай одат борки, агар бировга бирорта лақаб қўйилган бўлса, бу лақаб ўла-ўлгунча қолади. Гоҳи арафа-марафа кунларида бир қанча зот-бобаракатлар асаларичининг кулбасига меҳмон бўлиб, дастурхон тепасида ўлтирганларида, шундоғ ширин суҳбат бўлур эдики, асло қўяберинг Шуниси ҳам борки, мажлис аҳллари унақа-бунақа қишлоқи мужиклар эмас. Кимникига қадам ранжида қилсалар ул одамнинг боши кўкка етар эди. Чунончи Дикань қишлоғининг дьякони Фома Григорьевични биласизми? Ана ақил! Шундай ғалати ҳикоятлар айтар эдики, бу ҳикоятлардан иккитаси бу рисолада бордир. Бу киши сира қишлоқ дьяконлари киядиган олача тўн киймас эди. У кишиникига қачон борсангиз, ранги картошка ушдан қилинган совуқ атала рангига ўхшаган, Полтавада газини олти сўмми, қанчадан олиб тиктирган нафис мовут чакмон кийиб чиқар эди. Қишлоқ кишиларидан ҳеч ким бу кишининг этигидан қора мой ҳиди келади, демайди ва лекин этигини роз мойи билан мойлаганини ҳамма биларди. Унинг этик мойлаган мойини бошқалар жон деб овқатларига солардилар. У кишининг сирасидан бўлган бошқалар этаклари билан бурунларини артар эдилар, лекин у кишининг умрларида бирон марта этаклари билан бурун артганларини ҳеч ким кўрдим дея олмас эди. Бурун артмоқчи бўлса, четлари алвон ип билан тикилган, тахлоқлик оқ рўмолчасини қўйнидан чиқазиб, ул ишини адо қилгандан кейин рўмолчани ўн икки буклаб яна қўйнига солиб қўяр эди. Меҳмонлар орасида биттаси бор эдики... шундай басавлатки, қозихона вакили қилиб ёки қозилик мансабига ўтказиб қўйса ҳам бўларди. Қўлини найза

¹ Рудий — сарик, малла.

қилиб, бармоғига тикилиб олиб ганириб кетардики, худди китобдан ўқиётгандек охори тушмаган гапларни топиб, лапар ўқиб сўзлар эди. Шундай иборалар билан сўзлар эдики, гоҳда гапига тушунмай, бундай ғалати гапларни қаердан топганига ҳайрон қолардиқ. **Фома Григорьевич** бир кун унинг бу хил гапларига киноя қилиб ғалати бир ҳикоят сўзлаб берди: бир мактаббачани **дьякон лотинча** гапга шундай уста қилибдики, бола ҳатто ўз тилимизни унутиб, нима гапирса «ус» қўшиб сўзлайдиган бўлибди: курақини куракус, хотинни хотунус дейдиган бўлибди. Бир кун отаси билан далага чиқиб, бу ерда ҳаскашни кўриб отасидан: «Дада, силарнинг тилингизда буни нима дейсизлар» деб сўрамоқчи бўлиб ҳаскашнинг миҳ томонини оёғи билан босган экан, отаси жайиб бергунча ҳам бўлмай, ҳаскашнинг ёрочи кўтарилиб ағрайиб турган боланинг пешанасига теккан экан, бола пешанасини ушлаганча бир газ нарига қочиб «**Ҳа, зангар ҳаскаш!** Оти нима эди, надарига лаънат, ёмон тегаркан» дебдир. Ана шунақа. Ҳаскашнинг оти ҳам боёқшнинг эсига келиб қолибди. Бу гаплар кув ҳикоятчига ёкмада шекилли, индамай-индамай ўрнидан туриб, уйнинг ўртасига бориб чатоноғини кериб туриб олди, кейин бошини андак эғиб бир қўлини малларанг коптонининг¹ орқа чўнтагига солиб, ялтираган думалоқ тамаки қутисини олди. Қутичанинг устидаги мусулмон подшоҳнинг суратига бир чертиб қўйгач, ундан бир хил ўт билан кул аралаштирилган бурнақидан катта бир чимдим олиб, ҳатто бошмалдоғини ҳам бурнига еткимасдан узоқдан бир тортиб эди, бурнақининг бор-йўғи бурнига кириб кетди, аммо хануз ҳам ҳеч нарса демади. Кейин яна бир киеасига қўл солиб, катак-катак кўк чит рўмолчасини олгандан кейин эшитилар-эшитилмас гўнғиллаб масал ўқиғандай «эшак қулоғига танбур чалманг» деб қўйди; **Фома Григорьевич** бошмалдоғини икки панжаси орасига олиб турганини пайқаб ичимда, «жанжал бошланади» деб қўйдим. Ҳайриятки, кампирим фаросат билан фаҳмлаб дастурхонга дарҳол иссиққина мойлик оширма нон келтириб қўйди. Ҳаммалари овқатга тутиндилар. **Фома Григорьевич** ҳаллиги вазиятда ушлаб турган қўлини мана деб кўрсатиш ўрнига, мойлик нонга узатди ва одатича бу сафар ҳам кампирининг пазандалигини мактаб кетди. Яна бир ҳикоятчим бор эдики, аммо буни си шундай ваҳималик ҳикоятлар айтар эдики (бемаҳалда уни айтиш ҳам чакки-ку), этларимиз жимирашиб кетар эди. Шунинг учун унинг ҳикоятларини бу китобимга қўшмадим. Ҳаммани ваҳимага солиб яна балога қолмай. Худо уриб асаларичини кўрганда ҳамма жиндан қочгандай қочмасин, дедим. Агар худо умр бериб келаси йилгача ўлмасдан яна бир китоб чоп қилиб чиқазсам,

¹ Коптон — тўн.

мана бу китобда нариги дунёдан қайтиб келганлар борми, динимиз қувват топган юртимизда, қадим замонларда бўлиб ўтган ажойиб-ботлар борми ҳикоят қилиб одамларни бир ваҳимага солай. Бу ҳикоятлар орасида асаларичининг ўз набираларига ҳикоя қилган латифалари ҳам чиқиб қолар. Уқиб тингласаларингиз бўлгани, андак даңгасалигим бор, шуниси ёмон, бўлмаса, айтаберсам, бундай китобдан унта ҳам бўлади.

Пок бўлмаса гапнинг каттаси ёдимдан чиқадиган экан. Азизлар, меникига бормоқчи бўлсангизлар катта йўл билан тўппатўғри Диканькага йўл солаберинглар. Адашмасдан тезроқ етиб борсинлар деб, бу номни атайин китобнинг бошига битиб қўйдим. Диканька кишлоғининг таърифини хўб эшитган чиқарсиз. Шунинг ҳам айтайки, ундаги уй аллақандай асаларичининг похол капасидан яхши. Борнинг таърифини айтган билан адо бўлмайди, сизнинг Петербургингизда бундай боғ бўлмаса керак. Диканькага келгач, учраган кир кўйлак розбоқар боладан «Асаларичи Рудий Паньконики қаерда?» деб сўрасангиз, дарров «ана» деб кўрсатиб беради, мабодо хоҳласангиз элтиб ҳам кўяди. Фақат илтимосим шуки, қўлингизни орқангизга қилмасдан, жудаям гердаймасдан боринг, чунки кишлоғимизнинг йўллари сизнинг боргоҳларингизга борадиган йўллардек текис эмас. Фома Григорьевич бурноғи йили тўриқ байталини янги аравасига кўшиб келган экан, Диканькадан чиқаверишда бир чуқурга ағанаб кетибди, тагин тизгинини ўзи тутиб, кўзиустига яна бир харид қилган кўз ҳам тақиб олган экан.

Ва лекин кадам ранжида қилиб меҳмон бўлиб борсангиз, умрингизда емаган қовунлар сўйиб бераман. Азбаройи худо, ҳеч бир кишлокда топилмайдиган асаллар бор. Шундай хушбўйки, ҳиди уйни тутиб кетади. Тозалиги кўз ёшига ёки қимматбаҳо исирғаларинг ақиқ тошига ўхшайди. Кампир пиширган пероғларни асло қўяберинг! Қанду асал. Есангиз мойи оғзингиздан оқиб кетаберади. Хотинларга балли-я. Афандилар, нок сувидан наъматак солиб қилинган ёки майиз билан олхурот солинган шарбат ичганмисиз ёки широси еганингиз борми? Худоё тавба, дунёда андоғ турли мазалик овқатлар бор экан-да! Лаззат-а — лаззат! Мактовини айтган билан тамом қилиб бўлмайди. Ўтган йил...не, менга нима бўлди, мунча жаврайман. Иш қилиб боринг, албатта боринг, кечикмасдан боринг. Зиёфатни шундай боплаймизки, кўрган бирёвга мактайдиган бўласиз.

Асаларичи Рудий Панько

СОРОЧИ ЯРМАРКАСИ

I

Зериктим уйимда ўлтириб,
Ўх, мени тез олиб кетинглар.
Қизларжон ўйнашиб-кулдириб,
Йигитлар кўнглини тўлдириб
Юришган жойларга элтинглар.

Қадим афсонадан

Малороссиянинг ёз кунлари қандай гўзал, қандай дилбар! Кун қиёмга келиб поёнсиз кўм-кўк денгиз гумбази гўё ерни кучмоқ бўлгандек, унинг устига тўнтарилмиш ва гўзал маҳбубасини оғушига олгач гўё бунинг лаззатига ботиб роҳат уйқусига толмиш; иссиқ ҳаддан ошиб ҳамма жимиган бу пайтда киши қандай толиқади! Осмон гумбазида булутдан асар йўқ. Далалар жимжит, гўё борлиқ ўлмиш. Фақат баланд осмонда тўрғай сайрайди, холос. Унинг кумушдек жаранглаган овози ҳаво нарвонидан югурганича тушиб, юрагида севги ўти ёнган ер устига тўкилмоқда. Аҳён-аҳёнда балиқчи қушларнинг чағиллаган овози, саҳрода сайроқи беданалар товуши эшитилмаса, бошқа товуш чикмайди. Булут билан ўпишган чинорлар худди сайру томошага чикқанлардек шалпайиб ҳомуш турадилар. Кўз нурини олгудек тез офтоб шуъалари баргларга найзадек қадалиб, алвон турли ранг ичида товлантиради, баъзиларига тун қоронғусидек қора кўланка ташлайди, бу барглар қаттиқ шамолда қуёшнинг зар нурларидан баҳра олмасалар, бошқа маҳалда ололмайдилар. Осмонда пириллаб учиб юрган зумуррад, забаржад ва ёқут капалагу капалакчалар сарвқад кунгабоқарлардан чамандек очилиб турган экинзор ерларга ёғилмоқдалар. Далаларда босилиб кўйилган пичанлар, ғарам-ғарам сап-сарик буғдойлар қатор-қатор кетаётган кети кўринмаган карвонга ўхшайди. Гилос, олуҳирот, олма ва нокларнинг тарқалиб кетган шоҳлари мевасининг оғирлигидан эгилмиш. Осмон, унинг ойнадек равшан юзи, кўм-кўк чор-чўп ичига олиниб ҳиммат билан баланд кўтарилган дарёдир... Малороссиянинг ёз фаслида қанча лаззат, қанча гашт бор!

Бир минг саккиз юз...саккиз юз...-нчи йилда иссиқ август ойининг ана шундай дилбар, гаштли бир куни эди... Хуллас, бундан ўттиз йилча бурун Сорочинец деган мавзудан тахминан ўн чақиримлик жойдаги йўллар атрофу жавонибидаги мавзу ва қишлоқлардан ярмаркага келаётган одамларга тўлган эди. Туз, балдиқ ортган аравалар, эрта саҳардан узун-узун карвон бўлиб келмоқдалар Похолга ўралиб тоғ-тоғ қилиб аравага босилган

мўндио хурмачалар қоронғида қамалиб қолганларига хафа бўлгандек секин-секин келмоқдалар. Сирлаган мўндичалар, кўвакўвачалар худди мақтангандай араванинг баланд четанидан ундабунда кўришиб, яхши молга меҳр қўйган кишиларнинг хавасини келтиради. Бу қимматбаҳо матонинг эгаси лойдан ясалган олифтлари билан серқарашма сатангларини авайлаб, очилиб қолганларини похолга ўраб, араванинг кетидан аста-секин бормоқда Кўп йўловчиларнинг баланд бўйли кулолга хаваси келарди.

Қоп, каноп, мато ва бошқа ҳар хил рўзғор ортган ҳўкиз арава бир чеккадан секин-секин келмоқда. Оппоқ сурп кўйлак, доғу дуг теккан оқ сурп чалвор кийган эгаси арава орқасидан имиллаб келяпти. Чиройлигу хунукни айирмасдан, чақирмаганда ҳам ўзи келиб неча минг йиллардан бери ҳеч қимсани хоҳламаганига қўймай, бутун одамзоднинг соч-соқолини оқ упага бўяб келаётган баттол сартарош оппоқ қилиб қўйган узун мўйловидан ҳам, қорайган юзидан ҳам оқиб кетаётган терини хушўқмаслик билан зўрға артиб кўярди. Унинг ёнида араванинг кетига боғланган байтал ҳам бор. Бечоранинг юввош-юввош бориши қариб қолганидан далолат берарди. Кўп кишилар, хусусан ёш йигитлар араваси кетидан бораётган бу кишига рўпара келганда шапкаларини олиб салом берардилар. Аммо бу ҳурматнинг боиси унинг мўйсафидлиги ёки савлат билан юриши эмас; бошингизни андак юқори кўтариб қарасангиз, бунинг асл боиси нима эканини дарҳол кўрасиз. Аравада бўтадек кўзлари ўткир ёниб турган, қора қошлари ёйдек қайрилиб тушган, қизилгул ғунчасидек лаблари табассум қилиб турган, сочини қизил ва кўк ленталар билан боғлаган думалоққина кўҳлик қизи ўтирипти. Бошидаги ленталари, узун сочларига тақилган чечак гуллар чиройлик бошининг хуснига хусн бўлиб тушибди. Уни ҳар бир нарса машғул қилгандай, ҳар нарса қизиқтиргандай, ажойибдай кўринарди. Шаҳло кўзлари ҳар тарафга қараб ўйнар эди. Нега ўйнамасин. Ярмаркага келгани шу! Ун саккиз ёшлик қиз ярмаркага энди биринчи келиши!.. Лекин ярмаркага бораман деб отасига қанча ялиниб-ёлворганини йўловчилардан ҳеч қим билмайди. Отаси қизини аввал ҳам ярмаркага олиб боргиси келарди-ю, аммо узоқ хизмати бадалига энди бугун бозорга лойиқ кўрилган байтални отаси ўзига қандай ром қилиб олган бўлса, унинг ўзини ҳам шундай ром қилиб олган хотини ҳеч қўймас эди. Чақаги тинмаган хотин... Эй, эсимиздан чиқипти. Эгнида кўк тивитдан тикилган ясамол кофталик, ола байроқ йўл-йўл юбкалик, бошида гулдор чит қалпоқчалик онаси ҳам араванинг устида ўтирарди. Кофтасига худди қундузга тикилгандек, қизил парчалар уланган, бошидаги қалпоқчаси унинг тўладан келган қипқизил юзини алланечук салбийлаб кўрсатарди. Унинг юзида қандайдир бир совуқлик қандайдир бўйимсизлик бор. Шунинг учун ҳам қимнингки кўзи унга тўпша кўриш қарор

ундан олиб, кулиб турган кизнинг чиройлик юзига қарарди.

Йўловчиларнинг кўзига йироқдан Псел¹ кўрина бошлади. Узокдан шабада туриб, салкин ҳам тушиб қолди. Каттиқ иссиқнинг шиддатидан кейин шабаданинг таъсири дарров билина қолди. Уланзор ичида чалакам-чатти ўсиб ётган оқ терак, миззатерак ва қора толларнинг кўм-кўк ва яшил япроқлари орасидан совуқ ичида йилтираб турган ўт учқунлари кўринади. Нозанин дарё кумушдек кўкрагини очмиш, дарахтларнинг паришон яшил кокиллари унинг оқ баданига ёйилиб тушмиш. Зар кокиллари патилпатила бўлиб ойдек юзига, нозик қифтларига, мармардек оқ бўйнига ёйилиб тушган ситамгар бир танноз, нозу қарашма билан ойнага боққанда, юз жилва қилиб зару зеварларни бирини ташлаб, бирини олганда нучук итобу истиғно кўрсатса, бу дарё ҳам шўхлик билан ҳар йили ўзга бир сой пайдо қилар, оқар йўлини ўзгартар, янги жойлардан ўтар эди. Қатор-қатор тегирмонларнинг оғир даррағи сувни мавжга келтириб, толқон қилиб ҳар тарафга сачратар, сочар, тўполон кўтарар эди. Биз билган одамлар тушган арава бу чоқда кўприк бошига кирди. Дарё ҳам бутун ҳашамату савлати билан улар кўз ўнгида азамат бир ойнадек очилди. Осмон, кўм-кўк яшил дарахтлар, бораётган одамлар, кўзаю мунди ортган аравалар, атрофдаги тегирмонлар тесқари бўлиб тўнтарилганча ложувард сувнинг тагига тушмай муаллақ осилиб қолди. Аравадаги нозанин кела-қелгунча тинмай чақиб келаётган пристачқасини ҳам унутиб, атроф манзарасига махлиё бўлиб қолди. Кизнинг ҳаёли қочиб турган пайтда бировнинг: «қандингни ур, қизча!» деган хушодади кулоғига кирди. Қайрилиб қарагач, кўприк устида тўпланиб турган бир неча ўспирин йигитчаларга кўзи тушди. Кийим-боши бошқаларниқидан олифтарок бўлиб, устига оқ тўн, бошига кўк баррадан қалпоқ кийган бир бўз йигит керилиб, белини ушлаганча одамларга қараб турар эди. Йигитнинг офтобда қорайган, лекин ёқимтой чехраси, гўё қизни у ён-бу ёнидан тешгудай бўлаётган чарақлаган кўзлари гўзал қизнинг назарини жалб этмай қолмади. Хушодад қилган одам шу кишимикин деган ҳаёл кўнглидан ўтиши билан қиз кўзларини юмиб олди. Оқ тўнлик йигит кўзини қиздан олмай яна хушодад қилиб: — қандингни ур! — деб қўйди. — Агар бир ўптирса, топган таянганимнинг ҳаммасини берардим. Олдида анави ажина ўтирипти-да!

Ҳамма хохолаб кулиб юборди. Лекин шошмасдан аста-секин кетаётган эрнинг ясанган хотинига йигитнинг бу хушодади унча ҳуш келмади шекилли, қизил юзларидан олов чикиб, биргалай тутилмаган қарғишлар шўх йигитнинг устига ёмғирдай ёғилди:

¹ Псел — жойнинг опи (Тарж.)

— Афтиг курси кемакаш, илойим тикилиб ўлги! Отангнинг бошида хурмача синсин! Лаънати дажжол отанг муздан тойиб йиқилсин! У дунёда отангнинг соқолига шайтон ўт қўйсин!

Йигит тўсатдан бундай қарғишларни эшитиб хайрон қолгандек:

— Қарғишни кара-я. Ажузага ўхшаб, тили оғримасдан жаврайди-я!— деб қўйди.

Еши ўтинқираб қолган барно жувон йигитнинг гапни илб кетди:

— Ажуза-я!.. Таъвия, аввал башарангни юшиб олсайгчи! Жувонмарг шум! Онангники дўганим йўқ, онанг ҳам, отанг ҳам ўзингдан баттар исқиртдир, амма-холанг ҳам таъвияси чиққан таракқосдир! Ажуза дейди-я, онасининг сути оғзидан кетгани йўқ-ку...

Бу пайтда арава кўприқдан ўтиб, нима деётгани эшитилмади, лекин йигит можарони бу билан тамом қилгиси келмади шекилли, ҳаш-паш дегунча бир думалок лой олиб отди. Лой ҳам мўлжаллангандек худди хотиннинг бошига бориб тегди. Янги ўраган чит дуррачаси лойга беланиб, шўх бўз йигитмар яма қаттиқроқ хохлаб кулиб юборишди. Савлатли сатанг жони чиққундай бўлди, аммо бу орада арава анча нарига кетиб қолгач хотин ҳамма аламини бечора ўгай қизи билан, бу хил можароларга аввалдан кўникиб қолганидан ғазабнок хотиннинг фасод гапларига парво қилмай индамай кетаётган эридан олди. Бовужуд хотиннинг чарчамаган тили тинмасдан, шаҳарга яқин жойда тургувчи бир чеккаси қариндош бўлган, эски танишлари казак Цибуланикига етгунча жавраб берди. Кўпдан бери кўришмаган қавм-қариндошларнинг кўргач, йўлда воқе бўлган нохуш можаро бирпас эсларидан чиқиб, ярмарка хусусида гаплашиб кетдилар ва узоқ йўл юриб чарчаган эканлар, бироз дам олдилар.

II

Е олло, ярмаркада йўқ нарса борин!
Дўнгалаг дейсанми, ойна дейсанми,
қорамой, тамаки, кайиш, пиёз дейсанми
ҳамма нарса бор, биров олган,
биров сотган... кимсангда ўттиз сўминг
бўлса ҳам ҳамма ярмаркани сотиб
ололмайсанми!

Малороссча комедиядан.

Узоқдаги шаршаранинг овозини эшитганингиз бордир. Сувнинг шариллаган, гуриллаган овози оламни босиб, аллақандай номаълум тўполон нағмалар кулогингиз атрофида гирдобдек гур-

гур айланади. Қишлоқ бозоридаги ярмаркага борганда ҳам ўзингизни худди шундай ҳис этмайсизми? Бозор ўртаси, йўллари одамга тўлиб, ҳамма бир-бирига ёпишиб, худди ваҳимали катта бир махлуқдек ғивир-ғивир қилади, холос. Шовқин-сурон, ҳой-хуй оламини босади. Бақирган-чақирган, бировни биров сўккан, моллар маърашган, тўс-тўполон, говур-ғувур. Бир ёқда ҳўкизлар, бир ёқда қоп-қоп юклар, похол-пичанлар, лўлилар, мўндию мўндичалар, хотин-халаж, ширин кулчалар, бошлардаги телпағу қалпоқлар ҳаммаси ранг-баранг бўлиб, тўполон билан ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа ғув-ғув югуради, кўзингизни камаштиради. Шовқиндан гап англаб бўлмайди. Шундай бир тўфонки, ҳеч бир сўз бу тўфон гирдобидан кутилиб чиқиб кетолмайди. Ҳеч бир гапни аниқ эшитиб бўлмайди. Ярмарканинг ҳар тарафидан яккаш қийишиб, савдолашаётганларнинг бор баракаси эшитилади холос. Бир ёқда арава синган, бир ёқда темир данғиллаган, ерга ташланган тахталар тақиллаган. Одамнинг боши айланиб, қаёққа қарашини билмай қолади. Ҳалиги қишлоқимиз ҳам аллақачон қора кош қизи билан тўполон ичида туртиниб юрипти. Ҳали бу, ҳали у араванинг олдига борарди, унисини, бунисини ушлаб кўрарди, нарху навони суриштирар эди, лекин ўй-хаёли бозорга келтирган ўн қоп буғдойи билан қариб қолган байталида эди. Қизнинг авзоидан, ун ортган, буғдой ортган аравалар орасида тентираб юриш унга унча хуш келмаганга ўхшар эди. Чиройлик қизил уқаларни, исирғаларни, қўлом, мис бутларни, танга-живакларни ёйиб, қафа қилиб ўтирган дўқондорлар тарафига борақолсам дер эди. Аммо, лекин қизга бунда ҳам томоша кўп топилди, бир лўли билан мужик барака қилабериб қўллари оғригандан вой-войласалар ҳам зўр бериб қийишиб ётганларини кўриб, бир маст жуҳуд бир хотиндан дўнг олаётганини, уришиб қолган икки бозорчи хотин қарғишиб бир-бирига қисқичбақа отишганини, бир москаль¹ бир қўли билан эчки соқолини силаб, бир қўли билан... турганини кўриб тоза қулди. Бир маҳал биров кўйлагининг гул тикилган енгидан ушлаб тортди. Қайрилиб қараса, ҳалиги оқ тўнлик ўспиринча кўзларини жавдиратиб унинг олдида турипти. Томир-томири жимирлаб, юраги шундай орзиқиб кетдики, ҳар қандай суюнганда ҳам, хафа бўлганда ҳам ҳеч-ҳеч маҳал юраги бундай ўйнаганмасди. Бир ёқдан суюнса, бир ёқдан ғалати бир ҳол рўй бериб ажабланар, нима бўлганини ўзи ҳам билмасдан ҳайрон эди.

Йигит унинг қўлидан ушлаб, астагина:

— Жоним, кўркма, кўркма! Ёмон гап айтмайман!— деди.

Барпо қизнинг кўнглидан, ёмон гап айтмайман дегани рост бўлса ростдир, аммо ўзимга-ўзим ҳайронман... Айёр экан. Бундай

¹ Москаль — рус демақдир.

турмоқ уят эканини биламану, лекин қўлимни тортиб олишга мажолим йўқ — деган гаплар ўтди.

Отаси қизига қараб бир нарса демоқчи бўлиб турганда бир ёқдан «буғдой» деган гапни эшитиб қолди. Афсуни зўр бу сўзнинг сеҳри шу ондаёқ уни шанғиллашиб гаплашиб турган икки савдогар ёнига тортди. Шундай анграйиб қолдики, энди ҳеч нарса уни бундан ажратиш ололмас эди.

III

Кўрдингми, бўз йигит! Разм сол бундоқ,
Ундайлар дунёда жуда озроқ.
Бўзадек ичади маю ароқ.

Котляревский — «Энеида»¹

Афтидан бу ернинг одами бўлмади шу атрофдаги биронта мазгилдан келган кишига ўхшаган, олача чалвори чирк тегиб доғдоғ бўлиб қолган бир одам ёнидаги ямоғлик тўн кийган, пешанаси ғурра бир одамга қараб:

— Ҳамшаҳар, буғдойимиз ўтмайди деб ўйлайсанми? — деди.

— Ўйласам, ўйламасам шу. Агар бир кадоқ сотсак ана шу те-
ракка майрам куни шипда осиглик турган колбасадек осиб қўй-
санг ҳам майли.

— Ҳамшаҳар, кимни лақиллатмоқчисан? Бозорга бизники-
дан бошқа буғдой келгани йўқ-ку — деб эътироз билдирди олача-
дан чалвор кийган, бизга ошна бўлмиш одам.

Бу икки ўжарнинг гапига астойдил қулоқ солиб турган бизга ошна бўлмиш бояги одам «кўнглингизга келганини гапираберинг-
лар. Гапиринглар. Ўн коп донни тахлаб қўйибман» — деб ўйлади ўзича.

Пешонаси ғурра одам илмоқдор қилиб:

— Ана шундай жин аралашдим, бўлди. Очдан қанча ҳаён бўлса, бундан ҳам шунча ҳаён, — деб қўйди.

Олачадан чалвор кийган шериги дарров:

— Жиннинг нимаси, — деди.

— Пешонаси ғурра:

— Одамларнинг гапини эшитмадингми? — деди, хўмрайган кўзларини аланглатиб.

---

¹ Котляревский — Украинанинг машҳур ёзувчиси (1769 йилда туғилиб, 1838 йилда ўлган). Ёзувчининг «Энеида» деган энг муҳим асари, қадимги Румо шоири Вергилийнинг (бизнинг асримиздан 69—70 йил аввал ўтган) шу номдаги асари-
га таклид бўлиб, Украинанинг XVIII асрдаги турмушини ҳажв қилиб ёзилган
достондир.

— Хўш!

Хўш, деганини қара бунинг! Бойнинг олухирот шарбати либига тегмагур даъвоши ярмаркага шундай жиғ теккан жойни берибдирки, буида ўлганда ҳам битта дон сотолмайсан. Хов анави тепалик ёнидаги бузук оғилхонани кўрдингми? (барно кизнинг ганга кулок солиб турган отаси шу пайтда яна яқинроқ келди, унинг бутун аъзойи-бадани кулок бўлиб кетганга ўхшар эди).— Ана шу бузук оғилхонада жинлар ўйин қилар эканлар. Бу ерда ҳеч ярмарка бир фалокат бўлмасдан омон-эсон ўтгани йўқ. Кеча бўлус маҳкамасининг мирзаси бемаҳалроқ бу ердан ўтиб қолган экан, томнинг тўйнигидан бир тўнғиз тумшугини чиқариб хўрилласа, бадани жимирлашиб кетибди. Яна кизил чакмон¹ чикмаса дейман!

— Қизил чакмонинг нимаси?

Ҳамма гапни диққат билан эшитиб турган бояги ошнамининг тепа сочи тик бўлиб орқасига қайрилиб қараса, қизи билан халиги йигит бутун дунёни тарк қилиб кучоқлашиб, ишк-муҳаббатдан бир-бирларига афсона айтиб туриптилар. Бу ҳолни кўриб ваҳимаси тарқаб яна эски бепарволигига қайтди.

— Эҳ-ха. Ҳамшаҳар, кучоқлашнинг жуда машқини олганга ўхшайсан. Мен мархума Хвескани олганимда тўрт кунгача кучоқлашни билмаган эдим, куёв навқар бўлган бир ошнам ўргатиб қўймаса сира билмас эдим.

Қизнинг отаси соддароқ одам эканини йигит дарҳол пайқади, уни қандай қилиб ўз томонига оғдириб олиш фикрига тушди.

— Яхши киши, сен мени танимайдирган чиқарсан, лекин мен сени дарров танидим.

— Таниган бўлсанг танигандирсан.

— Агар хоҳласанг номингни, лақабингни ҳам, ҳаммасини айтиб бераман. Отинг Солопий Черевик.

— Тўғри, Солопий Черевик.

— Яхшилаб қара-чи, мени танидингми?

— Йўқ, танимадим. Жаҳлнинг чикмасин, умримда ҳар хил одамларни жуда кўп кўрганман, қайси бири эсимда қолсин.

— Голопупенконинг ўғлини эсингдан чиқариб қўйганингни қара-я!

— Охримнинг боласимисан?

— Бўлмаса-чи? Ундан бошқа кал йўқми?

Бундан кейин икки ошна шапкаларини олишиб сўраша кетдилар, бир-бирларини ўпдилар. Голопупенконинг боласи фурсатни ғаҳимат билиб, дарҳол янги ошнасини қўлга олмоқ пайига тушди.

¹ Шайтон маъносида.

— Энди-чи, Солопий, менга қара, қизинг билан мен бир-биримизга хуштор бўлдик, ўла-ўлгунча бир-биримиздан ажрал-майдиан бўлдик.

Черевик қизига қараб кулиб туриб:

— Нима дейсан, Параска, майлими, кўшилиб бирга... бу ўтлоқда ўтлайсизми? Майлими? Қўд олишаберайми? Қани, янги куёв, бер берадиганингни.

Бир маҳал учовлари ярмарканинг машҳур бир ресторанига кириб келдилар. Бир жухуд хотин аллақанча катта-кичик ҳар хил шишаларни қатор қилиб кўйипти.

Черевик андак ширакайф бўлгандан кейин, куёвликка аталмиш йигитнинг ярим чорак элитадиган катта кружкани тўлдириб, юзини асло буриштирмасдан бир шимирганда топ-тоза ичиб, кружкани ерга уриб чил-чил қилганини кўргач:

— Баракалла, койилман! Параска нима дейсан? Хўб куёв топдимми сенга! Қара -я, ароқни шимиришини қара-я...— деди.

Кейин хушвақт бўлиб қизи билан бирга гандираклаб арава тепасига келди. Йигит бўлса мис қоплаган серҳашам беланчак, сўнгра қайнота-қайнона ва бошқа хеш-акраболарга совға-салом олмоқ бўлиб, ҳатто Полтава губернасидаги энг катта шаҳарлардан бўлган Гадяч ва Миргород шаҳарларидан келган савдогарлар ҳам дўкон очган матофурушлар растасига қараб кетди.

IV

Билки хотин гар жармас!
Эрнинг измига,
Эрдан лозим бўюн сунмоқ
Хотин сўзига.

Котляревский.

— Хотин, нима дейсан? Қизингга куёв топдим.

— Ҳозир хўб куёвқидирадиган вақт-да. Тентак, девона! Ўла-ўлгунча шу кўйда ўтадиганга ўхшайсан. Яхши одам шу топда куёв қидирганини қаерда кўрдинг, қаерда эшитдинг. Буғдойни пуллашни ўйласанг-чи, топган куёвинг ҳам қашшоқнинг қашшоғи, бир яланг оёқдир-да.

— Нима деясан, шундоқ бир бўз йигитки, кўрсанг хавасинг келади. Қийган чакмонининг ўзи кўк кўйлагинг билан қизил этигингдан қиммат туради. Ароқ ичишини кўрсанг... Бир ўспирин боланинг ярим шиша ароқни бир кўтарганда ичганини умримда кўрган бўлсам мени ҳам, сени ҳам ажина чалсин.

— Яхши бўпти. Ароқхўр саёқ бўлса ўзингнинг нусхангдан экан. Гаров боғлашаманки, шу йигитниг кўприкда бизга тегишган

шум боланинг худди ўзи; кўлимга тушмаяпти-да, тушса-ку адабини берардим.

— Хўш, хотин, агар ўшанинг ўзи бўлса нима қилипти, нега шум бўлади?

— Ана! Нега шум, дейди-я! Эй, эси пас одам! Нега шум, дейди-я! Тегирмон олдидан ўтиб келаётганимизда тентакниқига ўхшаган шу кўзинг қаерда эди. Тамакига беланган тумшугининг тақинасида биров хотинини ҳақорат қилса ҳам унинг иши йўқ.

— Хўб, майли шундоқ, лекин нега энди шум дейсан. Мақтаса мақтагундай йигит. Башарангга бир пас шалтак суртгани бўлма-са, бошқа шумлиги йўқ.

— Оббо! Гапиргани ҳам қўймайдиганга ўхшайсан-ку! Ахир, майлими? Ўзинг бўлсанг нима қилардинг? Бир нарса сотганинг маълум эмас-ку, аллақачон ичиб олганга ўхшайсан...

Жуда ҳаддидан ошиб кетганини Черевикнинг ўзи ҳам фахмлади шекилли, ғазабга келган ҳамхоби дарҳол тирноқлари билан соч-соқолига ёпишишини пайқаб дарров икки кўли билан юз-кўзини бекитиб олди. Ўдағайлаб келаётган хотинидан ўзини олиб қочаркан, кўнглида: «ана холос, тўйим чикди. Туппа-тузук одам бўлса, энди унга қандай қилиб йўқ, бўлмади дейман. Эй худойим, қайси гуноҳимиз учун биз бечораларни шунча азобга қолдирдинг. Дунёда ёмонлар каммиди, яна хотин деган маҳлукни яратибсан».

V

Чиноргинам шохинг эгма,
Ҳали кўксан, қувватинг бор.
Қазак йигит, алам чекма,
Ҳали ёшсан, сейсан шунқор.

Малорусс қўшиғи.

Оқ чакмонлик йигит араваси ёнида ўтириб, одамларнинг тўполон, шовқин-суронига ағрайиб қараб турар эди. Аста-аста тобиш уриб тушни ўтказган, киёмдан ошган, толиққан офтоб, худди кишини ўзига жазб қилиб кўзни камаштирадиган даражада қизарганидек, тобиш уриб ботарди. Оқ чодирлар билан оқ капаларнинг тепаларни ўтдек шуъла уриб аллақандай қизғиш товланарди. Ерда уйилиб ётган деразаларнинг ойналари чироғдек ёнарди. Ароқфуруш хотинларнинг столларида терилиб қўйилган кўк шишалар,

кўк қадаҳлар чўғ бўлиб ёндилар, тоғ-тоғ уюлиб ётган қовун-тарвузлар ошқовоклар гўё олтин билан жездан қуйилганга ўхшар эдилар. Ғовур-ғувур камайиб, бозорчи хотин ва эркаклар билан лўлиларнинг тиллари чарчаб, гапга келмай қолди. Бир ёқда чироғ ёниб, жимиган кўчаларни умачошнинг ҳиди тугди.

Қорадан келган баланд бўйлик лўли йигитимизнинг елкасига қоқиб:

— Нимага хафа бўлиб ўтирибсан, Грицько? Ҳўкизингни берасанми йигирмага, нима дейсан,— деди.

— Сенинг дардинг ҳўкизда. Сизлар шундай тоифа экансизларки, фойда бўлса бас экан. Содда одамни кўрсангиз дарров алдасам дейсиз.

— Туф-ей, бадбахт! Ҳазилакам жин урмаганга ўхшайди сени. Ўзингга-ўзинг бало орттирганинга пушаймонмисан?

— Йўк, мендан эмас. Мен-ку лафзимда тураман. Бир ишни бошладимми, сира қайтмайман. Лекин чол Черевикнинг сарик чақалик уяти йўқ экан. Сўзидан қайтиб орқасига... ўтирипти. Ростига кўчганда ундан гина қилиб бўлмайди-я, у нима-ю, ётган тўнка нима! Ҳаммани қилаётган анави ажюза. Бугун кўприк бошида болалар билан уни хўб масхара қилган эдик. Қани энди подшоҳ бўлсам ёки давлатим бўлса-ю, бу хил номард ҳезларнинг ҳаммасини дорга оссам...

— Агар Черевикни кўндириб Параскани олиб берсак, ҳўкизларни йигирмага берасанми?

Грицько ҳайрон бўлиб унга қараб қўйди. Лўлининг қора чехрасида қандайдир баджаҳллик, заҳар-заққум, симёнлик, пастлик аломатлари билан бирга мағрурлик аломати ҳам бор эди: унинг бетига бир қарра қараган одам дарҳол бу одамда шундай катта фазилатлар борки, бу фазилатларнинг музди оламда битта, у ҳам бўлса дордир, дер эди. Чўзинчок энгаги билан бурни ўртаси ўпирилиб кетгандай оғзи кемшик, лабидан заҳарханда ҳеч кетмайди, кўзлари кичик-ку, лекин ўтдек ёниб туради. Юзи ҳар дамда бир ўзгариб неча хил ўй ва хаёллар аломатини кўрсатарди. Худди менга муносиби шу дегандек, эғнидаги ғалати кийимлари ҳам бу хислатларига жуда монанд эди. Қўл тегса тўзиб кетадигандек, тўқ жигарранг чакмони, патила-патила бўлиб икки елкасига тушиб турган узун қора сочлари, қоп-қора оёғига шиллинг поча қийган бошмоқ — ҳаммаси ўзига жуда муносиб бўлиб асил-зоти ким эканини кўрсатиб турар эди.

— Агар алдамасанг йигирма эмас, ўн бешга ҳам бераман, деди йигит, бетига тикилиб туриб.

— Үн бешга-я? Хўп! Лекин эсингдан чиқмасин ўн бешга дединг! Манави кўк қоғоз¹ сенга заколат!

— Агар алдасанг-чи?

— Алдасам заколат сенки!

— Хўп, кўлингни бер!

— Бер!

VI

Шўрим курсин, Роман келиб қолди, ичак-чавоғимни ағдаради энди, сизни ҳам, таксир, сира соғ кўймайди.

Малороссча комедиядан.

— Бу ёққа келинг, Афанасий Иванович! Мама бунда девор пастрок, оёғингизни кўтаринг, мунча кўрқасиз. Девонам москаллар тагин бир нарсани кўтармасинлар, деб оғайниени билан аравани пойлаб ётгани чиқиб кетди.

Черевикнинг рафикаси девор тагида кўрқиб-писиб турган поп ўғлига шу қабилдаги сўзлар билан далда бериб чақирар эди: У дарров сакраб деворга миниб олди-ю, лекин каерга тушишини билмай, ҳайбатлик алвастига ўхшаб, теракдек типпа-тик турарди; бир маҳал какра ўт ичига гумбиллаб йиқилиб тушди.

Хивря бўлса ачингандек:

— Шўрим курсин. Ҳеч ерингиз майиб бўлмадим, худо паҳоҳида сақласин-ку, иш қилиб бўйнингиз сиғмадимми?— деб шивирлар эди.

— Жим туринг! Ҳеч нарса бўлгани йўқ, марҳаматлик Хавронья Никифоровна!— деди зўрға поп боласи ўрнидан инкиллаб тураркан.— Марҳум ҳазратнинг қавлича айтганда илондек захарли бўлган бу алафнинг чакқани бўлмаса, бошқа ҳеч зиён етмади.

— Бўлмаса юринг, уйга кирайлик, ҳеч ким йўқ. Афанасий Иванович, сизга айтсам, қорин-порнингизга ёки бирон ерингизга хала тегиб оғриб қолдингизми, деб ўйладим. Дом-дараксиз кетдингиз. Омон-эсонмисиз? Жаноб отангизга гўр-ердан анчагина тушипти деб эшитдим!

— Хавронья Никифоровна, ҳаммаси беҳуда гап. Бизнинг падарга рўзанинг бошидан буён тушган нарса атиги ўн беш қопча баҳори буғдой, тўрт қопча қўноқ, юзтача кулча, товук бўлса элликтага ҳам етмайди, тухум бўлса кўпи палағда. Энди ростини айтсам, балаззат илтифот сиз томондан бўлур, деган умидим бор!— дер эди поп боласи унга яқинроқ сурилиб.

¹ Кўк қоғоз — ранги кўк, беш сўмлик қоғоз пул.

У дастурхонга идишларни қўяркан, худди ўзи жўрттага ечиб қўймагандек уялган бўлиб, қийпанглаб кофтасининг тугмасини ўтказаётиб:

— Афанасий Иванович, сизга атаган тортигим чучвара, ёглик кулча, бўғирсок-да!— деди.

Поп боласи бир қўлини бўғирсокқа узатиб, бир қўли билан чучварани олдига тортиб туриб, мактаб кетди:

— Азбаройи худо, гаров боғлайманки, бу овқатларни Ҳаво она жинсидан бўлганларнинг пазандасидан пазандаси пиширмаган бўлса. Аммо лекин Ҳавронья Никифоровна, кўнглим сиздан бу овқатларнинг жамидан мазалироқ бошқа бир нав балаззат овқат тилайди.

— Вой, Афанасий Иванович, кўнглингиз яна қандай таомлар тусашини мен қайдан билай!— деди забардаст нозанин, ўзини тушунмаганга солиб.

Поп боласи бир қўлини чучварага узатаркан, бир қўли билан хотиннинг йўғон белидан кучоклаб туриб:

— Қандай таом бўларди, албатта сиз нодираи замоннинг муҳаббатингизни хоҳлайман-да!— деди шивирлаб.

Хивря шарми келгандай кўзларини сузиб:

— Қўйинг, Афанасий Иванович, худо хоҳласа, ҳали кўп нағмалар чиқарадиганга ўхшайсиз. Ҳали ўпаман деб қолма-сангиз гўргайди!— деди.

— Бу борада сизга ўз бошимдан ўтган бир воқеани айтиб берсам ҳам бўлади. Бурсада ўкиб юрган вақтларимда бўлса керак, бир замонларда мана ҳозир худди кўз олдимда тургандек, эсимда бор...— деб гап бошлаши билан, ҳовлида ит вовиллаб, эшик тақиллади. Хивря югуриб чикди-ю, ранги ўчиб дарров қайтиб келди.

— Вой, Афанасий Иванович, икковимиз ҳам шарманда бўлдик. Бир гала одам эшикни тақиллатиб кепти, қўшнимнинг товушига ўхшайди...

Чучвара попбаччанинг бўғзида қолди... Худди нариги дунёдан биров келиб уни қўрқитиб кетгандай кўзлари косасидан чиқиб кетди.

Кути учиб кетган Хивря шундоққина шипда икки ёғочга тахта миндириб, гўр-ерлар саранжомлаб қўйиладиган сўричани кўрсатиб:

— Бу ёққа чиқинг, бу ёққа,— деб бакирар эди.

• Хатар қахрамонимизни ғайратга миндирди. Бир оздан кейин эси ўзига келиб, аввал ердаги сўричага чикди, сўнгра секингина шипдаги сўрига қикиб олди; Хивря эс-хушини йўқотиб, югурганча дарвозахонага кетди, чунки дарвозанинг тақиллаши ҳаддан ошган эди.

Ажойботлар бунда-ку,
марҳаматли афандим.

Малороссча комедиядан.

Ярмаркада ажаб ғалати бир воқеа бўлди; қаердандир, моллар орасида қизил чакмон кўринипти, деган овоз ёйилди. Тешик кулча сотиб юрган бир кампирнинг кўзига баҳайбат тўнғиз суратига кирган шайтон кўринипти. Бир нарса қидиргандек араваларни оралаб юрган эмиш. Бу гап дарров тўполони босилиб тинчиган бозорнинг ҳар тарафига ёйилди. Арокфуруш хотиннинг бир ёнида аравачадан дўкон қилиб ўтирган бояги кампир кечгача бекордан-бекорга ҳамма билан сўрашиб юрган ва оёғи билан ерга тешик кулчаларга ўхшаган чизик чизиб юрган бўлса ҳам, бояги сўзларга ишонмасликни ҳар ким гуноҳи азим билар эди. Бунинг устига волость мирзасига бузуқ оғилхонада кўринган ажина тўғрисидаги ваҳималар қўшилиб, ҳамма ваҳимага тушди, шундай ваҳима босдики, кечга яқин одамлар бир-бирининг пинжига тикилиша берди. Ҳамманинг тинчлиги бузилиб, ваҳима ҳеч кимни ухлатмади. Юраксиз, уйларида хилватхоналари ҳам бўлган бир нечалар тезроқ уйларига жўнаб қолдилар. Черевик билан ёнидаги кадрдони ва қизи ҳам шу қабила одамларидан эдилар, яна бир неча ўзларига ўхшаганлар билан бирга эшикни тақиллатиб Хивря бечорани така-пука қилган шулар эдилар. Ошнаси андак тортиб олганлигидан бўлса керак, уйни тополмасдан араваси билан ҳовлини икки-уч бор айланиб чиқди. Бошқа меҳмонлар ҳам шира-кайф бўлганликларидан мезбондан аввал уйга кириб ётабердилар. Меҳмонлар уйнинг ҳар ерини кавлаштиришга тутинганларида, Черевикнинг рафиқаси ўтирарга жой тополмай типирчилаб қолди.

Эшикдан кириб келган кадрдони:

— Эгачи нима, қилди, ҳали ҳам безгак қалтиратяптими,— деди бақириб.

— Ҳа, тобим йўқроқ,— деди Хивря шипдаги сўрига аланглаб.

— Қани хотин, аравадаги бочкачани олиб кел-чи,— деди кадрдони бирга келган хотинига қараб.— Яхшилар билан бирга ўтириб ичайлик, лаънати хотинлар шундай қўрқитиб юбордиларки, одам бировга айтгани ҳам уялади.— Кейин сопол кружкадан хўпларкан:— Оғайниллар, азбаройи худо, бекорга қочиб келдинг-а! Баччага ҳар хотинлар бизларни лақиллатмаган бўлсалар бошимдаги янги шапкамни тикаман. Борди-ю, жин рост бўлсин. Хўш, жин бўлса нима қилади? Башарасига тупур. Агар шу пайтда худди рўпарамга келиб қараб турса ҳам, муштумимни тумшугига ишқамасам итвачча бўлай!

Мехмонлар ичидан ўзини доим мард олиб мақтаниб юрган энг новчаси шовқинлаб:

— Нега бирданига рангинг бўзариб кетди?— деди.

— Менми?.. Худо сақласин, туш кўрдингизми?

Мехмонлар илжайишиб қўйишди. Новча ботирнинг юзида хурсандлик кўринди.

— Энди ранг ҳам ўчмайди, юзлари лолакизғалдоқдек очилиб кетди. Энди пиёз эмас, лавлаги ёки ҳаммани ваҳимага солган «кизил чакмон»,— деди яна бирови.

Бочкача столдан думалаб кетиб мехмонларнинг кўнгли яна очилди. Қизил чакмон сира хаёлидан кетмай, унинг нима эканини билгиси келиб, ҳеч тинчиёлмасдан ўтирган Черевик кадрдонидан ҳадеб сўрайверди.

— Садағанг кетай! Кимдан сўрасам, ҳеч ким тузуккина айтмайди, ахир бу қуриб кетгур кизил чакмон деганинглар нимаши?

— Э, оға, буни кечаси-ку айтиб бўлмайди-я, аммо сени ва бундаги яхшиларни қиёлмаганимдан сўзлаб берсам, берай (буни деб мехмонларга қараб қўйди), бу воқеани билмоққа сенга ўхшаб уларнинг ҳам иштиёқи баландга ўхшайди. Айтсам, айтай, кулок солинглар!

Елкасини қашиб, этаги билан бетини артиб олгандан кейин икки қўлини столга ташлаб гап бошлади:

— Бир қуни, қайси гуноҳи жазосига, азбаройи худо, мен ҳам билмайман, нимаям бўпти-ю, бир шайтонни дўзахдан қувлаб юбориптилар.

— Қандай қилиб шайтонни дўзахдан қувлайдилар, кизиг-а!— деди Черевик унинг сўзини бўлиб.

— Қандай қилиб бўларди, итнинг эгаси қувлаб юборгандек уни ҳам қувлаб юбориптилар-да, нимасини сўрайсан. Жини келиб биронта савоб иш қилиб қўйган бўлса, эшикни очиб йўл кўрсатиб қўйгандирлар-да. Қўйингчи, шайтон дўзахни соғиниб, жуда хафа бўлиб жонидан тўйипти. Кейин ҳеч илож тополмай, ичкиликка ружу қилиб кетипти. Ўзинг кўрган тепа тагидаги вайрона оғилни жой қилиб олипти. Энди у ердан ҳеч ким чўқинмасдан ўтолмайди. Шундай қилиб, шайтон ичкиликка шунақанги ўрганиб кетибдики, бизнинг йигитларимиз ичида унақасини топиб бўлмайди. Эртадан кечгача ароқхонадан чикмас экан!

Идроклик Черевик бу ўринда гапни яна бўлди:

— Қаёқдаги йўқ гапларни гапирасан, оға! Шайтонни ароқхонага ким киргизади? Ахир, худога шукур, унинг панжаларида узун тирноқлари, бошида шохи бор-ку!

— Бошида қалпоғи, қўл-оёғида пайпоқлари бор экан-да. Ким танисин, хўб ялло қилиб юргандан кейин, алоҳа буд-шудидан ажраб ҳеч нарсаси қолмапти. Ароқфуруш аввал насияга берса ҳам,

кейин бермай кўйипти. Кейин шайтон ноилож қолиб, ярмаркадаги арокфуруш жухудга кизил чакмонини гаров кўйиб, ҳой жухуд, худди бир йил деганда чакмонимни олгани келаман, эҳтиёт қил, деб бадар кетган экан. Жухуд чакмонни яхшилаб қараса, ҳатто Миргородда ҳам топилмайдиган жуда ғалати мовутдан экан, ранги кўзни олгудек кип-кизил, жухуд қачонгача пойлайман, дептида кокилининг тагини қашиб-қашиб, бошқа юртдан келган бир бойга унча-мунчага эмас, салкам беш тиллага сотиб юборипти. Жухуд гаров муддатини эсидан чиқазиб ҳам юборган экан. Бир куни кеч пайт биров келиб, қани жухуд чакмонни бер, депти. Жухуд аввал танимапти, кейин яхшироқ тикилиб қарагандан кейин таниб, қанақа чакмон, чакмон-пакмон кўрганим йўқ сендан, депти. У ҳам индамасдан кета берипти; кечкурун жухуд хужрасини бекитиб, сандиғидаги пулларини санаб бўлиб, бошига чойшабини ёпишиб ибодат қилаётган экан, бир маҳал бир нарсанинг шарпаси эшитилиб, ҳар деразадан биттадан чўчканинг тумшуги кўринипти...

Шу онда дарвоқе чўчканинг хўриллаганига ўхшаган овоз чиқди, ҳамманинг ранги ўчди... Ҳикоя қилаётганининг юзидан тер чиқиб кетди.

Черевикнинг капалаги учиб, кўржанидан:

— Нима бўлди?— деди.

Қадрдони титраб-қакшаб:

— Ҳеч нима!— деди.

Меҳмонлардан бири:

— Нимади?— деб сўради.

— Бир нима дедингми?..

— Ким хўриллади?

— Азбаройи худо, ҳеч ким йўқ, нега бекорга мунча ваҳима қилдик!

Ҳаммалари кўрка-писа секин-аста уйнинг тўрт тарафини кидириб кетдилар. Хивря жони чикқундай бўлиб гезариб қолди.

— Э, хезалаклар, сизлар ҳам эркакми! Ҳаммангизни кўлингизга пилтакач бериб, олдингизга чарх кўйиб ип йигиртириш керак! Худо урди кетди... Битта-яримтангиз ўтирган курси гижиллаб кетса ҳаммангиз худди жиндек ҳар ёкка қочаркансизда!— деди шовқинлаб.

Хотиннинг бу сўзларига ботирларнинг ори келиб, сал ўзларига келдилар. Ҳикоячи бир хўплаб ичиб олиб, яна сўзга кирди:

— Жухуд тахта бўлиб қолипти, лекин ёғоч оёқдек узун-узун оёқлик чўчкалар деразадан тушиб, уч қўйрукли қамчи билан савалаб, уни дарров эсига келтириптилар. Ҳар урғанда жухуд мана-ви сўридан ҳам баланд сакраб тушаркан. Жухуд бўйнига олипти... Аммо чакмонни дарров қаердан топсин. Чакмонни йўлда бойдан бир лўли ўғирлаб, бозорчи хотинга сотган экан. Бозорчи хотин

чакмонни яна ярмаркага олиб келса, ҳеч ким ундан мол олмасмиш, кейин ўйлаб-ўйлаб билса, сир кизил чакмонда экан. Қачон киймоқчи бўлса, бир нарса келиб бўғаркан, шундан пайқапти. Хотин у ёк-бу ёғини ўйлаб ўтирмадан ўтга ташлаган экан. Куймасмиш. Э, шайтонники экан, деб аклига келиб қолипти-да, бозорга мой олиб келган бировнинг аравасига ташлаб кетишти. Аҳмоқ мойфуруш чакмонни кўриб суюнипти, лекин, мойини ҳеч ким олмай кўйишти. Кейин чакмонни бебаракат биров ташлаб кетган экан, деб болтани олиб чопса, яна бутун бўлиб қолармиш. Кейин чўқиниб олиб, чопқиллаб дарров у ёк-бу ёкка отиб ташлаб, ўзи жўнаб кетишти. Шундан бери ҳар йил ярмарка вақтида шайтон чўчка суратига кириб, бозор айланаиб чакмонини қидирармиш, энди ҳаммасини топган эмиш-ку, битта чап енги қолипти. Шундан бери одамлар бу ердан ҳазар қиладилар, ўн йилчадан бери бу ерда ярмарка бўлмас эди, бу йил даъвошини нима жин урипти, у...

Сўзининг ярмисн ҳикоячининг бўғзида колди...

Дераза қарсиллаб, ойналари чил-чил бўлиб тушди, бир маҳал баҳайбат бир чўчка тумшуғини чиқазиб худди: хўш, яхшилар, нима қиялпсиз, дегандек кўзларини бакрайтириб турса-я.

VIII

Думини кисиб турар ит каби,
Қобил каби титрарди буткул
Ва бурнидан чиқар тамаки.

Котляревский — «Энеида».

Ўйдагиларга ваҳима тушиб қутлари учиб кетди. Латифачи оғзини очганча тахта бўлиб қотиб қолди. Кўзлари ўйнаб чикқундай бўлиб чақчайиб кетди, қўли кўтарилганча қолиб, қалтирар эди. Баланд бўйли мард жон-пони чиқиб, бир сакраб тушди, боши шипдаги тахтага тегиб, тахта сурилиб попвачча гумбиллаганча йиқилиб тушди. Меҳмонлардан бири — эшакка ётиб олиб, қўлоёғини типирчилатиб вой-войлар эди. Яна бири бошига пўстинини ёпиниб олиб, овозининг борича «дод»лаб бақирар эди. Қути учиб тахта бўлиб қолган латифачи бу тўполондан кейин эсига келиб, дарров хотинининг этаги ичига кириб кетди. Новча ботир бўлса сиқилганига қарамай, печканинг кичкина тешигидан кириб эшигини ёпиб олди. Черевик биров қайноқ сувни бошидан қуйиб юборгандек, шапкани қўйиб хурмачани бошига илиб олиб зинғиллаганича кўчага чиқиб, худди жинни бўлган кишидек чопар эди. Ҳайтовур хўб чарчаганидан кейин югуриши бир оз пасайди. Юраги тегирмоннинг дўлидек дук-дук урарди, юзларидан тер чак-чак оқар, тинкаси қуриб, йиқилай деган чокда, назарида орқасидан

биров кувлаб келаётганга ўхшаб жони ҳалкумига келди... Эси йўқ телбадек оёғини ерга тегизмай «Жин! Жин!» деб бакирганча бо-риб, бир маҳал ҳушидан кетиб йиқилди. Орқасидан кувлаб келаётган одам ҳам: «Жин! Жин!» деб бакирар эди. Кейин бир нарса дўпиллаб унинг устига келиб тушганини билди. Ҳуши бошидан учиб, тор тобутда ётган ўликдек кўчанинг ўртасига чўзилиб, донг котиб ётабери.

IX

Олдидан карасанг ҳеч нарса эмас,
орқасидан, азбаройи худо, ажинанинг
худди ўзи!

Халқ чўпчигидан.

Кўчада ухлаб ётган одамлар ичида бири, бошини кўтариб — Влас, эшитдингми? Шу якингинада биров ажинани чакиргандай бўлди-я! — деди.

Унинг ёнида ётган лўли керишиб:

— Нима ишим бор, менга деса ҳамма уруғ-аймоғини чакирмайдими! — деди.

— Ахир биров босиб бўғаётгандек бакирди-да!

— Одам уйқусираганда ҳар бало дея беради-да!

— Ўзинг биласан-ку, аммо бир қараш керак. Қани ўтингни чақ-чи!

Ётган лўли гўнғиллаб ўрнидан турди, икки марта чақмоқ чакиб, кейин пилтасини пуфлаб ўт олдиргандан кейин бир парча сополга қўй ёғи қуйиб қилинган, Малороссияда расм бўлган қора чирокни кўтариб йўлдан бораверди.

— Тура-тур, бир нарса ётганга ўхшайди! Бу ёкка тут чирокнингни!

Шу онда яна бир неча киши етиб келди.

— Влас, ётган нима?

— Икки одам устма-уст мингашиб ётибди. Ажинаси қайси — билолмадим!

— Тепасидаги қанақа одам?

— Хотин киши!

— Бўлмаса ажина ўша-да!

Хохолаган кулгидан ётганларнинг ҳаммаси уйғониб кетди. Одамлар ичидан биров:

— Хотин киши миниб олибди, баракалла, хўп чавандоз экан-да! — деди.

Яна бири Черевикнинг бошида бир парчаси қолиб синиб тушган хурмачанинг сополини олиб:

— Оғайнилар, манавини қаранглар! Бечоранинг бошига кийиб олган шапкасини қаранглар!— деди

Қулги, шовқин-сурондан ўликлар уйғониб кетдилар. Солопий билан хотини ваҳимадан довдираб лўлиларнинг қора афтларига бақрайганча анграйиб қолдилар. Пир-пир қилиб, дам учиб, дам ёниб турган чирокнинг шуъласи улар юзига тушиб, тим қора кечанинг зулмати ичида ер қаъридан кўтарилиб келаётган рутубатли бир ҳовур гирдобида ғивирлашиб ётган жинларга ўхшар эдилар.

Х

Юзинг бўлсин тесқари, қоч йўлимдан малъун!

Малоросса комедиядан.

Эрталабнинг изғирин шабадаси уйқудан турган ярмаркачилар устида ўйнар эди. Офтоб кўтарилиб, мўрилардан чиққан тутунлар гўё унинг истиқболига чиққандай у томонга ўрмалар эдилар. Ярмарка бозорида яна ғовға бошланди. Қўйлар маърашиб, отлар кишнаб, ғозлар ғовғаси, бозорчи хотинларнинг шовқин-сурони яна оламни босди; оламни ёритган тонг ёруғи пайдо бўлиши билан кеча бемаҳал оқшом пайтида одамларни бунча қўрқувга солган қизил чакмон тўғрисидаги ваҳимали гаплардан асар ҳам қолмади.

Черевик ошнасиникида похол томлик бостирманинг тагида хўкизлар, ун ва буғдой қоплари орасида эсноқ келиб, мудроқ босиб, кўкнори хаёллари билан керишиб ётган чокда, даңгасалик макони бўлган ўз уйидаги азиз печкасидек, ёки унинг остонасидан ўн кадамча жойда турғувчи узоқ бир хешининг майхонасидек таниш бир товуш қулоғига эшитилди.

Хулқи мулоийм хотини қулоғи тагига келиб азза-базза енгидан тортиб:

— Тур, тур!— деб тўнғиллади

Черевик ҳеч жавоб бермасдан лунжини тўлдириб, қўлларини худди ногора чалгандек ўйнатаверди.

Хотини эрининг афтига тегишига сал қолган муштумига чап бериб:

— Девона!— деб қичқирди

Черевик ўрнидан тургач, кўзини бироз ишқалаб у ён-бу ёнига қараб олди-да.

— Хобимда — ёлғон бўлса ғанимим мени олсинки, тушимда кўрсам сенинг афтинг ногора эмиш. Ошнам айтган тунов кунги

Ажинанинг зиён-заҳматидан сақлайдиган дуо

чўчка тумшуклар келиб, худди ўрисни ногора чалдиргандек менга **ха деб** шу тоғ ногорасини чалдирыптилар-да... — деди.

— Бўлди, бас, бемаза гапларинг курсин, бор тез байтални **сот!** Шарминда бўлдиқ ку! Ярмаркага келиб нахотки бир қисим **пўта** сотмасанк-а...

— Хогин, нима қиламиз, уягга қолдик-ку, ҳамма кулади, — деди Солоний хотинининг оғзидан сўзини олиб.

— Бор! Бор, тезроқ! Аллақачоноқ ҳаммага қулги бўлдинг!

Черевик эснаб туриб, орқасини каширкан:

— Ахир кўриб турибсан-ку, юзимни ювганим йўқ, — деди, хар-на даңгасалиқ қилиб олмоқ ниятида

Жуда бемаҳал озодагарчилигинг тутипти! Қачон бунақа озода бўлиб қолдинг? Мана сочик, афтингни артиб ола қол...

Хотини ўроғлик бир нарсани кўлига олиши билан қути учиб, дарров уни отиб юборди. Ўроғлик нарса қизил чакмон енгининг учи экан.

Кўрққанидан қўл-оёғи бўшашиб, тиши-тишига тегмай қалтираб кетаётган эрининг ҳолини кўриб ўзини андақ мардона тутиб, нафасини ростлаб олгандан кейин хотини:

— Тур энди, ишингни қил! — деди, яна қайтариб.

Эри байтални ечиб бозорга етаклаб кетаётганда ўз ҳолича гўлдираб:

— Энди сотиш қайда! Бу бадбахт ярмаркага отланиб чиққан-нимда, худди биров харом ўлган сигирни устимга ортиб кўйгандек кўнглим гаш бўлиб, оёғим тўртмагани бежиз эмас экан, хўкизлар ҳам икки марта орқаларига қайтган эдилар. Энди эсимга келди, уйдан худди душамба қуни чиқмабмидик — бу касофатлар шунинг учун экан-да!.. Шайтон бадбахт ҳам жим юрмайди, чакмонини бир енгисиз кияқолса нима қиларкин, бечора одамларга бунча ташвиш солмаса нима қиларкин. Худо сақласин-ку, лекин, агар мен шайтон бўлсам бир парча фалокат латгани кечаси демай қидириб юрармидим?

Шу пайтда бировнинг қаттиқ дўриллаган овози эшитилиб, Черевикнинг гапини бўлди, қараса баланд бўйлик новча лўли олдида турипти:

— Нима сотмоқчисан, барака топгур?

У индамади, лўлининг оёғидан бошигача хўб қараб олгандан кейин отнинг жиловини кўймай, бемалол, секин-аста кетаверди

— Нима сотаётганимни кўриб турибсан-ку!

Лўли унинг кўлидаги юганга қараб:

— Тасма сотасанми? — деди.

— Агар байтал тасма бўлса, тўғри, тасма сотаман!

— Ҳамшаҳар дейман отингни похол бериб боққанга ўхшайсан-а!

— Похол бериб?

Черевик байталини тузукрок кўрсатиб, ноинсоф ёлғовчини шарманда қилмок ниятида югани бир силтаб тортиб эдики, кўли энгилгина кўчиб энгагига келиб тегди. Қарасаки, кўлида кесилган югану, юганга кизил энгниг бир парчаси боғлик — эсхонаси чикиб, тепа сочи тик бўлиб кетди. Осмондан тушгандек тўсатдан пайдо бўлиб қолган бу туҳфани кўрасолиб, тупура-тупура чўки-наркан, кўлларини силтаб, ёш боладан ҳам илдамрок юугурганча қочиб одамлар орасига жириб кетди.

XI

Ўз донимга ўзимни ўғри қилдилар.

Масал.

Кўчанинг тор жойига борганда йигит-яланглардан бир нечтаси: — Ушла! Ушла уни! — деб кичкиришар эди. Бир маҳал Черевик ўзини бировнинг қаттиқ чангалида кўрди.

— Тугинглар! Халиги бечоранинг байталини ўғирлаган худди шу.

— Худо ярлақагурлар! Сизларга нима бўлди, нега менинг кўлимни боғлаясизлар.

— Қилғиликни қилиб, яна сўрашини қара! Бечора мусофир Черевикнинг отини нега ўғирладинг?

— Йигитлар, жинни бўлдингларми? Ахир одам ўзиникини ўзи ўғирлайдими?

— Эски хийлани кўйсангчи, ким билмайди хийлангни! Нега бўлмаса худди орқангдан бало-қазо қувлаб келаётгандек шаталок уриб қочдинг?

— Шайтоннинг кийимини кўргандан кейин қочмай кўр-чи!..

— Ҳой, бунақа гапингни битта-яримта бошқага айтиб алда. Ажина-пажина деб ҳаммага ваҳима солганингга ҳали даъвошидан ҳам жазангни кўрасан.

Кўчанинг яна бир ёғида тагин:

— Ушла! Ушла уни! Бу ёқда, мана бу ёқда қочган ўғри! — деган шовқин чиқди.

Черевик кўзини очиб қараса, кўллари орқасига боғланган оғайнисини ҳам бир неча йигит олдига солиб ҳайдаб келяпти.

Йигитлардан бири:

— Хўп ажойиб гаплар чиқдимиди! Афти-башараси мана — мен ўғри, деб турса ҳам бу муттахамнинг гапини қаранг. Нега жин теккандек жуфтак уриб қочдинг деса, «тамаки оламан деб чўнтагимга кўлимни солсам кўлимга халтача эмас, шайтон чакмонидан бир парчаси чикиб, дарров ўт олиб ёниб кетди, шунинг учун оёгимга қувват бер, деб қочдим-да!» дейди-я.

— Эҳ-ҳа Иккови ҳам бир ошёндан парвоз қилган куш-ку!
Олиб боринг икковини!

XII

Эй яхши одамлар, айтингиз, қилдим не гуноҳ?
Нимага бунчалик қийнайсиз,— дер ғариб-гадо.
Нимага сиз мени хўрлайсиз, хўш, айтинг, эй-вох.
Деб белин ушлади бечора, чекиб нола-ох.
Кўзидан окди ёш, не чора йиғлар, дил сиёх.

Артемовский-Гулак, «Пан та собака»¹

Похол ёлган чайлада бандда ётган Черевик ёнидаги оғайнисига қараб

— Битта-яримтанинг бирор нарсасини урганинг ростми?— деб сўради.

— Оғайни, сендан шу гап келса, энди! Агар умримда бировнинг битта чўпини олган бўлсам қўл-оёғим шол бўлсин-а. Уйда энамдан қаймоқ билан чучвара ўғирлаб еганим бор, у ҳам бўлса ўн ёшимда бўлган иш

— Оғайни, қайси гуноҳимиз бизни бу балога солди? Сенга-ку унча эмас Сени бировникини ўғирлабсан дейдилар, аммо мен бечорага бу тухмат нимаси? Ўз отимни ўзим ўғирлаган эмишман. Оғайни азалдан толеимиз паст экан-да!

— Шўримиз курсин, биз бечора ғарибларнинг!

Икки оғайни бирданга хўнгилаб йиғи бошладилар.

Бу чоғда тўсатдан кириб келган Грицько:

— Солопий, нима қилди сенга? Ким сени бундай боғлаб қўйди?— деди.

Солопий хурсанд бўлиб:

— Бормисан, э, ўғлим! Бормисан!— деди шовқинлаб.— Ҳой, оғайни, сенга айтган эдим-ку, ўша ана шу. Хўп азамат-да! Ўлай агар кўз олдимда худди сенинг каллангдек келадиган кувачани тўлдириб, пинагини бузмасдан шимирди.

— Оғайни дейман, шундай азамат йиғитни иззат қилмадингми?

Черевик йиғитга қараб:

— Кўриб турибсан-ку, сени хафа қилганимга худонинг қаҳри келганга ўхшайди. Гуноҳимдан ўта қол, садағанг кетай, худо

---

¹ Украина ёзувчиси ва Харьков университетининг профессори Н. П. Артемовскийнинг «Бой ила ит» деган ҳажвий манзумасидан.

хақи, гап менда бўлса, нима десанг қилардим, нима қилайки, кампир шайтоннинг васвасасига кириб кетган.

— Солопий, мен гинахонлик қилиб юрадиган одам эмасман. Агар хоҳласанг бўшатиб юборай!

Бу гапдан кейин у эшикда пойлаб турган болаларга кўзини кисиб, ишора қилиб эди, улар дарров ечишга киришдилар.

— Лекин сен ҳам тўйни ўрнига қўясан-да! Базмда шундай ўйнайликки, бир йилгача оёғимиз оғрисин, хўпми?

Солопий орқасига қоқиб:

— Баракалла, баракалла! Ҳозир худди кампиримни уруслар олиб кетгандек суюниб кетаётибман. Ўйлаб ўтираманми, бўлса бўлмаса бугун тўйни қилаберамиз, вассалом!— деди.

— Солопий, билиб қўй, бир соатдан кейин сеникига бораман, энди уйингга жўна, байталиги билан бугдойингни оладиган харидорлар уйингда пойлаб туришипти!

— Байтал топилдими?

— Топилди.

Черевик хурсандлигидан донг қотиб, боланинг орқасидан қараб қолди.

— Хўш, Грицько, ишни ўринлатдикми? Энди хўкизлар меникими?— деди баланд бўйли новча лўли, шошиб-пишиб кетаётган йигитга қараб.

— Сеники! Сеники!

XIII

Асло кўркма, асло кўркма аяқиз,

Қизил этик кийиб олгин, у-ла тез —

ёвни янчгин,

Бағрин санчгин.

Сен юрганда ярқирасин нағалла-

ринг жараглаб,

Жим қолсинлар, қон қуссинлар

ғаннимларнинг

бос, жадаллаб.

Тўй қўшиғи.

Параска ёлғиз уйда чиройликкина энгагини кўлига тираб, хаёл суриб ўтириб эди. Зар қоқиллари ўсиб тушган боши ширин-ширин хаёллар ичида айланур, лаълдек лабларида тўсатдан мулоим бир табассум, қандайдир намаълум бир хурсандлик пайдо бўлиб, қора қошлари юкори кўтарилур, кейин яна ўй ўйлаб хаёл суриб кетса, кўтарилган қошлари тагин шамчирокдек ёниб турган бўта

кўзларига тушар эди. У ўз ҳолича шивирлаб: «Унинг айтганлари бўлмаса нима қиламан, — дер эди, кўнглига шубҳа тушиб. — Агар унга бермасалар нима қиламан? Агар... нахотки йўқ десалар. Энам кўнглига нима келса шуни қилади, мен нега кўнглимдагини қилолмайман? Ужарлигим ўзимга етгулик. Бирам чиройлиг-ей, қора кўзлари ёнади-я, гаплари бирам ширин, жоним Параскаҳон! — деб гапирди. Оқ чакмони бирам ярашган. Агар белбоғи гулдорроқ бўлса тағинам ярашарди. Майли, уй қилганимиздан кейин ўзим тикиб бераман. Эсимга тушса бир суюниб кетаман, — дер эди, ярмаркадан сотиб олган, четига қизил қоғоз ёпиштирилган кичкина ойнасини кўйнидан олиб, ич-ичидан қувониб қараркан. — Агар бирон жойда онам билан учрашиб қолсам кўришмайман, ўзини-ўзи уриб ўлдирса ҳам кўришмайман. Бўлди энди, ўгай қизни калтакламоқлик, она! Тошдан қум кўкарса ҳам, чинор, толдек сувга эгилса ҳам сенга бўйин эгмайман. Э, эсимдан чиқпти-я, ўгай онамники бўлса ҳам кийиб боқайчи, калпоқчаси менга ярашармикин!» У ойнани қўлидан қўймай, бошини энгаштириб ойнага қараганча, ўрнидан турди-да, худди йиқилиб тушади-гайдек секин авайлаб уйнинг бир ёғига қараб юрди. Уйнинг шипидаги попвачча йиқилиб тушган тахта сўри, тоқчада турган идиш-оёқлар ойнада кўринди. Ўзига-ўзи кулиб: «Менга нима бўлди, худди ёш боладек юргани кўрқаман-а!» деди-да, бир-икки марта дадил-дадил оёқ босгандан кейин бир маҳал чап қўли пастга тушиб биқинини ушлаганча нағалларини жиринглатиб, ойнага қараб туриб доим айтадиган кўшигини айтиб, ўйинга тушиб кетди.

Кўм-кўккина мажнун тол
 паст эгила қол.
 Қоши қора, сўзи бол
 ёрим кела қол.
 Кўм-кўккина мажнун тол
 эгил сен пастроқ.
 Қора кош ёр, сўзи бол
 келгил яқинроқ.

Шу пайтда эшикдан кириб келган отаси қизининг ойнага қараб ўйин тушиб турганини кўриб анграйганча қотиб қолди. Ўзи билан ўзи овора бўлиб, ҳеч нарсадан хабари бўлмаган қизининг бу қилиғига кулиб бирпас тикилиб турди, лекин қулоғига таниш кўшиқ эшитилиши билан унинг ҳам завқи қўзғаб, икки қўли белида, керилиб туриб ўйинга тушиб кетди. Ишлари ҳам эсидан чиқди. Бир маҳал ойнаси келиб қолиб хохолаб кулиб юбордики, ота-бола иккови чўчиб тушди.

— Баракалла, ота-бола аллақачон тўйни бошлаб юборибсиз-ку! Бу ёққа чикинлар, куёв келди.

«Куёв келди» дейиши билан қизнинг юзи бошидаги қизил жиякдан ҳам қаттиқроқ қизариб кетди, беғам отаси ҳам ҳушига келиб, унинг нимага келгани эсига тушди.

— Қизим, тез бўл! Оманг отни сотганимга суюниб, югурганича кетди,— деди отаси у ён-бу ёнга аланглаб қараркан.— Ўзига кўйлақликка матоми, алачами нима балолар олгани кетди, у келмасдан ишни битириб кўя қолайдиқ!

Қиз ўйнинг остонасидан ўтар-ўтмас бир тўда одам билан кўчада пойлаб турган оқ чакмонлик йигит уни маҳкам ушлаб олганини билиб қолди.

Черевик қиз билан йигитнинг қўлини бир-бирига тутқазиб кўйгач:

— Худо ярлақасин! Қўша қаринлар!— деб фотиҳа қилди. Шу пайтда одамлар шовқинлашиб қолдилар.

Солопийнинг хотини келиб қолиб:

— Ўлсам ҳам бу ишни бўлдирмайман!— деб бақирар эди, аммо турган одамлар хохолаб кулишиб, уни итариб-итариб ташлади.

Черевик ҳам хотинининг икки қўлини иккита азамат лўли маҳкам ушлаб турганини кўриб:

— Жиннилик қилма, хотин, кўй, бўлган иш бўлди, айнишни ёмон кўраман!— деди жуда беғамлик билан.

Хотин:

— Йўқ, йўқ, асло кўнмайман!..— деб ҳар қанча бақирса ҳам, унинг гапига ҳеч ким қулоқ солмади. Бир неча одам куёв билан қизни ўртага олиб ўйин туша кетдилар.

Жун чакмон кийган, мўйловлари буралган ғижжакчи қўлига камончасини олиб ғижжагини чалиб юбориши билан ўртадаги жанжал-талаш бас бўлиб, шундай бир улфатлик пайдо бўлдики, агар биров бу ишларга қараб турган бўлса, хайрон қолар эди. Чехраларида азалдан абадгача қулги аломати кўрилмаганга ўхшаган бадқовок, тунд одамлар оёқларини тепиб, елкаларини қоқа бошладилар. Гўё бор-йўқ тебранарди, ҳамма ўйин тушарди. Лекин афт-башараларидан лаҳад ҳиди келиб турган кампирларнинг, кулиб турган очик ёшлар орасида уриниб-суриниб юрганларини кўрган одамнинг таажжуби яна ортик бўларди. Беғам-бепарво кампирлар. Уларда ҳатто гўдақлик қувончи ҳам йўқ, ҳеч кимнинг улар билан иши ҳам йўқ, биров жонсиз машинанинг қулоғини бураб, юргизиб тургандек, кампирларга ҳам одамзоддек қилиқларни қилдираётган мастлик эди, улар сархуш бошларини сарак-сарак қилиб, ҳатто келин-куёвга ҳам сира парво қилмай, қулган-ўйнаган шўх ёшлар билан баравар ўйнар эдилар.

Қий-чув, ўйин-кулги, кўшиқ-ашулалар секин-секин пасайиб, камончанинг овози сусайиб, тароналари сўнмоқда эди: узоқдаги улуғ дарёнинг гуриллаган овозига ўхшаган дупур-дупур секин-аста тиниб, бир пасдан кейин жимжит бўлиб қолди.

Хурсандлик деган барно, азиз меҳмон ҳам бизни шундай ташлаб кетади эмасми, бу азиз меҳмон бизни ташлаб кетганда, танҳоликда ҳар қанча хониш қилсак ҳам хурсандлик қайтиб келмайди, шундай эмасми? Танҳоликда чиққан бу овознинг акс садоси қулоқка харобат ичида чиққан аламли бир мунгдек эшитилади. Шўхлик ичида ғурур билан ўтган ёшликнинг қувноқ дўстлари ҳам шу куйда бирин-сирин паришон-пароканда бўлиб, эскидан қолган бир кўҳна улфатни ўринларига қолдириб, ўзлари тўзиб кетишмасмикин? Танҳо қолганга қийин! Қўнгли бузилиб, юраги сиқилур, аммо бу дардга даво йўқ.

ИВАН ҚУПАЛ АРАФАСИ

... даги бутхонанинг дьячоги айтган ҳикоя

Фома Григорьевичнинг жуда ғалати одати бор эдики, бир марта айтган ҳикоясини сира қайтиб айтмас эди. Гоҳда бирон ҳикояни яна айтиб беринг деб сўрасангиз, дарров бошқасини айтиб берар ёки эскисини худди янгидек тўкиб кетар эди. Бир кун анав улуғлардан бири (бизга ўхшаган авомлар уларнинг номларини ҳам айтолмаймиз) ёзғучи десам, ёзғучи эмаслар, бизнинг ярмарка бозоримиздаги жаллоплар бўлади-ку, ана шунақа одамлар. Ундан-бундан сўраб, эшитиб, бировникини ўғирлаб, ойда ёки ҳафтада алифбедек келадиган китобчалар чиқазадилар¹. Мана шу афандилардан бири бу ҳикояни Фома Григорьевичдан билиб олган бўлса ҳам, бу воқеа унинг хотиридан батамом кўтарилиб кетибди. Бир кун юқорида айтилган малла чакмонлик одам Полтавадан келиб қолди, унинг бир ҳикоясини ўқиган чиқарсиз, деб ўйлайман. Бу одам бир рисолача келтирган экан, унинг ўртасини очиб бизга кўрсатди. Фома Григорьевич қаншарига ойнагини миндирмоқчи бўлиб эди, аммо ипини ўрамаганлиги ва мум ёпиштирмаганлиги эсига тушиб қолиб, рисолачи менга узатди. Мен саводдан андак хабардор бўлиб, кўзойнак тақмаганимдан уни

---

¹ Бунда Гоголь фақат фойда кўриш учун ҳар хил журнал ва тўпламлар чиқазган ноширларга киноя қилади; бу хил ноширлар ҳар хил ёзувчилардан бўлар-бўлмас шеър, хикоят ва мақолалар ёздириб, иш қилиб фойда қилса, бўлгани деб, китоб қилиб чиқазар эдилар.

Ўқишга тутиндим. Икки бетини ҳам ўқиғунимча бўлмай, у қўлимдан ушлаб тўхтатди¹.

— Шошманг! Аввал айтинг-чи, нимани ўқияпсиз?

Ростини айтсам бундай савол мени андак таажжубда қолдирди.

— Фома Григорьевич, нимани ўқияпсан, деганингиз нимаси, ўзингиз айтган қиссани, ўзингиз айтган гапларни ўқияпман.

— Бу гапларни меники, деб сизга ким айтди?

— Бундан ортиқ нима бўлсин, ахир фалончи айтган, деб ёзиб қўйипти-ку!

— Буни ёзган одамнинг калласига туф денг! Итнинг ҳамма гапи ёлгон. Шунақа дебманми, мен? Мияси айниб қолипти. Қулоқ солинг, хозир ўзим айтиб бераман.

Биз столга яқинроқ келиб ўтирдик. У киши гапини бошлади:

Худо раҳматли бобом (охиратда емиши кулча билан кунжутли нону асал бўлсин) латифани яхши айтар эди. Бир гап бошласа, кечгача қимирламасдан эшитгнинг келарди. Эндиги қизикчиларга ўхшамас эди. Эндигилар ичларидан чиқазиб ёлгонни гапира берадилар, гаплари уч кун овқат емаган одамниқига ўхшайди, эшитганда қовушингни қўлингга олиб қочгудай бўласан. Марҳума онам ҳаёт эди. Қишнинг узун кечаларида, совуқ қаҳрини ўтқазиб уйимизнинг камбаргина дарчаси ойнаси яхлаб қолган вақтларда олдига пилтакачини қўйиб олиб, қўли билан ип йиғириб, оёғи билан бешик терватиб ўтиргани ҳам кўз олдимида турипти, алла-алласи ҳали ҳам қулоғимда. Уйимизда ёниб турган қора чироқ худди бир нарсадан қўрққандек ҳали лопиллаб кетар, ҳали липлип қилиб пасайиб қолар эди. Онамнинг дуги ғир-ғир қилар, бола-чақалар ҳаммамиз ғуж бўлиб олиб, кексайганидан беш-олти йилдан бери печкасидан тушмаган бобомнинг сўзини эшитиб ўтирар эдик. Лекин бизларга ёққани бурунги замонда бўлиб ўтган воқеалар эмас, запарожьеликларнинг босқинлари, поляклар тўғрисидаги гаплар эмас, Подкованинг ботириллари, Полтора — Кожух билан Сагайдачнийнинг² қилган полвонликлари эмас. Бизларга кўпроқ қадим замонда бўлиб ўтган ажойиботлар ёқар эди; буларни эшитганимизда баданимиз жимирлашиб, тепа сочларимиз тик бўлиб кетар эди. Гоҳда бу ҳикоялардан шундай ваҳимага тушар эдикки, кеч бўлди ми ҳамма ёқни жин босар эди.

---

¹«Отечественные записки» («Ватан мактублари») журнаlining ношири П. П. Свиньинга (1798—1839) киноя. Бу одам 1830 йилда «Иван Купал арафаси» ҳикоясини босиб чиқазди, лекин Гоголникдан бошқача қилиб, бузиб чиқазди. Гоголь бу ҳикояни алоҳида китоб қилиб чиқазмоқчи бўлганда Свиньиннинг тузатишларини чиқазиб ташлади ва яна бир неча жойини ўзгартиди.

² Иван Подкова, Полтора — Кожуха, Сагайдачний (Петр Конашевич) Украинанинг машҳур атоқли подшоҳларидан.

Кечаси ўрнингдан туриб ташқари чиққундай бўдсанг, қайтиб келгунингча ўрнингга охиратдан қайтиб келган биров ётиб олганга ўхшар эди. Гоҳда ечиб бошимга ташлаб қўйган ўз чакмоним ўзимга гумбак бўлиб, бекиниб ётган ажинага ўхшаб кўринмаган бўлса жоним ҳик этсин. Аммо бобом ҳикояларининг ғалатилиги шу эдики, ҳеч ёлғони бўлмас эди, нимацки гапирса, ҳаммаси чин эди. Унинг ажойиб ҳикояларидан бирини сизга айтиб берай. Судхоналарда ариза ёзишни ҳўб яхши билган саводхон одамлар борки, дуо ва фотиҳалар битилган китобни қўлига берсангиз бошини қашиб тураверадияю, лекин тишини иржайтириб кулишни ҳўб билади. Нима десанг кулишдан бошқасини билмайди. Ана шунақа шаккоқлар кўпайиб кетди. Ёлғон айтсам худонинг қаҳрига учрай, биби Марям урсин, сизга ёлғон менга чин, бир кун ажинадан сўз чиқиб эди, ажинага ишонмайдиган бир жувонмарг бор экан. Худога шукур, дунёга келиб шунча яшаб, попнинг олдига тавбага борганда ҳам ёлғон гапирувчи каззобларни умримда жуда кўп кўрдим, попни алдаш уларга бизга ўхшаганларга бурнаки отгандек гап. Булар ҳам ажинага ишонмайдилар. Лекин агар тушларида, отини айтмай қўяқолай, халигини кўргандай бўлсалар, у ёғини қўяберинг.

Мархум бобом айтардики, бундан юз йилми, ортикми аввал бизнинг бу қишлоғимиз жуда кичкина хароб бир жой экан. Дала ерда унда-бунда ҳаммаси бўлиб, ўнтача хонадон бор экан. Уйлар шувалмаган, томи йўқ, мол боғлайдиган, арава қўядиган оғилхона, бостирма деган нарса сира йўқ экан. Бу хали бойларникида, бизга ўхшаган бечоралар ертўлани уй қилиб ўтиришар эканлар. Агар тутун чиқмаса, ертўлада одамзод борлигини билиб ҳам бўлмас экан. Нега бу зайдда турар эканлар, деб сўрасангиз керак, камбағалликдан деб бўлмайди, чунки у замонда талонга бормайдиган одам кам бўларди, ҳамма бошка юртларга бориб кўп дунё талаб келар эди. Тузуккина уй-жой қилиб ўтиришга ҳеч кимда ҳавас йўқ эди. Кримликлар дейсизми, полякларми, литваликларми, ҳар бало одамлар бор эди; ўзиники келиб ўз элатини талаб ҳам кетаверарди. Ишқилиб ҳар бало бўларди.

Ана шу кичкина овулда гоҳо-гоҳо бир одам пайдо бўлиб қоларкан, одам ҳам эмас, одам суратига кирган шайтон. Қаердан, нега келиб қолганини ҳеч ким билмас экан. Хўп тарала, тоза ароқхўрлик қилиб, юриб-юриб, бир кун онсиздан йўқ бўлиб, қораси кўринмай кетар экан. Юриб-юриб бир кун осмондан тушгандек яна пайдо бўлиб келаркан-да, энди асари ҳам қолмагану, лекин у замонда Диканькадан юз кадамча нарироқда бўлган қишлоқ кўчаларида изғиб юраркан. Йўликқан бировни ёнига олиб, ўйинқулги қилгани-қилган. Пулни хўп сарф қилар, ароқ сувдек оқар... Чиройлик қизларни кўрса лента-ю, маржону, жеваглар улаша бораркан. Кўхлик қизлар бу нарсаларни олганларида, худо бил-

син, қандай ҳаром қўлларга кириб чиққан экан, бу нарсалар деб, сая гумонсираб қолиптилар. Бобомнинг холаси ҳозирги Опошняя йўлида ароқхона очган экан, Басаврюк деган ҳалиги шайтонсифат одам ҳамма вақт шу йўлда юраркан. Ана шу хотин ҳар қандай молу дунё бўлса ҳам ундан ҳеч бир нарса олмас эдим, дер экан. Олмасанг ҳам бало, қовоғиңи солиб, ҳар қайсиси нинадек-нинадек қошини чимириб, хўмрайиб қараса ҳар қандай одам кўрқиб қаёққа қочишини билмай қоларкан. Агар берган нарсасини олсанг тағин балога қоласан. Эртасигаёқ кечаси жарликдан чиққан шохлик меҳмонлар келиб маржон олган бўлсанг бўйнингдан бўғаберадн, узук олган бўлсанг бармоғингни тишлайди, лента олган бўлсанг сочиңдан тортади. Берганини олганиңга минг пушаймон бўласан. Бу ҳам майли-я, кейин сира қутулолмайсан, маржонини ёки узугини сувга ташласанг чўкмайди, яна қўлиңда пайдо бўлиб қолаберадн.

Қишлоқда бир бутхона бор эди, эсимдан чиқмаган бўлса, авлиёлардан Пантелей бобо бутхонаси эди шекилли. Мазкур бутхонада худо раҳматли Афанасий бобо дьячоклик қилар эди. Ҳалиги Басаврюк якшанба кўнлари ҳам бутхонага келмаганини пайқаб, унга жазо бериб, тавба қилдиришмоқчи бўлипти. Бел Узи зўрға қочиб қутилган экан. «Таксир-чи хой, агар эчки бўйнингга иссиқ кўғирмоч ёпишмасин десаңг, ўзингни билу, ўзгани кўй!» дегди. Лаънатига нима деб бўлади! Афанасий бобо нима қилишини билмай ҳар ким Басаврюк билан алоқа қилса Исо динининг душмани, одамзотнинг ёни ва кофир бўлади, деб ҳаммага эълон қилди.

Уша қишлоқда Қорж деган бир одам бўлиб, унинг Етим Петр деган бир хизматқори бор эди. Бу одамни иега етим деганларнинг яхши билолмайман, унинг отаси ким, онаси қимлигини ҳеч қим билмаганиданми, униси менга номаълум. Оксоқол, унинг ота-онаси бола бир ёшга тўлар-тўлмас, вабодан ўлиб кетган эди, дерди. Ўтган йилги қорга бизнинг муҳтожлиғимиз қанча бўлса, бечора Петрнинг уруғ-аймоққа муҳтожлиги ҳам шунчалик эди-ку, аммо бобомнинг холаси оксоқолнинг гапини сира инобатга олмасдан унинг уруғ-аймоқлари бор дейишни кўймас эди. Петрнинг отаси ҳали ҳам бор, Запорожьеда эмиш, туркларга банди тушиб кўп азобу укубатлар тортиб, алоҳа бир кун ҳарам отаси қийинини кийиб урра қочипти, дер эди. Қора кош қизлар билан жувоңлар унинг ота-онасини суриштирмас эдилар. Улар агар Петрни янги тўн кийдириб, белига қизил пўтадан белбоғ боғлаб, бошига қора баррадан тепаси кўк телпак кийғизиб, ёнига румий қилич осиб кўйса, бир қўлига камчин, бир қўлига қумуш қонлама трубка бериб кўйса, у вақтда ҳар қандай йигитни йўлда қолдириб кетади, дердилар. Лекин шўрликнинг биттаю битта кўк чакмон бор, унинг ҳам йиртиғи, жуҳуднинг қиссасидаги тангадан кўп эди. Бу ҳам

майли-я, фалокат босганини қаранг. Корж чолнинг бир кизи бор экан, чунонам кўхлик экан, бундай кўхликни асло кўрмаган чиқарсиз. Ўзингиз ҳам биласиз, хотинлар хафа бўлмасинлар-ку, лекин хотин кишига ўз тоифасидан бўлган бировни чиройлик дейиш, ажина билан ўпишишдан ҳам қийинроқ, шундоқ бўлса ҳам марҳум бобомнинг холаси у қизнинг мақтовини шундай қилар эдики, унинг лўппидан келган юзларининг тоза ва тиниқлиги, шабнам суви билан юзини ювиб, эндигина кўтарилган офтоб олдида жилва қилиб, япроғини ёйган кўкнор гулининг рангига ўхшаб товланар эди; қошлари бўлса қизларимиз қишлоқма-қишлоқ бозор қилиб юрган чорбозорчи ўрислардан бўйинга тақадиган бут ва туморчаларга қора боғич сотиб оладилар-ку, ана шунга ўхшар эди, худди чирокдек ёниб турган кўзларига тикилиб, мўралаб тургандек эглиб тушган эди, даҳанини айтсангиз, у замоннинг ёшлари унинг оғзига қараб ҳаваслари келар эди, булбулдек сайраш учун яратилгандек эди. Зулукдек тим қора, ипакдек мулоийм сочлари кўнғироқ-кўнғироқ бўлиб, кимхоб камзул устига ёйилиб тушган эди. (У вақтда қизлар сочларини ранг-баранг пиликлар билан майда қилиб ўрмас эдилар). Сочу соқолимга оқ тушиб, мўйсафид бўлиб қолган бўлсам ҳам, кампирим кўзга тушган чўпдек ёнимда ўтирган бўлса ҳам, агар ўша қиз ҳозир олдимда бўлса ўпиб-ўпиб олмасам бутхонанинг минбарига чиқмоқ менга насиб бўлмасин. Қиз билан йигит бир уйда турдими, бўлди... оқибати нима бўлишини ўзингиз ҳам биласиз. Гоҳда эрталаб тонготардан бошлаб Пидорка Петрусаси билан суҳбатлашган жойда қизил этиклар нағалининг ўрни қолар экан. Корж ҳеч нарсани пайқамас ҳам эди-ку, аммо бир кун Петрусасага шайтон васваса қилиб у ёнбу ёнга қарамай йўлакда қизни ёқут лабларидан чапиллатиб ўпиб олган экан. Петрусасага васваса қилган ҳалиги, тушинга бут киргур, малъун шайтон чолга ҳам васваса қилиб, чол уйнинг эшигини очиб юборган экан, кўзи қиз билан йигитга тушиб, эшикни тутганча ағрайиб қотиб қолибди. Фалокат ўпич чолни эсушидан айрииб қўйгандек бўлди. Замонамизда милтиқ дору билан пишта милтиқ йўқлигидан эндигилар кели даста билан жинни кўчирадилар-ку, шунга ўхшаб, ўпич овози унинг қулоғига келисоп билан деворга ургандек эшитилди.

Корж ҳушига келиб, деворда осиглик турган бобосидан қолган қамчинни олиб бечора Петрни саваламоқчи бўлиб турган пайтда, Пидорканинг олти яшар укаси Ивасъ оёқ остидан чиққандай келиб қолди-ю, қўрқиб кетиб, отасининг оёғига маҳкам ёпишиб олиб, «лада, дада, урманг!» деб йиғлади. Нима бўлса ҳам ота-да. Ота болага меҳрибон бўлади-да. Унинг ҳам бағри тошдан эмас ахир. Қамчинни олиб қўйиб, Петрни секин ташқари олиб чиқиб, «агар иккинчи шу уйга қадам боссанг ёки деразам тагида кўринсанг, қора мўйловинг билан қулоғингдан икки буралаб тушган

кокилингни бошингдан жудо қилмасам, азбаройн худо, Терентий Қорж деган отимни бошқа қўяман!» деб, гарданига бир мушт уриб жўнатиб юборди, Петр оёғи ерга тегмай урра қочди. Хуллас ўпиша-ўпиша алоҳа қўлга тушдилар. Бечоралар бир-бирларидан жудо бўлдилар. Бундан кейин кишлоқда зарбоб кийган, шопшалоплик, мўйловдор, оёғида жинғироқлик, киссаси бутхонамининг жомчиси Тараснинг ҳамёнидек жаранглаган бир поляк Қоржниқига қатнаб юрган эмиш, деган гап тарқади. Қора қош кизи бор отаниқига кўп келувчиларнинг мақсади нималиғи маълум. Бир кун Пидорка укаси Ивасни қўлидан ушлаб депти: «Жоним укам Ивась, опанг сендан ўргилсин. Дарров югурганингча Петрусанинг қошига бор, ёйдан чиққан ўкдек югур, нима десам бориб айт, бўта кўзларини суярдим, оқ юзидан ўпардим, нима қилайки, қисмат бунини менга насиб қилмапти. Кўзим ёшидан нечача рўмол хўл бўлди, ичим қоронғи, кўнглим бузук, ўз отам душманим бўлди. Кўнглим бўлмаган кишига бермоқчи бўлди. Бориб айт, тўй бўлмоқчи, аммо тўй эмас, аза бўлур, қўбиз билан сурнай чалинмас, дьячок келиб жаноза ўқийди, қайлиғим билан ўйин тушмайман, мени кўтариб борурлар. Қора ер уйим бўлур, уйимнинг томига мўри эмас, ёғоч бут тикилур!»

Маъсум, беғуноҳ бола ширин тили билан Пидорканинг бу сўзларини келиб айтганда Петро эс-хуши кетиб ағрайиб қолди. «Мен бахти қора Қримга, ундан Турк мамлакатига бориб олтинкумуш талаб, дунё орттириб, сўнг қошингга бормоқчи эдим, э жононим. Ниятимдан қайтдим. Емон кўз тушди бизга. Сувдаги тилла балиғим, мен ҳам қилурман тўй, аммо бу тўйда никоҳ ўқилмас, тепамага поп ўрнига қора қарға келиб қағиллар, дашту дала бўлур маконим, қора булут соябоним, бургут келиб чўқир бўта кўзларимни, селлар оқизар, шамол қуритар суяқларимни. Бироқ не чора, кимдан қилай ўпка, ҳасратимни атай кимга? Такдири худо шу экан, такдирга тан беришдан бўлак чора йўк! — деди-да, тўппа-тўғри арокхонага келди ошифта.

Мархум бобомнинг холаси Петрни арокхонада кўриб, тағин мўмин кишилар эртанги номоз ўтамоқ учун бутхонага борадиган паллада уни арокхонада кўриб андак таажжуб қилди. Петр унча-мунча эмас, бирданига ярим челақ арок сўраганида бечора хотин уйқудан чўчиб уйғонгандек эсанкираб, бақрайганча қараб қолди. Аммо бечора Петр аламини арокдан ҳам ололмади. Арок тилини худди чиён ўтдек чақар, захар ўтдек ачиқ кўринар эди. Қосасини ерга урди. Бу онда биров тепасига келиб, дўриллаган говуш билан «Мунча хафасан йигит» деди. Бошини кўтариб қараса, Басаврюк. Важоҳати курсин. Сочлари тўнғиз ёлидек, кўзлари буқаниқидек. «Ҳожатинг менга маълум, муродинг мана бу!» деди-да, иблисона кулимсираб камарига боғлиқ чарм ҳамёнини жаранглатиб қўйди. Петронинг юраги бир ортиқиб

тушди. Басаврюк тиллаларини кўлидан-кўлига шопириб туриб:

— Бай-бай, йилтиллашини қара, жаранглашини қара! Битта иш қилсанг бас, шунақадан бир тўпини олаберасан!— деди баҳайбат товуш чиқазиб. «Шайтон! Майли бер, нима десанг қилай!»— деди Петро. Иккови кўл олишди.

— Петро, воқиф бўл, хозир ҳўб фурсати, вақтни кўлдан берма, эртага Иван Купал куни¹. Қирккулок йилда бир марта шу куни очилади. Тун ярмисида Айиксойда сени пойлайман.

Петро қачон кеч бўларкан деб шундай интизор бўлдики, товуклар ҳам дон сепар вақт қачон келаркан деб сира мунча интизор бўлмагандир, деб ўйлайман. Дарахтнинг сояси узайдими, оғган офтоб қизардими, йўқми, деб ҳар онда бир қарар, тоқати тобора тоқ бўлиб, сабри чидамас эди. Мунчаём узайди кун-а! Худонинг куни йўлда қуйруғини йўқотиб қўйганга ўхшайди. Алоҳа кун ботди, осмоннинг бир ёққинаси қизарди, холос. Осмон ҳам хира бўлди, дашту далага салқини тушди. Аввал ғира-шира кеч бўлиб, кейин қоронғи тушди, зўрға кеч бўлди-да. Петро, юраги қинидан чиққудай бўлиб йўлга тушди, дарахтзор тепасидан секин тушиб, Айиксой деган адирга тушди. Басаврюк аллақачондан келиб уни пойлаб ўтирган экан. Тим қоронғи, ҳеч нарса кўринмайди. Иккови кўл ушлашиб чакалак бўлиб ўсиб ётган тиканларни ушлаб, ҳар қадамда бир қоқиниб, ботқоқ ерлардан зўрға юриб борар эдилар. Бора-бора сайхон ерга чиқдилар. Петро у ён-бу ёнига аланглаб қараб қўйди; бу ерга сира келмаган эди. Басаврюк ҳам шу ерга келиб тўхтади.

— Олдингда кўриниб турган уч тепа борми, унда ранг-баранг гуллар кўп. Аммо у гуллардан биттасини узакўрма. Қирккулок очилса дарров уз, орқангда нима бўлса ҳам сира қайрилиб қарама.

Петро ундан бир нарса сўрамоқчи эди, қараса бирдан ғойиб бўлиб қолди. Петро, кўрсатган уч тепа олдига келиб қараса, ҳеч нарса кўринмайди, гул қаёқда? Бурган ўт қоп-қорайиб кўринарди, холос. Қалинлигидан ундан бошқа ҳеч ўт кўринмас эди. Осмонда чақмоқ чақилиб, умрида сира кўрмаган турли-туман гуллар ҳамандек очилиб кетди. Гуллар орасида қирккулокнинг барглари ҳам кўринди. Петро гумонсираб икки биқинини ушлаганча хаёл суриб, ҳайрон бўлиб қолди.

— Бу хил ўтларни кунига ўн марта кўраман, бунинг нимаси таажуб? Нимаси ғалати? Шайтон мени аҳмоқ қилганга ўхшайди.

¹ Иван Купал — 23 июнь билан 24 июнь кечасида бўладиган байрам. Бу кеча қилинадиган расм-одатлар Иван кечаси билан боғлиқ бўлган жуда эски одатлардир. Халқ бу кеча вапоротник деган ўт қип-қизил чўғдек бўлиб очилади. Бу гулни узган одам дунё товади, сўнгга ўсимликлар билан ҳайвонлар тилини билиб олади, дегин уни узиш жуда қийин, чунки жинлар узгани кўймайдилар, деб ишонади.

Бир маҳал қараса кичкина кизил гул очилиб турипти-ю, худди жони бордек кимирайди. Дарвоқе ажойиб экан. Қимирлаган сари катта бўлиб, қип-кизил чўғдек ёнди. Бир маҳал бир учкун чиқиб, чарс этган овоз чикди, кейин гул худди унинг кўзи тағига келиб худди ўтдек ёниб очилиб кетди, унинг равшанида бошқа гуллар ҳам кўринди.

Петро кўнглида, энди узсам бўлар, деди-да, кўлини узатди. У кўл узатиши билан унинг орқасида бир неча юз тукли кўллар ҳам гулга узатилди. Орқасида бир нарса ҳадеб сакрагандай бўларди. Кўзини чирт юмиб гулга кўл узатиб юлиб олди. Бир пасда ҳаммаси ғойиб бўлиб, жимжит бўлиб қолди. Тўнқада худди мурдадек кўкариб Басаврюк ўтирипти. Тақир кимирамайди. Икки кўзи бир нарсага тикилиб турипти, аммо бу нарса ундан бошқа ҳеч кимга кўринмаса керак. Оғзи сал очик, чурк этмасдан ўтирипти. Шундай жимжитки, одамнинг ваҳимаси келади!.. Бир маҳал ҳуштак чапангадек бир товуш чикди. Петронинг ичига гулгула тушди, унинг назарида ўт кимираб, гуллар кумуш кўнғирокдек жаранглаб, бир-бирлари билан сўзлаша бошлагандай бўлди. Дарахтлар шовиллаб, сўкинмокка бошладилар... Басаврюкнинг юзига жон кириб, кўзлари ёришди. «Зўрға қайтиб келди-я, ялмоғиз, деб кўйди ҳаҳл билан Петро, ҳазир бўл бир барно олдингга келади, нима деса, айтганини кил, бўлмаса балога коласан!» Буни деб бутқлик калтак билан тиканнинг орасини очиб эди, товук оёғига кўндирилган бир уй кўринди. Басаврюк бир мушт уриб эди, уйнинг девори кимираб, уйда каттакон қора ит ангиллаганча югуриб чикди-да, бир думалаб мушук бўлди, кейин икковининг кўзига қанг солиб эди, Басаврюк:

— Қутурма, ажина кампир қутурма!— деди-да, кейин яхшилаб бир сўкдики, унинг бу сўкишини унақа-бунақа одам эшитса, юраги ёрилар эди. Бир маҳал мушук ғойиб бўлиб афти-башараси қовжираган олмадек, буришган-тиришган, долдек икки букчайган, бурни қайрилиб энгагига ёпишиб, ёнғок чақадиган омбурга ўхшаб қолган бадбашара бир кампир пайдо бўлди. Петронинг эти жимираб: «Хўб барно экан!» деб кўйди. Кампир унинг кўлидаги гулини юлиб олиб, икки букчайганча анчагача нималарни пичирлаб дам урди, алақандай сув пурқадди. Оғзидан ўтлар чиқиб, лаблари кўпириб кетди, кейин гулни Петрога бериб: «Ташла!» деди, Петро ташлаб эди, ажаб бир ҳолни кўрди, гул ерга тушмасдан қоронғи кечада худди чўғдек ёниб, сувда кетаётган кемадек ҳавода юриб кетди, бора-бора секин пасайиб узокка бориб тушди, бориб тушган жойида тариқча кичкина бир юлдуздек милтиллаб турди. Кампир хириллаб: «Шу ер!» деди. Басаврюк Петрога куракни тутқазиб: «Қавла шу ерни, Қоржа ҳам, сен ҳам тушингда кўрмаган дунё топасан!»— деди. Петро кўлига тупуриб бир-икки қавлаган эди, курак қаттиқ бир нарсага қадалди. Яхши

рок қараса темир қопланган сандиқча, кўлини узатиб сандиқни тортиб олмоқчи бўлган эди, сандиқ ерга қараб кириб кетаберди. Орқасида биров қахқаҳа уриб кулди, лекин бу кулги илоннинг вишиллаганига ўхшади. Кампир «Одамзод қонидан менга топиб бермагунингча тиллалар сенга тегмайди», деди-да, устига оқ чойшаб ёпинган олти-етти яшар болани олиб келиб, бошини кесмоққа ишора қилди. Петро тахта бўлиб қолди. Арзимаган нарсага одам қонини тўқайми, тагин бегуноҳ маъсум гўдакни-я! Жаҳл билан боланинг бошига ёпинган чойшабни тортиб эди, қарасангиз, бола Ивасъ экан. Бечора гўдак қўлларини кўкрагига қўйиб қовуштириб ётипти, боши осилиб қолипти... Петро аччиғи чиқиб кўлида пичоқ билан кампир тепасига келиб кўлини кўтариши билан Басаврюк шундай бир бақирдики, овози тиғи паррондек орқасини тешиб кетгандек бўлди.

— Қиз бадалига нима ваъда қилган эдинг?..

Ажина кампир ерни бир тепган эди, ердан кўм-кўк олов чиқиб кетди. Оловнинг ўртаси худди оқ ақиқдек ёп-ёруғ бўлиб, ер тагида ниманки бор, ҳаммаси равшан кўринди. Сандиқ-сандиқ қизил олтинлар, қимматбаҳо жавоҳирлар улар оёғи остида кўринди. Петронинг кўзлари ўйнаб кетди, боши айланди... Телбалардек пичоқни кўлига олди, маъсум гўдакнинг қони тирқираб кўзига сачради... Иблисона қахқаҳа оламини босди, баҳайбат алвастилар унинг олдида сакрашар эдилар. Ялмоғиз кампир оч бўридек бошсиз танага ёпишиб олиб, қонини ичар эди... Петронинг боши айланди, бор куч-қувватини йиғиб, чопакетди. Назарида бутун борлиқ қизилга бўялди, дарахтлар ҳам қонга бўялиб ўт бўлиб ёнар, фарёд қилар эдилар. Осмон ёрилиб, ларзага келди. Чакмоқ чакқандек ҳар тарафга ўт сочилди. Дармони куриб, хароб уйига зўрға етиб келди ва гўё уни биров ўроқ билан ўргандек таппа йиқилди-ю, ўликдек қотиб ухлаб қолди.

Петро шу ҳолатда икки кечаю икки кундуз тахта бўлиб ётди. Учинчи кунга ўтганда уйғониб, уйининг тўрт тарафига аланглаб қаради, лекин нима воқеа бўлганини ҳеч эслаб ололмади. Эси чўнтагидан бир чақа чиқиши қийин бўлган пулемас мужикнинг ҳамёнига ўхшарди. Бир керишиб олгач, оёғи остида бир нарса жиринглаб кетганини эшитди, қараса икки халта олтин. Ана шундан кейин эсига келиб дунё излагани, чакалакда ёлғиз қолиб кўрққани ёдига тушди. Аммо бу дунёни қандай ва ниманинг бадалига топганини сира ёдлай олмади.

Қорж халтадаги олтинларни кўриб йиғиб кетди. «Садағанг кетай чиройлигим Петрусъ! Ёмон кўрармидим мен сени? Ўз ўғлимдек кўрмасмидим мен сени?» Муғомбир чол шундай тилёғламалик қилиб аврадики, Петро йиғлаб юборди. Пидорка Ивасни лўлилар ўғирлаб кетганини гапириб берди. Унинг ақалли афти-башараси ҳам Петронинг эсида қолмапти, лаънати шайтон шун-

чалик эсини олиб кўйибди. Суслик қиладиган вақт эмас, дарров полякни тумшугига муштлаб жўнатдилару, тўйни бошладилар. Нону кулчалар ёпдилар, рўмолу рўмолчалар тикдилар, бир бочка ароқ олиб келдилар. Қуёв билан келинни столга ўтқазиб нон ушатдилар, ногораю дўмбиралар, сурнаю карнайлар, кўбизлар чаланиб тўю томоша бошланди.

Бурунги тўйлар эндигига ўхшамас эди. Бобомнинг холаси гапириб бераверса, оғзимиз очилиб қоларди. Қизалоклар кўку сарик, ранг-баранг уқалардан тикилиб, тепасига зар қадалган қалпоқчаларни бошларига кийиб олиб, чокига қизил ипакдан мағиз кўйилиб тикилган, майда пистон қадалган юпқа кўйлак, оёқларига нағал қоққан баланд пошнали сахтиён этик кийиб олиб, товусдек хиромон бўлиб пирпирагига олиб ўйин тушиб кетар эдилар. Жувонлар тепаси кимхобдан, орқасидаги ўймасидан тағидаги зар дўппи кўриниб турган кема сурат қалпоқ кияр эдилар. Қалпоқнинг икки ёғида майин кўзи баррадан қундуз бўлар эди. Қимматбаҳо кўк шоҳидан қизил жияк туган мурсак кияр эдилар. Ўйин тушганда битта-битта бўлиб, белларини ушлаб олиб, савлат билан бир текисда ўйнар эдилар. Йигитлар бўлса баланд телпак, нозик мовут камзул, белларида заррин камар, оғизларида чилим, қиз-жувонлар олдига келиб, ҳазилмутойибалар билан гап отиб, хушомад қилиб улар кўнглини овлар эдилар. Қорж ҳам ёшларни кўриб, сабри чидамасдан ўйинга тушиб кетди. Мўйсафид чол кўлига дўмбира олиб, трубкасини тортиб, май тўла косани бошига кўйиб, чўккалаб ўйин тушиб кетди. Ёшлар хохлашиб кулишди-лар. Ўйин-кулги деб нималарни қилмасдилар! Юзларига одам башарасига ўхшаманган алланима кийиб олардилар. Эндиги тўйларда киядиган суратларга сира ўхшамас эди. Эндигилар нима бўпти? Лўли билан ўрис бўладилар, холос. У вақтда бири жуҳуд, бири шайтон суратини кийиб олиб, бошда хўб апоқ-чапоқ ўпишиб туриб, кейин бир-бирининг кокилига ёпишиб кетарди. Азбаройи худо, шунақа кулги бўлардики, ичаклар узилиб кетарди. Баъзида татарча, туркча кийиниб чиқардилар, кийимлар ўтдек ловиллар эди... Қизикчилигу масхарабозлик бошланса, тавба дердингиз... Мархум бобомнинг холаси ҳам шу тўйда бор экан, уни жуда қизик қилиптилар. Унинг эғнида кенг-мўл татарча кийим экан, меҳмонларга шароб куйиб бераётганда бир палакат кургур келиб ўт қакиб юборган экан, бирдан ёниб кетипти. Хола бечоранинг эси чиқиб кетиб, одамларнинг олдида кийимларини ечиб ташлайберипти, хохлаган кулгини қўяберинг. Ярмаркада ҳам бунақа қий-чув бўлмайди. Хулласки, кексалар ҳалигача бундай яхши тўй бўлган эмас дейдилар.

Пидорка билан Петрусь бою бойваччалардек туриб кетдилар. Нима десалар тайёр, ҳеч нарсага муҳтожликлари йўқ... Бирок

ўзини билган яхшилар уларнинг юриш-туришларини кўриб бошларини чайқаб қўярдилар. Ҳамма: «Шайтондан яхшилик чиқмайди», дер эди.— Ҳаммани йўлдан оздирган шайтонга имонини сотмаган бўлса, бунча дунё унга қаёқдан келарди. Мунча олтинни қаердан оларди? Нега бўлмаса бунга давлат келиб бойиган кундан бошлаб Басаврюк кўздан ғойиб бўлиб қолди?»— дер эдилар. Бехуда гапларни одамларнинг ўзлари тўқийдилар, дейсиз-а? Йўқ, орадан бир ой ўтар-ўтмас Петрусни ҳеч ким танимайдиган бўлиб қолди. Нега, нима бўлди, буни худодан бошқа ҳеч ким билмайди. Ўтирган жойида индамасдан ўтираберади. Хаёл суради, холос. Яккаш бир нарсани ўйлагани-ўйлаган. Пидорка бир иложи қилиб уни гапга солса, эси ўзига келиб гапиришади, чиройи очилади-ю, лекин беҳосдан кўзи халтага тушиб қолиб: «Шошма, шошма, эсимдан чиқди!» деб бақиради-да, яна хаёл суриб, бир нарсани ўйлаб кетади. Баъзида бир жойда узок ўтириб хаёл суриб кетса, бир нарса эсига келгандай бўлади-ю, тагин хотиридан кўтарилиб кетади. Ароқхонада ўтирганини, ароқ келтириб берилгани, ароқнинг аччиғи, кўнгли тортмагани, биров келиб, елкасига қоққани сал эсига келгандай бўлади-ю, аммо ундан у ёғини тақир билолмайди, худди кора парда тўсилгандек, кора терга ғарқ бўлиб, юзларидан чак-чак тер томади-да, мадори кетиб яна ўрнига келиб ўтиради.

Пидорканинг қилмагани қолмади; фолбинга ҳам кўрсатди, чўчигандани деб қуръа¹ ташлатиб ҳам кўрди, қорин оғриғидан кинна солдириб ҳам кўрди, ҳеч қайсиси фойда бермади. Шу зайилда ёз ҳам ўтди. Қўп кишилар қазо қилиб кетди, шўхрок, ғалатироклар урушга отландилар. Гала-гала ўрдаклар ҳали бизнинг қўллардан кетгани йўқ; аммо қорабовурлар аллақачон кетдилар. Даштлар қизариб, ғарам қилиб қўйилган буғдойлар ҳар қадамда худди казакларнинг қалпоғидек қубба бўлиб турардилар. Йўлларда ўтин, шох ортган аравалар учрарди. Ер қотиб, унда-бунда музлади. Осмондан қор учқунлаб, дарахтларнинг шохи қировдан пўстин кийди. Аёз кунлари ҳам келиб, кизил томоқ тоғ чумчуқлари поляк бойваччаларидек олифталик қилиб қор ичидан дон қидирар, гўдаклар узун-узун таёк билан музда пирилдоқ пириллатар эдилар, уларнинг оталари бўлса қаҳратон кишининг соғуғидан хафа бўлиб, хўбгина сўкмоқ ёки шамоллаб келмоқ учун ё бўлмаса

---

¹ У чўчигандан қуръа ташлаш — одам бир нарсадан чўчиган бўлса нимадан чўчиганини билиш учун қилинадиган ирим. Қўрғошин билан мўмни эритиб сувга ташланади, булар сувда ниманинг сурағига кирсалар, одам шу нарсадан чўчиган бўлади, бундан кейин чўчиган одам тузалиб кетади. Қорин оғриғидан кинна солдириш учун озгина канопни қуйдириб аввал кружкага солинади, сўнгра бир товоқ сувни бетобнинг қорнига қўйиб, халиги кружкани товоқдаги сувга тўнтариб қўйгандан кейин дуосини ўқиб, сувдан бир қошиқ олиб бетобга берилади (Ғоёль ўзи берган изоҳ).

бостирмага чиқиб бўрсиб қолган доғни янчмоқ учун ҳар замонда бир, оғизларида трубка билан ташқари чиқмасалар, бошқа вақтда печкадан сира тушмай бахузур ётар эдилар. Қор ҳам эриб, чўртан балдиқ думи билан музни уриб ёрадиган вақт ҳам бўлиб қолди¹, лекин Петронинг ҳоли ўша-ўша, қайтага тобора баттар бўлди. Ҳалталарни оёғи тагига босиб, уйнинг ўртасида қоққан қозикдек ўтираберарди. Одам ёввойисидек сокол-мўйловлари ўсиб, ким кўрса кўрқадиган бўлиб қолди. Хаёл сургани-сурган, бир нарсани ўйлагани-ўйлаган, эсига келмаганига аччиғи келиб, жаҳли чиқар эди, гоҳ-гоҳда бирданнига ўрнидан туриб кетарди, бир нарсани тутмоқчи бўлгандек, бир ерга тикилиб олиб қўдларини қамирлатаберар эди. Қачонлари ёдидан кўтарилиб кетган бир сўзни эсига олмоқчи бўлгандек лабларини пичирлатиб туриб, кейин маҳкам юмиб оларди... Телбаланиб, жунуни ошиб кўлларини тишлар, чайнар, аламидан сочларини юлар; кейин кучдан кетиб, ҳориб, чарчаб эси оғиб йиқиларди. Сўнгра ўйлаб кетар, яна тентакланар, яна қийналар эди... Худонинг қандай балоси экан? Пидорка жонидан тўйди. Аввал уйда ёлғиз қолгани кўрқар эди, кейин ноилож кўникиб қолди-ю, лекин аввалги Пидорка йўқ эди, юзида қизили, лабида кулгиси қолмади. Тамом бўлди. Қуриб хазон бўлди, йиғлайвериб кўзларида нур қолмади. Бир кун кимамдир бировининг раҳми келиб, Айиксойда бир фолбин бор, у билмайдиган дард дунёда йўқ эмиш, шунга бориб кўр, деб маслаҳат беришти. Пидорка буни ҳам қилиб кўрай деб, кампир билан у ёқ-бу ёқдан гаплашиб бўлгандан кейин уни бирга уйига боришга кўндирипти. Иван Купала байрамининг худди арафа кечаси экан. Эси оғиб, беҳуш сўрида ётган Петро келган мехмонни ҳам пайқампти. Бир оздан кейин аста-секин ўрнидан туриб, тикилиб-тикилиб қарагандан кейин, худди жаллод келиб бошини кесаётгандек дағ-дағ титраб, сочлари тиккайиб, шундай баҳайбат бир кулиптики, Пидорканинг юраги ёрилгудай бўлипти. Хохолаб кулганича бақириб: «Эсимга тушди, эсимга!» дея солиб, болтани чопарасига олиб туриб кампирга отса, болта эман эшикка тегиб, икки бармоқ кириб кетипти. Кампир бир пасда ғойиб бўлиб, оқ кўйлақлик, боши ўроғлик олти-етти яшар бола уйнинг ўртасида пайдо бўлиб қолди. Боланинг бошидан чойшаб тушиб кетиши билан Пидорка кичқириб «Ивась» деганича югуриб борса, хаёлдек кўринган боланинг бош-оёғи қора қонга бўялиб, уй қизғиш бўлиб жетди... Пидорка кўрқиб югурганча даҳлизга чиқди. Аммо эси ўзига келиб, болага қарай деса, у даҳлизга чиққани билан эшик қаттиқ ёпилиб қолиб ҳеч очилмади. Одам тўпланиб, эшикни хўб тақиллатдилар, сира очилмагандан кейин бузуб кирсалар, ҳеч ким йўқ. Уни тутун босиб, Петрусь турган жойда

¹ Яъни баҳор бўлиб қолди.

бир тўп кул пайдо бўлиб қолипти, кулнинг ўт-бетидан ховур чиқарди. Дарров халталарни олиб қарашса, олтин ўрнига сопол парчалар қопти. Келганлар қоққан қозикдек ағрайиб, муртларини қимирлатгани ҳам ҳоллари бўлмайд хайрон бўлиб, қотиб қолдилар, кўрққанлари шунчалик.

Кейин нима бўлгани эсимда йўқ. Пидорка зиёратга кетмоққа ният қилиб қўйди. Отасидан қолган мол-бисотини йиғиштирди, бир неча кун ўтар-ўтмас қишлоқдан ному нишонсиз йўқолиб кетди. Баъзи жонкуяр кампирлар уни ҳам Петро ёнига юбормоқчи бўлган эдилар, ҳайтовур Киевдан келган бир казак бундаги Лаврада¹ озиб, қоқ суяк бўлиб қолган бир сўфи хотинни кўрдим, тинмасдан дуо-фотиҳа ўқур эди, ҳамқишлоқларимиз бу хотинни танийдилар, Пидорка экан, ҳалигача ҳеч кимга ҳеч нарса демасмиш; пиёда келган эмиш, ҳазрат Марямнинг суратига тоза тошлар қадалган шундай ғалати бир чорчўб келтирибдики, кишининг кўзини қамаштирар эмиш, деб сўзлаб берди.

Шошманг, гап ҳали тамом бўлгани йўқ. Петрусни шайтон олиб кетган кун Басаврюк яна пайдо бўлиб қолипти. Аммо энди ҳеч ким унинг яқинига йўламади, чунки кўмилган дунёларни топиб олмоқ учун одам суратига кирган шайтон экани ҳаммага маълум бўлди. Ҳаром кўлга дунё кирмаганидан йигит-яланларни алдаб ёнига тортар экан. Ертўладагилар ҳаммаси шу йилиёқ қишлоққа кўчиб қўйдилар, лекин лаънати Басаврюк қишлоқда ҳам одамларни тинч қўймади. Марҳум бобомнинг ҳоласи Басаврюк ҳаммадан менга ёмонлик қилур эди, Опошня йўлидаги ароқхонани ташлаб кетганимга алам қилиб, мендан ўч олишга кўп ҳаракат қиларди, дер эди. Бир кун қишлоқнинг катталари мажлис куриб, бинойидек суҳбатлашиб ўлтириб эдилар, дастурхонда, унча-бунча десам ёлғон бўлар, бутунича қабоб қилинган қўй эди. У ёқ-бу ёқдан сўзлашиб гаплари ҳар хил ажойибот-ғаройиботлар, қаромат ва мўъжизалар борасига ўтди. Бир маҳал ўтирганларнинг бири бўлса майли-я, бирданига ҳаммаси назарида қўйга жон кириб бошини кўтаргандек бўлипти, кўзларига нур кириб, аланглаб қарапти, тикандек мўйлов чиқариб ўтирганларга қараб мўйловларини қимирлатиб қўйипти. Қўйнинг бошига қарасалар, Басаврюк экан, ҳаммаларни дарров танишипти. Бобомнинг ҳоласи, ҳали замон ароқ сўраб қолмаса гўрга эди, деб ваҳимага тушиб қолипти... Бечора қишлоқ катталари бўрқларини кия солиб урра қочиптилар. Черков мутасаддиси баъзида бобом билан майхўрлик қилиб, суҳбатлашиб ўтиришни яхши кўрар экан, бир кун ичишиб ўтирганида бир-икки марта ичар-ичмас коса бўшаб қолиб, унга қараб салом бераверипти. Бечора дарров косани қўйиб, ҳа деб чўкинар

---

¹ Л а в р а — таркидунё қилиб, умрини тоат-ибодат билан ўтказмоқчи бўлган кишиларнинг хилватхонаси бўлган катта монастирларнинг номи.

эмиш... Унинг хотини катта тоғорада хамир кораётган экан, бир маҳал тоғора сакраб қочиб кетипти. «Ҳай, ҳуй!» дегани билан кулоқ солиш қайда. Тоғора уйнинг ўртасига тушиб олиб белини ушлаб ўйинга тушаверишти. Куласиз-да, лекин шўрлик боболаримизга осон эмас эди. Афанасий бобо ҳар куни кўчама-кўча юриб муборак сувдан сепиб шайтонни даф қилар эди. Марҳум бобонинг холаси, яқин-яқинда ҳам кеч бўлар-бўлмас биров томни тақирлатиб, деворни тирмалагани-тирмалаган дер эди.

Нимасини айтай. Шу қишлоғимиз турган жойнинг ўзида қандай эди-ку. Энди тинчиб қолди, бўлмаса яқин-яқинларда марҳум отам билар эди, мен ҳам, ароқхона бузилиб кетса ҳам, бу зотинг курғур жинлар ўзлари яна тузатиб олардилар ва бу ердан одам боласи ўтолмас эди. Қора куя босган мўридан буркираб чиққан тутун осмону фалакка шундай баланд чиқиб кетар эдики, қараган одамнинг дўпписи тушар эди, тутун осмонга чиқиб дала-ю, даштга ўт ёғар эди, номуборак отини тилга олмаган ҳам яхши, малъун итвачча ана шу жинхона уйда ўтирганда шундай чинкирар эдики, эманзордаги зоғчалар ҳам кўрқишиб қағиллашиб ҳар тарафга тўзиб учар эдилар.

МАЙ КЕЧАСИ ЕКИ СУВ ҚИЗИ

Нима жин урди! Бу Исо умматларини товушқон қувлаган тозидек югуриб-еладилару, ишлари сира ўнгмайди. Нимагаки шайтон аралашса, худди осмондан тушгандек бирпасда дарров бўла қолади.

I

ГАННА

...қишлоғининг кўча-кўйларида ашула овозлари худди селдек оқар эди. Кундузнинг иш ва ташвиши билан чарчаб, хориган йигит-яланг ва кизалоқлар осмон чарақлаб турган пайтда кўнгилларидаги хурсандликларини мунгли кўшиқларда изхор қилмоқ бўлиб, йиғилишадиган пайт эди. Доим хомуш кўринган оқшом, бору йўқни гўё бир парда ичига яшириб, кўз илғамас олисга қочирди-ю, ширин хаёллар ичида кўм-кўк осмонни оғушига олди. Ғира-шира коронғи тушиб қолса ҳам ашулалар тинмади. Қишлоқ даъвошисининг ўғли бўз йигит Левко ашулачиларга секингина чап бериб, қўлида дўмбира билан бир томонга бораверди. Бошида барра телпак, дўмбирасини тинғиллатиб, аста-секин ўйинга тушиб кетяпти. Олдида пастак-пастак олчалар экилган уйнинг эшигига келиб тўхтади. Қимнинг уйи экан бу? Қимнинг эшиги экан бу? У андак жим тургач, дўмбирасини чалиб кўшиқ бошлади:

Кун ботганга ўхшайди,
Шом бўлганга ўхшайди,
Тезроқ чиккин жонгинам,
Вақт етганга ўхшайди!

Йигит кўшиғини бас қилиб деразага яқинроқ келди-да:

— Жоду кўзли жомоним каттиқ ухлаб қолганга ўхшайди,— деди.— Галяхон, Галяхон! Ухлаб қолдингми ёки чиккинг келмайдими? Биров кўриб қолади деб кўрқасанми? Ёки оппоқ юзимга совуқ тегмасин дейсанми? Кўркма, ҳеч ким йўқ, совуқ эмас. Биров келиб қолса, бағримга ўраб, камарим билан чирмаб қучоқлаб оламан, ҳеч ким бизни кўрмайди. Совқотсанг бағримга босай, оппоқ оёқларингга телпагимни кийгизиб кўяй, ўпиб-ўпиб иситай. Дилу жоним, тилла балигим, маржоним бир нафас мен билан бўл. Ҳеч бўлмаса кўлингни деразадан чиқазиб, оқ билагингни кўрсат... Тортган хўрлиғи ўзига таъсир қилиб ори келган кишилар сингарни зарда билан овозини баландроқ кўтариб: Ўзига бино кўйган мағрур қиз, ухлаганинг ёлғон, мени мазаҳ қиялсан! — деб кўйди.

Ёқасини очиб ташлаб, шапкасини дол кийиб олиб, дўмбирасини динғиллатганича секин-аста дераза олдидан нарироқ кетди. Шу пайтда эшикнинг ёғоч тутқичи айланиб, ғирчиллаб эшик очилди-да, баҳордек очилган ўн етти яшар қиз ғира-шира қоронғида эшик тутқичини кўлидан чиқазмай, у ёқ-бу ёққа аланглаб, секин остонадан ўтди. Шамчирокдек кўзлари ғира-шира қоронғида жовдираб ёнар эди. Бўйнидаги қизил маржони йилтирар, уялинқираб икки бети нақш олмадек қизарган; унинг қизаргани йигитнинг ўткир кўзидан яширин қолмади.

Қиз охистагина сўзлаб:

— Мунча бесабрсан, дарров хафа бўлганингни қара! Нега бундай бемаҳалда келдинг, кўча тўла одам бўлса... Қалтираб кетяпман... — деди.

Йигит, узун чармга боғлаб, бўйнига осиб олган дўмбирасини орқасига ташлаб юборди-да:

— Кўй, қалтирама, гулнорим, кел бағримга кир! — деб қизни эшик тагида ёнига ўтказаркан, бағрига тортди. — Билиб кўй, сени бир соат кўрмасам тоқат қилолмайман.

Қиз йигитга қараб, ўйланқираб, термилиб тургач, унинг сўзини бўлиб, деди:

— Биласанми, кўнглимга бир хил гаплар келади. Биров бундан буён икковнинг бир-бирингни кўролмасдан зор бўласан, деб қулоғимга шивирлагандай бўлади. Кишлоғингиз одамлари ёмон экан, қизлар мени кўргани кўзлари йўқ, йигитлар бўлса... Ҳатто онам ҳам яқиндан бери менга хўмрайиб қарайдиган бўлиб қолди. Ростини айтсам, бегона юртда вақтим анча чоғ эди.

Охирги сўзларни айтганда қизнинг чехрасида аллақандай соғиниш аломати кўринди.

— Уз юртингга келганингга икки ойгина бўлди-ю, дарров зерикдингми. Мендан ҳам безор бўлган чиқарсан?

Қиз кулимсираб туриб:

— Йўк, йўк, сендан нега безор бўлай, қора кўз йигит, сенинг ошиғингман, қуралай кўзингга борман, менга ҳар қараганингда кўнглим кулгандай бўлади, қувонаман, суюнаман. Қора муртингни учирганинг, кўчада юрганинг, дўмбирангни чалиб қуйлаганинг ўзингга қандай ярашди, мен қандай завқланиб қарайман.

Йигит қизни бағрига қаттиқроқ босиб, юзларидан ўнаркан:

— Э, жоним ороми! — деб суйди.

— Шошма! Туратур, Левко! Аввал менга айт, отанг билан гаплашдингми?

Йигит худди уйқудан сесканиб турган одамдек:

— Нимади? Ҳа, сени олмақчи бўлганимни, сенинг менга тегмақчи бўлганингни айтдим, — деди, бироқ «айтдим»га келганда бир оз маъюсланиб қолди.

— Ҳўш?

— Нима деб бўлади унга? Муғомбир чол одатини қилиб, ўзини эшитмаганга солди. Қарликка олиб, ҳар қаерда сандирақлаб юрасан, кўчаларда болалар билан шўхлик қилиб, тентираб юрасан, деб қойиб кетди. Бироқ, жоним Галя, сен хафа бўлма! Агар отамни кўндирмасам, азбаройи худо, йигит эмасман.

— Левко, тўғри айтасан, нима десанг айтганинг бўлади, ўзимдан қиёс қиламан, баъзида кажлигим тутиб ганингга кирмай дейману, лекин бир гап айтсанг қайтаролмайман, беихтиёр кўнаман! Қиз бошини йигит елкасига қўйиб: — Алдама тагин алдама! — деб қўйди-да, Украинанинг бепоён кўм-кўк илик осмонига, улар тепасида шохларини шокилда қилиб турган олча дарахтларига тикилиб қараб қолди. — Анавини қара, ҳов анави ёқда юлдузлар милтиллаб қолди: битта, иккита, учта, тўртта, бешта... Фаришталар ёруғ уйларининг деразасини очиб бизларга қараяптилар-а, ростми шу? Левко, ростми, дейман? Фаришталар бизнинг еримизга қараяптилар-да? Одамларда ҳам қушларникидек қанот бўлса нима қилармиш-а, осмонга, ҳов ўша баладларга чиқсанг... Вой, одам кўрқад-я! Ҳар қандай баланд эман ҳам осмонга етмас. Аллақайси юртда учи осмонга тегадиган дарахт бормиш, бизнинг пасха байрамимизда кечаси худо шу дарахтдан пастга тушаркан.

— Йўк, Галяжон, худонинг осмондан ергача етадиган узун шотиси бор. Пасха кунини фаришталар уни ерга туширадилар. Худо шотисига фёк қўйиши билан жами шайтонлар қочиб, дўзахга кириб кетадилар, шунинг учун пасха бўлганда ер юзида биттаям шайтон қолмайди.

Ганна атрофдаги қора толлар, сочини ёйиб йиғлаётгандай шокилдаларини сувга осилтириб турган мажнун толлар соясида қолган ҳовузга ишора қилиб:

— Ҳовузнинг суви бола ётган беланчак тервангандек мавжланади-я! — деди. Ҳовуз гўё куч-қувватдан кетган нотавон бир чолдек, баланддаги қора осмонни совуқ бағрига босмиш, мухташам тун шохининг ҳали замон пайдо бўлишини билгандек, кечанинг илик ҳавосида хира ёниб сайр этган юлдузларни совуқ-совуқ ўпар эди. Тепадаги чакалак олдида деразалари ёпик эски ёғоч уй жимжит уйкуда эди. Уйнинг томини майса-ю, алаф босган. Деразалари олдида шохлаб кетган олма дарахтлари. Чакалакдаги дарахтлар соя солиб, уйни мудҳиш бир қоронғи босмиш; уйдан пастроқдаги ёнғоқлар ҳовуз бўйигача чўзилиб келган.

Ганна кўзини тепадаги уйдан олмай, деди:

— Худди тушда кўргандек бўламан, қачонлардир ёшлигимда, онамникида турган чоғларимда шу уй тўғрисида аллақандай ваҳимали гаплар эшитган эдим. Левко, сен ҳам биларсан, гапириб бер!

— Оппоғим, қуриб кетсин, нима қиласан эшитиб! Хотин-халажлар, нодонлар нима гаплар тўқишмайди. Ўзингни-ўзинг ваҳимага солиб, уйқунгни нотинч қилиб нима қиласан, кечаси кўрқиб ухлай олмайсан.

Киз бетини йигит бетига суртиб, уни кучоқлаб, деди:

— Қора кўз бўз бола, айт! Айтмаганингга қўймайман! Бўлмаса, мени севмас экансан, бошқанг бор экан-да! Қўркмайман, тинч ухлайман, айт! Айтмасанг энди ухлай олмайман, нима экан, деб ўйлайвериб, тинчимайман... Айт!..

— Қиз болаларнинг шайтони зўр бўлади, деган гап рост экан-да. Бўлмаса, жоним қулоқ сол. Бурун замонда шу уй юзбошиники эди. Юзбошининг сендек кўҳлик, оппоқ кизи бор эди. Юзбошининг хотини ўлиб қолиб, хотин олмоқчи бўлди. «Ота, уйлансанг ҳам мени аввалгидек эркалатасанми?» — «Албатта, оппоқ кизим, яна кўпроқ эркалатаман, бағримга яна қаттикроқ босаман! Исирга, маржонларнинг тағинам яхшисини олиб бераман, кизим» — дебди отаси. Юзбоши ёш хотинни янги уйга олиб кепти. Ёш хотини кўҳлик, юзлари нақш олмадек қип-қизил эди. Бироқ уйга келиши билан ўгай кизга шундай бир ёмон қараб қўйдикки, кизнинг юраги орзиқиб, чинқириб юборди, кейин бераҳм ўгай она кечгача бир оғиз сўз айтмади. Кечқурун бўлганда юзбоши ёш хотини билан ичкари уйга кириб кетиб, кизгина ҳам уйнинг эшиқларини бекитиб олиб, хўрлиги келиб йиғи бошлади. Бир маҳал қараса баҳайбат қора мушук секин кириб келаётганмиш, юнглари чўғдек ёнар, юрганда тирноқлари темирдек шакиллармиш. Қизча кўрққанидан сўрига чиқиб олса, мушук ҳам қувлаб чиқипти, ўринга чиқса, мушук ҳам чиқиб, чангал солиб бўғмоқчи бўлган экан, қиз чинқириб

уни ирғитиб ташласа, бадбахт мушук яна келипти. Қиз жон аччиғида отасининг деворда осиглик турган қиличини олиб чопган экан, темир тирнокли панжа узилиб тушиб, мушук миёвлаганча бурчакка кириб ғойиб бўлипти. Юзбошининг ёш хотини кечгача ичкари уйдан чиқмай ётипти. Икки кундан кейин қўлини танғиб чиқипти. Қизгина ўгай онасининг ажина эканини, қилич билан уни чопганини фаҳмлапти. Тўрт кун деганда юзбоши қизига уйни супур-сидир, сув ташиб бер, ичкари уйга кирма, деб уни чўридек қилиб қўйди. Қиз бечорага ҳар қанча қийин бўлса ҳам, ноилж, отасининг айтганини қилди. Беш кун деганда юзбоши қизини оёқяланг қилиб, бир бурда нон бермай хайдаб юборди. Қиз оппоқ юзини бекитиб олиб йиғлашини ана энди кўр! «Бемехр отам, ўз қизингни ўзинг қилдинг нобуд! Шайтонга топширдинг имонингни, худога солдим, худо кечирсин гуноҳингни. Мен бахти қорага бу дунёда турмоқни насиб қилмаган экан!..» Шундай қилиб, ҳов ана-ви уйни кўрдингми... Левко буни деб бармоғи билан уйни кўрсатаркан, деди:

— Бу ёққа қара, уйдан нарироқда жартепа бор-ку, қиз ана шу тепага чиқиб ўзини сувга ташлади, шундан бери номи дунёдан ўчди...

Ганна жиқ-жиқ ёш тўлган кўзини йигитга термултириб, хайкиқиб:

— Ажина хотин-чи? — деди.

— Ажинами? Қампирлар сўз чиқазилтилар, гўёки, шундан бери ойдин кеча бўлганда сувга оққан хотин-қизларнинг бариси ана шу бокқа чиқиб ойдинда исинармишлар; юзбошининг қизи уларга бош эмиш. Бур кун кечаси қиз ўгай онасини ҳовуз бўйида кўриб қолиб, чинқирганича сувга тортиб кетипти. Бироқ ажина буида ҳам хийла қилиб, дарров сувга оққанларнинг бири суратига кириб олипти, шу билан уни савалаш учун тайёрланиб қўйилган хипчиндан қутилиб қолипти. Хотинларнинг гапига ишониб бўладими! Юзбошининг қизи ҳар кеча сувга оққанларни йиғиб, ҳаммасининг афтига бир-бир қараб чиқармиш-у, лекин ажинани тополмасмиш. Агар биров унинг қўлига тушса, дарров ажинани топиб бер, бўлмаса сувга ботираман, дермиш. Жоним Галя, қариялар шунақа дейдилар!.. Эндиги бой хўжайин бу ерга винохона солмоқчи бўлиб, атайин виночини юборибди... Шошма, бировнинг овози келяпти. Бизникилар қўшиқ айтиб келишяпти... Хайр, хўш кол, Галя! Тинчгина ухла, хотинларнинг бундай гапларини кўп ўйлай-верма!

У шундай деб маҳкам кучоқлаб бир ўпди-ю, кетди.

Галя қорайиб турган чакалақдан кўзини олмай:

— Хайр, Левко! — деганича ўйланиб колди.

Шу онда тўлган мухташам ой чўғдек қизариб викор билан уфқдан кўтарила бошлади. Ярми ҳали ердан узилганича бўлмаса

хам, ер юзи ажиб бир нурга тўлиб, олам ёришди. Ховуз жимир-жимир товланди. Қорайиб турган дарахтларнинг кўланкаси аниқ кўринди.

Кизнинг орқасидан:

— Ганна, хуш қол! — деган авоз чиқиб, шу ондаёқ биров уни ўлиб олди.

— Қайтиб келдингми? — деди кайрилиб қараб. Бирок бошқа йигитни кўриб тескари каради.

Шу пайтда биров яна:

— Хуш қол, Ганна! — деб тағин ўлиб олди.

Ганна хафа бўлиб:

— Қайси гўрдан келиб қолди тағин буниси! — деб кўйди.

— Хуш қол, Галяжон!

— Яна биттасими!

— Хуш қол! Хуш қол! Хуш қол, Ганна! Ҳар тарафдан ўпа кетдилар.

Ганна ҳар қайсиси бир кучоклаб қолмоқчи бўлиб ёпишаётган ўспирин болалар қўлидан чиқишга уриниб:

— Вой, галалашмай қолинглар! Упичгаёқ тўймас эканда булар! Яқинда булар дастидан кўчага ҳам чиқиб бўлмайти шекилли, — деди-да қочиб кетди.

Эшик ёпилиб, темир зулфиннинг ғижирлагани эшитилди.

II

ДАЪВОШИ

Украина кечаларини биласизми? Йўқ, билмайсиз! Томоша қилинг: осмоннинг ўртасидан ой мўралаб турипти. Бепоён осмон гумбази кенгайиб, бағрини яна қаттарок очди, қуйди, ёнди. Ер юзи кумушдек оқарди. Дилбар хуш ҳаво ғир-ғир эсса ҳам димроқ, хузур ила лаззатга тўлмиш, анбар ҳидидан олам муаттар. Ажаб бир хушҳаво кеча! Гўзал кеча! Дарахтлар улкан соя ташлаб, сокинликда виқор билан жимжит қорайиб турадилар. Ховузлар ҳам сокин, жимжит, ям-яшил сабзозор унинг совуқ сувини, салқин соясини кучиб қамаб олгандай. Чакалак бўлиб ётган гилосу қорақатлар совуқдан сескана-сескана томирларини сувга тикиб, кечанинг майин шабадаси секин-аста келиб ўлиб олганда, аччиқланиб жавраётгандай шитир-шитир қиладилар. Борлиқ табиат уйқуда. Осмонда нимаики бор ҳаммаси тириқ, нафаси жонбахш, гўзаллиги, ажаб ҳашамати бор. Кўнгил яйраб-ййраб очилур, баҳра олур, завқ-шавқларга тўлиб, тахти-тахтида бирталай самовий порлоқ хаёллар, гўзал илҳомлар туғилур. Дарвоқе гўзал, чиройли кеча! Бирпасда бутун табиатга жон кирди, дарахтзорлар,

биёбонлар, сувлар ҳам тирилди. Булбул ҳам фиғонини бошлади, кўздаги ой ҳам унинг овозига мафтун бўлиб, тек туриб қолганга ўхшайди... Тепаликдаги қишлоқ гўё булбул нағмасидан маст бўлиб уйкуга кетгандай мудроқ ичида ётипти. Қатор-қатор уйлар, пастак-пастак деворлар зулмат кечанинг қоронғи қучоғидан чиқиб, яна равшанроқ кўринадилар. Кечанинг кўшиғи тинди. Жимжитлик босди. Мўмин, қобил кишилар аллақачон ухладилар. Унда-бунда, битта-яримта дарчадан чирок кўринади, холос. Фақат гоҳ-гоҳ уйларда овкати бемаҳалга қолганлар бўлса, остонахонада ўтириб овқат емоқдалар.

— Ха, гопакка¹ бундай тушмасди! Энди билдим, нега ҳеч келишмайди, дедим-а. Огайним бекор айтипти. Қани, баракалла, туш ўйинга; гоп трала, гоп трала! гоп, гоп, гоп! Ўрта ёшлик бир одам андак сархуш бўлиб олиб, кўчада ўз-ўзи билан шу мақомда сўзлашиб борар эди.— Азбаройи худо, гопакка бундай тушилмайди! Ёлғон гапириб нима қиламан! Азбаройи худо, бундаймас! Қани, гоп трала, гоп трала, гоп, гоп, гоп!

— Жинни бўлиб қолипти! Ёш бўлсаям гўргайди. Хирс-мирседек одам болаларга майна бўлиб кечаси бемаҳал кўчада ўйин тушиб юрипти-я!— похол кўтариб, ўтиб кетаётган қартайганрок бир хотин, шундай деб қойиб ўтиб кетди.— Бор уйингга кир! Аллақачон ётар пайт бўлиб қолди!

Эркак йўлидан тўхтаб:

— Хўп бўлади, кириб кетаман! Қетаман. Унақа-бунақа оқсоқолдан тап тортмайман. Узини ким деб ўйлайди, отаси шайтонга учрасин, қишда одамларни сувга пишганига, оқсоқолигига мағрур бўлиб қанқаядимиди! Оқсоқол бўлса ўзига, мен ҳам ўзимга оқсоқолман. Худо урсин, ўлай агар оқсоқолман. Йўлидаги биринчи уйга яқинлашиб келаркан яна бакириб:

— Бор, билганини қилсин, бўлмаса-чи...— деди-да, уйнинг деразаси олдида тўхтаб, дарчанинг ёғоч тутқичини излаб пайнаслаб қолди.

— Хотин, эшикни оч! Ҳой хотин, илдамрок дейман, оч тезроқ! Қазакнинг уйқуси келди!..

Хўб ўйин-қулги қилиб, кўшиқ айтишиб қайтиб келаётган бир гала қизлар уни кўриб қолиб:

— Ҳой Қаленик, бировнинг уйини тақиллатаётибсан-ку! Ўзингникини кўрсатиб қўяйликми?— дедилар қулишиб.

— Жонон қизчалар, кўрсатиб қўйинглар!

Қизларнинг бири:

— Ҳой, гапини эшитдингларми, қизчалар, дейди-я. Ширин гаплигини қаранг Шу яхшилигига кўрсатиб қўяйлик... Йўқ, аввал ўйнаб бер!— деди.

¹ Гопак — украинча ракс, танца. (Тарж.)

Каленик оёғи бир жойда турмаганидан тек туролмай, гандираклаб туриб:

— Уйнаб берайми? Хой шайтон қизлар, — деди чўзиб. — Ҳаммангиз биттадан ўптирасизларми? Ҳаммангизни ўпаман, ҳаммангизни! — деди-да, оёғи чалишиб, гандираклаб қизларни қувлай кетди.

Қизлар аввал қийқиришиб ҳар тарафга тўзишиб қочдилар-у, кейин Қаленикнинг оёғи илдаммаслигини кўргандан кейин далдаланиб, кўчанинг нариги бетига ўтиб олдилар.

— Хов ана сенинг уйинг!

Қизлар кетаркан, бошқа уйлардан каттарок, кишлоқ оксоқолиники бўлган уйни кўрсатиб кетдилар. Қаленик уларнинг гапига қириб, яна боягидек оксоқолни сўка-сўка гандираклаганча қизлар айтган томонга қараб кетди.

Энди бунча зам-замага қолган оксоқол ким бўлди? Билиб қўйинг, оксоқол кишлоқнинг улуғи бўлади. Қаленик етиб боргунча оксоқол тўғрисида бир-икки сўз айтиб улгуришимизга шубҳа йўқ. Кишлоқ аҳли уни кўрганда дарров шапкасини олади. Еш-еш қизалоқлар ҳам энгашиб салом берадилар. Успиринлардан қайси бири оксоқол бўлгиси келмайди? Ҳамманинг тамаки халтаси унга очик, оксоқол бесўнакай, йўғон, ғадир-будир бармоғини тамаки қутига тикиб тамаки олгунча ҳар қандай азамат ҳам шапкасини қўлига олиб иззат билан туради. Оксоқолнинг ҳукми бир нечагина кишининг товуши билан юрса ҳам, кишлоқ йиғинида ёки катта маъракаларда ҳамиша унинг қўли баланд, айтгани айтган, кишлоқдагилардан кимни хоҳласа йўл тузатгани, ариқ қазигани юбораверарди. Оксоқол бадқовок, баджаҳл, кўп гапни ёқтирмайди. Қадим-қадим замонда, худо раҳмати улуғ маликамиз Екатерина Қримга кетаётганда унга йўловчиликка сайланган экан. Икки кун бу мансабда туриб, ҳатто маликамизнинг кучерлари ёнида ўтириб ҳам борган экан. Ўзини доно ва сипо олиб шопдек буралиб тушган узун мўйловини силаб, қовоғини солиб ўқрайиб қараш шундан бери одат бўлиб қолган эди. Шундан бери кимки оксоқол билан нима тўғрисида сўзлашса, дарров гапни маликани кузатиб борганига ва унинг кучери ёнида ўтирганига буради. Оксоқолнинг яна бир хислати шуки, баъзида ўзини гағангликка солиб олади, хусусан ёқтирмаган бир нарсасини эшитиб қолса дарров қар бўлиб олади, олифгачиликни сира ёқтирмайди, ҳамма вақт кийгани қора ип чакмон, белида бўялган жун белбоғ, маликамиз Қримга борганларида кузатиб борганда кўк қозоқи чопон кийганини айтмасак, бошқа вақтда ҳамиша кийган кийими шу. Лекин маликанинг Қримга ўтиб кетаётган вақти эсида қолган одам кишлоқда борлиги жуда шубҳа. У вақтда кийган чопонини бўлса сандиқдан чиқазмайди. Оксоқол бева, аммо уйда қайнэгачиси туради. Эрталик, кечлик овқат пишириш

борми, супуриш, сидириш, уйни оқартиш, бўз тўқиш борми, ҳамма ишни шу хотин қилади. Қишлоқда бу хотиннинг унга ҳеч қариндошлиги йўқ, дейдилар, аммо оқсоқолнинг ғанимлари кўплигини, булар унинг шаънига ҳар хил бўлар-бўлмас гаплар тўқишларини боя кўрдик. Баъзида оқсоқол ўроқчи хотинлар олдига бориб қолса ёки ёш қизи бор кишиникига кириб қолгудай бўлса, хотинга унча хуш келмас эди, шунинг учун бояги гаплар тарқаган бўлса ҳам ажаб эмас. Оқсоқол сўқир, бироқ бир кўзи шундай ёмонки, қишлоқда кўҳликроқ хотин бўлса ҳар қаердан бўлса ҳам дарров кўради. Аммо юз-кўзи чиройлироқ жувонни кўриб қолганда ҳам, аввал у ёқ-бу ёққа қараб, кайнэгачиси хабардор эмаслигини билса, сўнгра қарайди. Оқсоқолнинг ҳамма таъриф-тавсифини айтдик шекилли, энди маст Қаленикка келайлик. У хануз йўлнинг ярмисига ҳам етгани йўқ, ғулдираб оғзига нима келса, қайтармай оқсоқолни хўб сўкканича кетяпти.

III

КУТИЛМАГАН РАҚИБ. ҚАСД

— Йўқ, йигитлар, қўйинглар, йўқ, керакмас! Шўҳликдан сира тинмас экансизлар-да, ҳалиям ҳаммамизнинг номимиз безорига чиқиб қолди. Боринглар, яхшиси ётиб ухланглар!— деди Левко, уни яна алланечук шўҳликлар йўлига бошламоқчи бўлган чапани тенгкурларига.— Оғайнилар, хайр! Яхши ухлаб туринглар!— деб хўшлашгандан кейин кўчага тушиб олиб, илдам-илдам юриб кетди.

У бизга таниш бўлган олчалик уйга яқин келганда «Шаҳло кўзим уйкудамикин?»— деб хаёлидан ўтказди. Атроф-теварак жимжити, бир ёқдан гувур-гувур гаплашган овоз эшитилиб қолди. Левко тўхтади. Дарахтлар орасида оқ кўйлак кўриниб қолди... «Бу нима бўлсайкан?» деб у яқинроқ келиб дарахт орқасига бекинди. Ойнинг шуъласи унинг олдида турган қизнинг юзига тушиб турипти... Турган қиз, Ганна! Аммо орқаси ўгириғлик новча киши ким бўлди? У шунча қарасаям таниёлмади, чунки ҳалиги киши қоронғида эди. Олди томондан унга озроқ ёруғ тушиб туриб эди-ку, лекин Левко турган жойидан бир қадам қўйиб қимирлагудай бўлса сири очилиб қоларди. У дарахтга суянганича кимирламадан тек тураверди. Қиз очик-ойдин қилиб унинг номини айтди.

— Левкоми? Левко ҳали ёш!— деди хириллаб баланд бўйлик одам.— Мабодо уни сеникида кўриб қолсам, сочидан тортиб ураман...

Левко оғзидан каттиқроқ сўз чиқиб кетмаслигининг эҳтиётини қилиб, товущини чиқармасдан секингина:

— Мени сочимдан тортиб урмоқчи бўлган олифта ким экан, билсам эди!— деб, бўйнини чўзиброк қаради. Аммо у танимаган одам сира эшитиб бўлмайдиган қилиб жуда оҳиста сўзлашаверди.

Левко танимаган одам гапини тугатгандан кейин, Ганна унга:

— Хеч уягинг йўқ экан! Гапларинг ёлгон, аядайсан; мени севмайсан, севишинга сира ишонмайман!— деди.

Баланд бўйли одам яна сўз бошлаб:

— Биламан, Левко сенга ҳар нарсалар, деб бошингни гангитиб кўйилти. (Йигитнинг назарида бу товуш унга жуда ҳам ёт эмас, қачондир бир эшитгандай бўлди) — Лекин унинг адабини бериб, ўзининг ким эканимни билдириб кўяман,— деди новча одам.— Хаёлида қилиб юрган шўхликларини мени билмайди, дер. Итвачча, ҳали менинг муштумимни еб кўргани йўқ-да.

Левко бу гапни эшитганда аччиғига чидай олмай, ўзини бо-солмай қолди. Уч қадам яқин келиб, уни урмоқчи бўлиб кўлини кўтарди-ю, лекин зўрга ўзини тўхтатиб олди. Агар ургандай бўлсам, новча ҳар қанча бақувват бўлса ҳам бардош қилолмас эди. Шу пайтда унинг юзига ойдин тушиб, Левко олдида турган одам отасилигини билиб, тахта бўлиб қолди. Таажжуб ва ҳайрати шунчаликка етдики, беихтиёр бошини чайқаб, тиши орасидан хуш-так чалиб қолди, холос. Нариги ёқдан шитирлаган овоз чиқиб, Ганна шошиб-пишиб уйига кириб, эшигини бекитиб олди.

Шу пайтда йигитларнинг бири секингина келиб:

— Хуш бор, Ганна!— деб оқсоқолни қучоқлаб олди. Лекин оқсоқолнинг мўйлови тикандек қадалиб, қути учиб ирғиб тушди.

Йигитларнинг яна бири келиб:

— Гўзал киз, хайр!— дейиши билан оқсоқол туртиб юборган эди, ағнаб тушди.

Бир неча йигит бирданига оқсоқолнинг бўйнига осилиб, ҳар қайсиси Ганна билан хайрлашган бўларди.

Оқсоқол уларни турткилаб итараркан депсиниб:

— Йўқолинглар-а шум бадбахтлар! Ганна қилиб олдингларми мени! Йўқолинг-а шайтондан тарқаган, баччағарлар, бўйнингиз дорда чўзилсин! Асалга ёпишган пашшадек ёпишади-я! Ганналарингизни чиқазиб кўярман!.. дер эди.

Йигитлар:

— Оқсоқол экан, оқсоқол!— деб қичқиришиб, ҳар тарафга тўзиб қочишди.

Левко хайратидан ўзига келиб, болаларни сўкканича кетаётган оқсоқолнинг орқасидан:

— Баракалла, ота!— деганича қолди.— Мен гап очганимда нега отам ўзини қар қилиб олади, дердим-а! Бунақа ишларинг бор экан-да, шошмай тур, сен чолни бир боплай, ёш кизларнинг деразаси тагида юрмайдиган, бировнинг қайлиғига кўз олайтирмайдиган қилиб кўймасамми сени!— Яна тўпланишган ўс-

пиринларни чакириб:— Ҳой болалар, бу ёққа келинлар, бу ёққа!— деди кўлини силкиб.— Ҳали уй-уйларингга бориб ухланглар, деган эдим, энди айнидим, бери келинлар, энди тонг отгунча ўйнайман сизлар билан!

Қишлоқ йигитлари орасида ҳаммадан шўх, ҳаммадан ўйинқароқ бўлган, яғринлари кенг, забардастдан келган йигит суюниб:

— Баракалла! Яхшилаб ўйнаб, шўхлик қилиб олмасам хумордан чиқмайман, бир нарсам камдек, шапкамними, трубканими — бир нарсамни йўқотгандай бўлиб тураман. Ишқилиб бир чаккам ғалатироқ бўлиб, йигитга ўхшамай қоламан,— деди

— Бугун оқсоқолни хўб болайлик, хўпми?

— Оқсоқолними?

— Ҳа, оқсоқолни. Ахир жуда ошиб кетди-д, устимиздан худди гетман бўлиб олди. Ҳаммамизни малй қилиб олгани бир сари, энди кизларимизга ҳам кўз олайтира бошлади. Ахир оқсоқол айланишмаган тузуккина киз қишлоқда қолмаган чиқар, деб ўйлайман.

Ўспиринлар ҳаммаси унга қўшилиб:

— Бу гапку рост-а! Рост,— деб ҳар тарафдан шовқинлашди.

— Йигитлар, ахир бизлар унинг малайи эмасмиз-ку! Ундан нима камлигимиз бор? Худога шукур, ҳаммамиз озод йигитлармиз! Йигитлар, ўзимизнинг озодлигимизни унга кўрсатиб қўяйлик!

— Кўрсатамиз! Кўрсатамиз!— деб шовқинлашди йигитлар.— Оқсоқолнинг ўзини эмас, мирзасини ҳам қўймаймиз!

— Ҳа, мирзасини ҳам қўймаймиз! Оқсоқол тўғрисида ғалати қўшиқ ҳам тўқиб қўйдим.— Левко дўмбирасини чертиб туриб:— Қани юринлар, қўшиқни ўргатиб қўяй,— деди.— Шошманглар, ҳар қайсинг устингга ҳар нарса кийиб ол!

Бояги азамат шўх йигит оёғини оёғига уруштириб, чапак чалиб:

— Йигит боши омон бўлсин, ўйнасин. Баракалла! Дориломон бўлсин! Тўполон қилиб, яйраб кетсанг, бурунги дориломон замон келгандек бўлади. Кўнгил суюнади, шодланади, одам жаннатга тушгандай бўлади. Баракалла, йигитлар, баракалла, ўйнанглар!— дерди.

Йигитлар ғалалашиб, шовқин-сурон солиб, кўчаларни бошларига кўтардилар. Тўполондан уйқулари безовта бўлиб уйғонган художўй кампирлар дарчаларини кўтариб қараркан, карахт қўллари билан чўкиниб туриб:

— Оббо, йигитлари тушмагур-эй, қутириптилар-ку!— дердилар.

ЙИГИТЛАР ШҲҲЛИГИ

Кўчанинг охиридаги биттагина уйда ҳали ҳам чироқ ёниғлик, бу уй оқсоқолники. Оқсоқол кечлигини аллақачон еб олди, агар меҳмони бўлмаса аллақачон ётиб ухларди ҳам. Озод казаклар орасида бир бўлак ери бўлган бой бунда винохона солмоқчи бўлиб виночини бу ёққа юборган эди... Бақалоқдан келган, кўзлари ҳар доим кулиб турган меҳмон уйнинг тўридаги бутлар осилган бурчакда ўтирипти. Қалтагина трубкасини чекаркан, дамба-дам тупириб, кулини қўли билан босиб қўйганда топган ҳузури худди унинг кўзларида ёзилиб қўйилгандай эди. Трубка тутуни ёйилиб, кўм-кўк тумандек унинг бошини чулғаб олди. Аллақандай винохонанинг йўғон мўриси, жойида туравериб зерикканидан бир ёзилиб келай, деган хаёл билан бу ерга келиб, оқсоқолнинг дастурхони тепасига ўтириб олганга ўхшар эди. Қалин ва калта мўйловлари диккайиб турарди. Аммо трубка тутуни ичида мўйлови зўрға кўринар ва виночи омборхона мушугининг насибасига чангал солиб тутиб олган сичқонни оғзида ушлаб турганга ўхшарди. Оқсоқол бўлса мезбонлигини қилиб, қўйлақчан, суруп иштонда ўтирган эди. Бургутникидек ўткир кўзлари кеч пайт офтобидек нури ўчиб, хира тортиб юмилиб кетаётган эди. Дастурхоннинг пойгаҳида, бир чеккада оқсоқолнинг қўл остидаги ўн бошилардан бири уй эгасига ҳурмат юзасидан чакмонини ечмай трубка чекиб ўтирарди.

Оқсоқол эснаб оғзини чўқинтираркан виночига қараб:

— Винохонангизни қачон солмоқчисиз?— деб сўради.

— Худо хоҳласа, шу кузда юргизиб юборсак ҳам ажаб эмас. Агар оқсоқол тақсирлари оёқлари чалишиб, кўчага ажи-бужи хат ёзиб юрмасалар Покров¹ байрамига кўрасиз, нималар қилиб бераман.

Виночи шу сўзни айтди-ку кўзлари юмилиб кўринмай кетди, кўзидан қулоғигача эти тарам-тарам бўлиб тортишиб кетди. Қулганида ҳамма танаси залвор билан силкиллаб, лаблари ҳам иржайиб, тутаб турган трубкаси бир лаҳза оғзидан тушди.

Оқсоқол ҳам илжайган башара бўлиб:

— Худо хоҳласа,— деб қўйди-да, сўнгра:— Худога шукур, ҳали винохоналар унча кўпайганича йўқ. Аммо бурунги вақтда, мен

¹ Покров — Русларда диний байрам. Эски йил ҳисоби билан биринчи октябрда бўлади. Биринчи қор тушиши муносабати билан бўладиган қорёғди байрами.

маликамизни Переяслав йўлидан кузатиб борган вақтимизда мархум Безбородько¹...

— Қариндош, қачонги вақтни айтасан-а! У вақтда Кременчугдан то Роменга² боргунча иккита ҳам винохона йўқ эди. Энди-чи... Лаънати немисларнинг ўйлаб чиқарганларини эшитдингми? Яқинда винони сиз-биздек христиёнлар сингари ўтин ёкиб тортмай, шайтон ўргатган буғ билан тортармишлар.— Виночи бу сўзларни айтиб, ўзи ўйланқираб қолди-да, столга ва унинг устида турган қўлига кўзи тушди.— Азбаройи худо, ҳеч билмайман, буғ билан қандай тортаркинлар!— деб қўйди.

Оқсоқол ҳам:

— Бу немислар қандай бемаъни халқ экан, худоё тавба,— деди.— Мен бўлсам у итваччаларни таёқ билан дўппаслардим! Ахир буғ билан бир нарсани қайнатиб бўладими? Шунинг учунда, бир қошиқ шўрвани лабингиз яқинига келтирсангиз, чўчка боласи ўрнига лабингизни ковуриб оласиз...

Сўрида чордана қуриб ўтирган қайнэгачиси гап қотиб:

— Қариндош, хотинингни келтирмай шундай тураверасанми?— деди.

— Хотинни нима қиламан? Тузукрок бўлса майлиди.

— Нега, чиройлимасми?— деб сўради оқсоқол кўзини унга бакрайтириб туриб.

— Чиройлик қаерда! Қариб ажинага ўхшаб қолган. Афти-башараси бўшаб қолган ҳамёндек буришиб кетган,— виночи хоҳолаб қулган эди, бақалоқ танаси яна залвор билан силкиниб-силкиниб тушди.

Шу онда эшик орқасида бир нарса ивирсилагандай бўлди. Бир маҳал эшик очилиб, биров шапкасини олмай оstonадан ўтди-да, уйнинг ўртасига келиб шипга қараб сўррайиб тураверди.

Келган одам танишимиз бўлган Қаленик экан.

У уйдагиларга сира парво қилмай, эшик олдидаги сўричага ўтираркан:

— Уйимга етиб олдим-а!— деди.— Одамзоднинг душмани баччағар шайтон йўлнинг танобини хўб чўзди-да; кетяпман-кетяпман, охирига етмайман-а! Биров оёғимни синдириб қўйгандек! Хотин, пўстакни ташлаб бер, тағимга. Печкага чиқиб сен билан ётмайман, оёғим зирқираяпти. Пўстакни олиб бер, ана бурчакда ётипти. Эҳтиёт бўл, хурмада тамаки эзиб қўйибман, тўкиб юборма. Йўқ, қўя қол, тегма! Бугун маст чиқарсан... Майли қўй, ўзим оламан.

Қаленик турмоқчи бўлиб, андак кўтарилди-ю, туролмади, аллақандай қувват уни ўтирган сўричасига михлаб қўйгандай эди

¹ Князь А. А. Безбородько (1742—1799) Екатерина II нинг бош қотиби эди

² Кременчуг билан Ромен шаҳарлари Украина ССРда.

Оқсоқол:

— Баракалла, шунисини яхши кўраман-да,— деди. Бировни-кига келиб, ўзиникидек катталиқ қилади-я! Яхшилиқча, омон-эсон дарров чиқазиб юборинг!..

Виночи оқсоқолнинг кўлини тутиб:

— Қариндош, қўй, бир пас дамани олсин,— деди.— Бунақалар бизга фойдали; бунга ўшагаълар кўпроқ бўлса, ишимиз ривожга миниб кетади...

Бирок виночи бу гапларни кўнгли бўшлигидан айтмади. Ҳар хил ирим-чиримларга жуда ишонарди, шунинг учун уйга кириб ўтириб олган кишини ҳайдаб чиқариш унинг назарида ўз бошига ўзи бало чақириш эди.

Каленик тахтага ётаркан:

— Қариб колдимми!..— деб тўнғиллади. Маст бўлсам ҳам майлиди-я, мастмасман. Худо ҳақи, мастмасман! Елғон айтиб не қилай? Оқсоқолнинг олдига борсам ҳам айтаман. Оқсоқолнинг нима менга? Итвачча, ҳаром ўлсин! Башарасига тупирдим! Бир кўзи кўр шайтонни арава боссин! Одамларни совукда сувга пишганига...

Оқсоқол аччиғи келиб:

— Эҳ-ҳа, тўнғиз, уйга кириб, энди дастурхонга оёғини узат-яптими?— деб ўрнидан турди. Шу пайтда каттакон тош ойнани чил-чил қилиб унинг оёғи остига келиб тушди. Оқсоқол тўхтаб қолди. Тошни ердан кўтариб оларкан:— Агар қайси дор тагидан қочган отганини билсам-чи, шундай адабини берардимки,— деб кўлидаги тошнинг у ён-бу ёнига қаради.— Отган тошнинг ҳалқу-мингга тикилсин...

Рангги ўчиб, бўзариб қолган виночи:

— Қариндош, шошма-шошма! Худо сақласин! Икки дунёда худо сени ўз паноҳида сақласин, бировни ҳеч бундай қарғай кўрма!— деди.

— Э, ёклашингни қара-ю! Кўявер ўлиб кетсин!...

— Қариндош, асло бундай дея кўрма! Менинг қайнонам воқеасини эшитгандирсан?

— Қайнонангними?

— Ҳа, қайнонам воқеасини. Кечқурун, шу маҳалдан сал эрта-роқ бўлса керак, мархума қайнонам, мархум қайнотам, малайи, чўриси, яна бештача болалари билан кечки овқат емоққа ўтирган эканлар. Қайнонам ҳамир оши қилиб, совисин, деб озроқ туппани қозондан идишга олиб қўйган экан. Ишдан кейин ҳаммасининг қорни очиқиб қолган эканми, совигунча сабрлари чидамапти. Туппани узун чўп билан емоққа бошлагай эканлар, шу пайтда кимлигини, қаерданлигини худо билмаса бошқа ҳеч ким билмаган бир одам эшикка келиб, суқатойлик билан дастурхонга ўтириб олипти. Оч одамга овқат бермай бўладими! Унга ҳам чўп берип-

тилар, бироқ меҳмон шундай тушириб бериптики, оч мол ҳам похолни бундай емайди. Бошқалар биттадан олиб, яна кўл узат-гулларича товокнинг тақрири чиқипти. Қайнонам меҳмон энди тўй-гандир, секинроқ ошалар деб, яна келтириб қўйипти. Йўқ, бояги-бояги. Баттароқ ошалаб, бу товокни ҳам бўшатаяпти! Оч қолган қайнонам, тикилиб ўлгур, деб ичида қарғаши билан ҳалиги меҳмон қалқиб кетиб шу онда йиқилипти. Дарров қарасалар аллақачон жони чиқипти. Тикилиб ўлиб қолипти.

— Лаънати очофат экан, ажаб бўлипти!— деди оқсоқол.

— Шундай-ку, лекин оқибати ёмон бўлди-да; қайнонам шундан кейин ҳеч тинчлик кўрмади. Кеч бўлар-бўлмас ҳалиги ўлик келиб, бадбахт оғзида хамир оши билан мўрига миниб олармиш. Кундузи бўлса жимжит, шарпаси ҳам кўринмай, кеч бўлди дегунча томга қарасанг, итваччани мўрига миниб олган кўраверасан...

— Оғзида хамири билан-а?

— Оғзида хамири билан.

— Қариндош, ажаб гаплар! Мархума малика замонида ҳам шунга ўхшаш бир воқеани эшитган эдим...

Оқсоқол шу сўз устида тўхтаб қолди. Дераза тагида шовқин, тапир-тупур ўйин тушган овоз эшитилди. Аввал секин чалинган дўмбира овози чикди, сўнгра унга ашула қўшилди. Дўмбира торларининг овози баландроқ чикди. Бир неча киши қўшилишиб айта бошладилар, шундай қилиб ашула авжига чикди:

Билдингизми йигит-ёронлар?
Бизнинг бошлар қаттиқ эмасми!
Оқсоқолнинг боши шу онлар
Ёрилибди, тушиб чегаси.

Бўчкачи, сиз тутиб бошини
Пўлат гардиш билан боғлангиз.
Савағич-ла бизнинг оқсоқолни
Савалангиз, хўп савалангиз.

Оқсоқолимиз сассик, иблис чол,
Қариса ҳам сира қуюлмай,
Хотин-қиздан китдак тийилмай,
Суркалади бамисоли мол.

Йигитларга тенглашганингча —
Гўрга кирсанг яхшимасми чол.
Оқсоқолни ур ўлгунича,
Калласига боплаб-боплаб сол.

Виночи бошини сал қийшайтириб туриб, бундай густохликни кўриб сўррайиб тахта бўлиб қолган оқсоқолга қараб:

— Қариндош, аломат кўшиқ экан! Жуда аломат-у, бироқ оқсоқолнинг шаънига андак беадаблик жойи бор экан-да...— деб кўйди. Дераза тагидагилар: «Яна бошидан!» деб хохолаб қулишайтганларидан виночи яна тингламоқчи бўлиб, кўзлари алла-нечук сузилиб, икки кўлини столга ташлади. Бироқ хушёрроқ одамнинг кўзи оқсоқолнинг сўррайиб тахта бўлиб қолгани хайратидан эмаслигини дарров биларди. Унинг бу туриши, туллак, муғомбир мушук хом ва нодон сичқонни кўрганда яқинига келгунча индамай кўйиб беришига ўхшайди. Мушук индамай пойлаб туриб, сичқонни қандай қилиб инига киргизмасдан тутиб олиш ҳийласига киришади. Оқсоқолнинг биттаю битта кўзи деразага тикилиб турган, ўнбошига ишора қилган кўли ҳануз эшикнинг ёғоч туткичидан узилгунча бўлмай, кўчада бирдан шовкин-сурон бўлиб қолди... Бир қанча фазилатлари орасида ҳар нарсага ажабланиш одати ҳам бўлган виночи дарров трубкасига тамаки тўлдириб олиб, юрганча кўчага чиқди; аммо шўхлик қилиб юрганлар аллақачон қочиб кетгандилар.

Оқсоқол тескари ағдарилган қора жун пўстинни бошига илиб олган бировни кўлидан судраб келаркан:

— Йўқ, энди кўлимдан чиколмайсан!— дер эди. Виночи фурсатни ғанимат билиб, уларни бундай безовта қилган одамнинг афтини кўрмоқчи бўлиб югуриб келди. Бироқ узун соқолини таъвия қилиб, қора суртилган башарасини кўриб, кўрққанидан кетига тисарилди. Оқсоқол бўлса кўлига тушган ҳаромини тўппа тўғри даҳлизга судраб бораркан, «Йўқ, энди кўлимдан чиколмайсан» дер эди, лекин у ҳам худди ўз уйига қилиб келаётгандай, ҳеч тихирлик қилмай индамасдан кириб келаверди. Оқсоқол ўнбошини чақириб:

— Карпо, омборни оч! Қоронғи омборга қамаб кўяйлик! Кейин мирзабошини уйғотиб, ўнбошиларни чақириб, баччағарларнинг барисини тутиб, ҳаммасига шу кунийёк ҳукм чиқарамиз!— деди.

Ўнбоши даҳлизда туриб кичкина осма қулфни чақиллатиб омборхонани очди. Шу пайтда бандга тушган одам қоронғиликдан фойдаланиб, кучининг борича силтаб қўлдан чиқди.

Оқсоқол уни ёқасидан яна қаттиқроқ ушлаб:

— Қаёққа борасан?— деб бақирди.

— Қўйиб юбор, менман!— деган ингичка овоз чиқди.

— Оғайни, хилла қилма, фойдаси йўқ, хотин киши бўлмай, ажниа бўлиб чинқирсанг ҳам алдаёлмайсан!— деб уни қоронғи омборга шундай итариб юбордики, у инқиллаб йикилиб тушди. Сўнгра оқсоқол ўнбоши билан бирга мирзабошиникига қараб кетди; виночи ҳам худди кемадек тутун бурқиратиб улар кетидан кетди.

Учови бошларини қўйи солиб хаёл ичида борар эди, то кўчанинг муюлишига етганда, пешаналари билан урилиб кетиб, ҳаммаси бирданига қичқиришиб юборди. Шу онда бу томондагилар ҳам қичқиришиб юбордилар. Оқсоқол кўзларини қисиб қараса, мирзабоши билан икки ўнбоши экан, уларни кўриб оқсоқол ҳайрон қолди.

— Ҳурматли мирзабоши, мен сеникига кетаётган эдим.

— Ҳурматли оқсоқол, мен ҳам сеникига бораётган эдим.

— Мирзабоши, ажаб ғалати ишлар бўляпти.

— Ҳурматли оқсоқол, ажойиб ишлар.

— Нима гап?

— Ўспиринлар кутириб кетиптилар! Кўчаларда галалашиб юриб бебошлик қиладилар. Сени шундай сўзлар билар беҳурмат қиладиларки, асло қўявер, гапиргани одам уялади; маст кишининг алжиган тили ҳам бундай сўзларга бормайди. (Алачадан чалвар, малладан нимча кийган қотма мирзабоши бу гапларни гапирганда кекирдагини бир чўзиб, бир тортиб кўяр эди).— Кўзим андак уйқуга кетиб мудраган эканман, ҳаромилар тапир-тупир, тўполон қилиб, ашула айтиб, уйқумдан ёзовта қилдилар! Лаънатиларнинг ҳўб адабини бермоқчи эдим, чалварим билан нимчамни кий-гунимча тўзишиб қочиб кетдилар. Ва лекин бошлиғи қутулолмади. Ҳозир у авахтахонада ётипти. У занғарнинг кимлигини билмоққа жуда иштиёқманд эдим-ку, бироқ баччағарнинг афти-башараси дўзахиларни осигга миҳ қиладиган шайтон лаъинга ўхшаб, қоп-қорага бўялган экан.

— Ҳурматли мирзабоши, устидаги кийими қанақа?

— Ҳурматли оқсоқол, итваччанинг устида қоп-қора ағдарма пўстин.

— Ҳурматли мирзабоши, ёлғон айтмайсанми? Сен айтган ҳароми менинг омборимда ётган бўлса нима дейсан?

— Йўк, ҳурматли оқсоқол, жаҳлнинг чиқмасин-ку, сен ўзинг андак ёлғон сўзлаётибсан.

— Чирок келтиринглар, бўлмаса, уни кўрайлик-чи!

Чирок келтириб, эшикни очган эдилар, оқсоқол қайнэгачисини кўриб, ҳайрон бўлиб, таажжубда қолди.

Қайнэгачиси унга ўдағайлаб:

— Айт-чи менга, қолган-қутган ақлингдан ҳам ажралмадингми? Мени қоронғи омборхонага итариб юборганигда, бир кўзи кўр бошингда заррача ақл бормиди, хайриятки, бошим темир санчиққа бориб тегмади. Ахир, менман, менман, деб бақирдим-ку! Сўлоқмон ўлгур, наҳотки темир паншахадек қўллари билан ушлаб, итариб юборса-я! Сени ҳам охиратда шайтон жаҳаннамга итарсин!..

Охирги сўзни эшикдан чиққач, ҳовлига ҳожат учун чиқиб кетаётиб айтди.

Оқсоқол хушига келиб:

— Кўрдим, сен экансан!— деди.— Мирзабоши, бунга нима дейсан, бу занғар шум эмасми?

— Хурматли оқсоқол, шум, шум.

— Бу ҳаромиларни тутиб, таъзирини бериб, шумликни ташлатсак бўлмайдими?

— Хурматли оқсоқол, аллақачон шундай қилиш лозим эди, аллақачон.

— Баччағарлар кўп аҳмоқ бўлиптилар... Кўчада қайнэгачим қичкиргандай бўлдими, вой тавба; аҳмоқларнинг хаёлида мен уларнинг тенгқуриман, шеқилли. Хаёлларида ўйлардиларки, юрган ҳар бир казак менга тенг бўлаверади!..— Бу сўздан кейин оқсоқол бир оз йўталиб олгач, ўшшайиб атрофига қараб кўйди; бу қилиғи унинг каттарок, ғалати бир гап айтмоқчи бўлганидан хабар беради.— Бир минг...э, шу йилларнинг номи ҳам курсин, ўлсам ҳам ҳеч айтолмайман; ишқилиб ўша йили у вақтдаги ҳокимимиз Ледачега казаклар орасидан эслик-хушликроғини танлаб, ҳов! (Оқсоқол «хов» деганда бармоғини кўтариб салмоқлаб кўйди.) Ҳаммадан эсликроғини танлаб тайинланг, маликани кузатиб кўйсин, деган буйруқ келган эди. У вақтда мен...

— Хурматли оқсоқол, буни гапириб нима қиласан, ҳамма билади-ку! Маликага манзур бўлиб, ундан илтифот кўрганинг ҳаммага маълум. Энди ўзинг айт, меники тўғри чиқдими! Ағдарма пустин кийган ҳаромини тутдим деб, ёлғон сўзлаб қайтага гуноҳ орттирдингми?

— Пўстинни ағдариб кийиб олган шайтонни бўлса, кишанга солиб, хўб жазосини бермоқ керак, токи бошқаларга ибрат бўлсин, ҳукумат билан ҳазиллашиб бўлмаслигини билсинлар! Оқсоқол пошшо томонидан бўлмай ким томонидан кўйилипти? Кейин бошқаларини ҳам тутамиз; лаънатилар менинг пайкалимга чўчкаларни хайдаб юбориб, қарам ва бодрингларимни едирганлари, буғдойимни янчиб бермаганликлари эсимдан чиққани йўқ, яна... гўрга кирсинлар-а, пўстинни ағдариб кийиб олган кимлигини билмасам тинчланмайман.

Бу гаплар тамом бўлганча, қалъабузар замбаракни ўқлагандек лунжига тутун тўлиб, калта трубкаси лабидан тушиб, оғзидан тутун бурқираб турган виночи:

— Буниси ҳаммасидан шумрокқа ўхшайди!— деб кўйди.— Бундай одамни винохонада сақламоқ ҳам ёмон бўлмайди. Лекин қандил қилиб теракак осиб кўйган маъқулроқ!

Виночи назарида ўзининг бу хазили чакки бўлмагандай кўринди шеқилли, бошқаларга манзур бўлган-бўлмаганига бокмай, хириллаб қулиб кўйди.

Шу онда улар қулай-қулай деб турган қичкина бир уйга яқинлашиб қолдилар ва бунга қизиқишлари яна ошди. Ҳаммалари

эшик олдида ғуж бўлиб тўпландилар. Мирзабоши калитни чиқариб жиринглатиб қўйди, аммо бу калит сандигининг калити экан. Сабрлари чидамай шошар эдилар. Қиссасини ахтариб калитни тополмай хит бўлиб сўқар эди. Бир маҳал энгашиб олиб олача чалварининг каттакон чўнтагини кавлаштира-кавлаштира «топдим!» деди. Бу сўз унинг оғзидан чиққанда азаматларнинг ҳаммасининг дили бирлашгандай бўлди. Бу каттакон дил шундай каттик ура бошладики, ҳатто кулфнинг чақиллаши ҳам унинг дук-дук урган овозини босиб кетолмади. Эшиклар очилди... Оксокол бўздек оқариб, сўррайганча қотиб қолди. Виночининг баданига совук югурди, сочлари хурпайиб, учиб кетгандай бўлди. Мирзабошининг кути учиб кетди. Унбошилар қадалганча қолдилар ва ағрайиб очилиб қолган оғизларини ёполмадилар. Улар олдида турган оксоколнинг қайнэгачиси эди.

Қайнэгачи ҳам улардан баттар ҳайрон бўлиб қолган бўлса ҳам, ўзига келиб, улар томонига юриб келаверди.

Оксокол бақириб:

— Тўхта!— деб, дарров эшикни ёпиб олди.— Биродарлар, бу одам эмас, жин! Тезроқ чироқ келтиринглар, дарров! Пошшолик бўлса ҳам аямайман, уйга ўт қўямиз! Ўт қўй, баччағарларнинг суяги ҳам ер юзида қолмасин!

Қайнэгачиси бу ваҳимали гапларни эшитиб капалаги учиб, ўти ёрулгудай бўлди.

— Оғайнилар, сизларга нима бўлди!— деди виночи.— Худога шукур, сочларингиз оппоқ қордек, лекин ҳалигача аклингиз кирмапти. Жин деган нарсга ўзимизнинг расмона ўтдан ёнармиди. Уни трубка ўти ёндирмаса, бошқа ўт қор қилмайди. Шошманглар, хозир ўзим саранжом қиламан!

Виночи трубкасидан бир чимдим кул олиб, бир қисим похолга қўйиб пуфлай кетди. Шу онда бечора қайнэгачи жон аччиғида бақириб, уларга ялина бошлади:

— Оғалар, шошманглар! Бекорга гуноҳкор бўлмайлик, балки жин эмасдир,— деди мирзабоши.— Бунда ўтирган нарсани чўқинтириб кўрайлик, агар чўқинишга рози бўлса, унда жин эмаслиги маълум бўлади.

Унинг таклифи маъкул тушди. Мирзабоши оғзини кулф тешигига тўғрилаб;

— Даф бўл, жин бўлсанг!— деди-да, кейин яна: кимирлама-санг очамиз,— деди.

Эшик очилди. Оксокол, мабодо орқага қочиш лозим бўлиб қолса кўриб қўйиш керак дегандай, орқасига қараб-қараб қўйгач:

— Чўқин, чўқин!— деди.

Қайнэгачиси чўқинди.

— Қандай бало бўлди. Қайнэгачимнинг худди ўзи-ку!

— Қайнэгачи, қайси жин сени бу ерга келтириб ташлади?
Қайнэгачи пиқиллаб йиғлай-йиғлай, болалар кўчада уни ушлаб, ҳар қанча олишса ҳам зўр билан уйнинг деразасидан уни итариб, деразанинг орқасини михлаб ташлаганларини сўзлаб берди. Мирзабоши қараса деразанинг зулфини суғурилган, устидан танбаланиб қокиб ташланипти.

Қайнэгачи орқасига тисарилиб, ҳали ҳам уни кўзи билан чамалашини қўймаган оксоқолга дўқ қилиб:

— Бир кўзлик малъун! Ниятинг нималигини хўб биламан. Мақсадинг мени куйдирмоқ, мен куйиб ўлсам суюнасан, қиз болалар кетидан қолмасанг-а? Биров сени тиймаса, мўйсафид чолнинг қилган тентаклигини ҳеч ким кўрмаса-а? Бугун кечкурун Ганна билан нималар гаплашганингни мени билмайди деб ўйлайсанми? Эҳ-ҳа, ҳаммасини биламан! Мени лақиллатиш осон эмас, сен каллаварам мени алдаб бўпсан. Мен арқонни узун ташлаб қўяману, лекин кейин, мендан гина қилма...

Қайнэгачи бу сўзни айтиб муштумини ўқталиб қўйгач, ғизиллаб кетаверди. Оксоқол безрайганича колди. Оксоқол бошини қаширкан:

— Йўқ, бу ишга шайтон аралашмасдан иложи йўқ,— деб йиланқираб колди.

Шу пайтда ўнбошилар етиб келиб:

— Тутдик!— деб бақиршдилар.

— Кимни тутдинглар?— деб сўради оксоқол.

— Ағдарма пўстинлик шайтонни!

Оксоқол улар тутиб келган бандини қўлидан ушлаб олиб:

— Итаринглар бу ёққа!— деди.— Э, жинни бўлибсизлар, бунингиз маст бўлиб юрган Қаленик-ку.

— Қандай бало бўлди! Ҳурматли оксоқол, ўз қўлимиз билан ушлаган эди-га. Лаънати шумбаччалар тор кўчада ўраб олиб, хўп ўйин қилдилар, тилларини осилтириб масҳара қилдилар, тортқилаб, туртқилаб, қўлимиздан юлқиб олмоқчи бўлдилар... Оббо, шумлар-э, қандай қилиб унинг ўрнига бу гўнгқарға қўлимизга кириб колганини худо билади!

— Ўзим ва бутун фуқаром номидан амр қиламан, у ўғри шу ондаёқ тутилсин. Шунинг билан баравар кўчада кимни кўрсангизлар тутиб жазосини бермоқ учун менинг қошимга келтиринглар!..

Ўнбошиларнинг баъзилари оксоқолнинг оёғига бош уриб:

— Ҳурматли оксоқол, важоҳатини кўрсанг эди, ахир туғилиб, шунча ёшга кириб бундай баднамоларни сира кўрганимиз йўқ; ҳурматли оксоқол, тағин бир балога йўлиқиб ўтирмайлик, битта-яримтани чалиб кетса, кейин кўчирик қиладиган кампир топилмасдан ўтирмасин.

— Чалиш-малишинглар курсин! Хўш! Бўйин товламоқчимиз

сиз? Балки сизлар ҳам улар билан биргадирсизлар? Боғовотми-сиз¹. Хўш, нима. Бу нимаси?.. Ўғрилиқ, босмачилиқми?.. Сизлар... ҳокимга билдирай! Ҳозирок, эшитдингизми, шу топдаёқ билдирай... Физилланг, қуш бўлиб учинг! Токи мен сизни... тоғ" из мени...

Хар қайсиси хар тарафга югуришиб кетди.

V

СУВ ҚИЗИ

Бу можароларга сабаб бўлган одам, бепарвою фалак, ҳеч ғам емай, кетидан юборилган изқуварлардан ҳам сира тап тортмай, бемалол юриб, эски уй ва ховуз томонга қараб борар эди. Бу одамнинг Левко эканини айтиб ўтиришга ҳожат бўлмаса керак, деб ўйлайман. Қора пўстинининг тугмалари очик, шапкаси кўлида. Бегидан тер шариллаб оқиб кетяпти. Зарангзор ойдинда тим қорайиб, ҳўмрайгандек ваҳима билан хомуш турарди. Сокин ховузнинг салқин шабадаси йўловчини ховуз бўйида бирпас дам олмокка мажбур этди. Атроф жимжит. Дарахтзор ичида булбулнинг сайрашидан бошқа овоз чикмайди. Уйқу енгиб, кўзлари юмилиб кетаверди; чарчаганидан аъзойи-бадани сусайиб, шалвиллаб кетяпти, бошини кўтаролмайди, оғиб кетяпти... «Йўқ, тагин бу ерда ухлаб қолмай! — деди ўрнидан туриб, кўзларини уқаларкан. Атрофига аланглаб қараб кўйди. Тун қоронғисининг маҳобати бу ерда яна ҳам дабдабалироқ кўринди. Ойнинг ёруғига яна аллақандай жозибали бир нур ҳам аралашганга ўхшар эди. Бундай манзарани ҳалигача сира кўрганмас. Атрофга чўккан туман кумушга ўхшайди. Олмагули билан кечаси очиладиган гулларнинг ҳиди оламини атиргга тўлғазди. Левко оромда турган ховузнинг сокин сувига ҳайрат билан қараб тикилиб қолди, чунки бойнинг қадимги уйи, сувда тўнтарилиб алланечук озода ва мухташам бўлиб кўринди. Қоронғи қилиб турган дарпардалар ўрнига ойнавонли ёп-ёруғ эшик ва деразалар. Уйнинг зарҳал сирлари товланиб ойнадан кўриниб турипти. Бир маҳал дераза очилгандай бўлди. У нафасини ичига тортиб, қимирламасдан, кўзини ховуздан олмай, тикилганча шундай қотиб қолдики, гўё сув тагига тушиб кетди. Бир замон, аввал оппоқ билан кўринди, кейин ёйилиб тушган сарик кокиллари орасида кўзлари ўтдек ёниб чарақлаб турган чиройлиқкина бир бош чиқиб, тирсагига суялди. Левко назарида қиз бошини секингина чайқаб имлагандай, табассум қилгандай бўлди... Дили ўйнаб кетди... Ховузнинг суви жимирлаб, дарча яна ёпилди. Левко секингина ўрнидан туриб, ховуздан нарироқ бориб,

¹ Боғовот — исёнчи, бош кўтарган.

уй томонга боқди: қоронғи қилиб турган дарпардалар очик, дарчанинг ойнаси ойдинда йилтирар эди. «Одамларнинг гапига кулоқ солинса оқибати шу-да» — деб кўйди у ичида. — Янгигина уй; бўёқлари тоза, бугунгина сирланганга ўхшайди. Бунда биров турса керак деб, товуш қилмай секин уй яқинига келди, аммо уй жимжит. Булбуллар ажаб фарёд уриб, хуш овоз билан сайрамоқдалар; улар чарчаб, нолалари пасайса, чигирткаларнинг читирлаши ёки сув кўзгусини силлик тумшуғи билан чўқиётган тўқай қушини овози эшитилиб қоларди ва бу чокда унинг кўнгли очилиб, яйраб тотли ором олар эди. У дўмбирасини созлаб кўшиқ бошлади:

Ҳой кўкдаги ой, менинг ойм,
Юлдузгинам, ёруғ юлдузим,
Ёр уйига сочингиз нурлар,
Бахра топсин гўзал кундузим.

Дарча секин очилиб, ҳовузда акси кўринган ҳалиги кўхлик бош кўринди, кўшиққа кулоқ тинглаб турди. Узун-узун киприклари сузилиб кўзига тушган, ранг-баранг сурупдек, ойдин ёруғидек оппоқ. Қандай гўзал, қандай чиройли! Қиз кулди... Левко титраб кетди. Қиз бошини бир ёнга ташлаб, қалин киприкларини сузиб туриб:

— Йигитча, бир ашула айтиб бер! — деди.

— Гўзал қиз, қандай ашула айтиб берай?

Қизнинг оппоқ юзидан ёш шириллаб оқиб кетди.

— Йигитча! Ҳой йигитча, ўгай онамни топиб берсанг-чи менга! — деди. Унинг бу сўзида кўнглини эшадиган ҳаддан зиёд бир ҳазинлик, маъюслик бор эди. — Мукофотинг берурман. Кўп молу дунёлар олурсан! Енглик укам бор, маржон, марваридларим бор. Марварид таққан заррин камарим бор, олтиним бор, ҳаммаси сенга мандан тортиқ бўлсин. Успиринча, топиб бер менга ўгайимни! Баднамо ажинани! Ёруғ дунёда ундан кўп озор топдим, тинчи мадим. Менга кўп азоб берди, чўрисидек ишлатди. Юзимга қаргин. Жоду кўзи билан қизил юзимни сарғайтирди; оппоқ бўйнимни кўр, темир тирноқларининг кўк доғи сира кетмайди, ҳеч кетмайди. Оппоқ оёқларимни кўр, гиламда эмас, иссиқ қуму тошларда, зах тупроқда, чакамуғ тиконларда юравериб қабарди. Кўзларимга бок, кўзларимга, йиғидан кўрмас бўлди... Успиринча, топиб бер, топиб бер ўгайимни!..

Баланд кўтарилиб келаётган овози яна бўшашди, ўчди. Қўз ёшлари оппоқ юзидан ариқ бўлиб оқди. Йигит ачиниб, дарду ҳасрат; алам туйғулари юрагини қисди, ээди. Йигитнинг қалби жўш уриб:

— Маликам, йўлингда ҳар ишга тайёрман, лекин айт, уни қандай топай, қаердан излай? — деди.

Киз тез-тез сўзлаб:

— Ана, ана карагин! Шу ерда, сув бўйида канизларим ичида юрипти, ойдинда исиняпти. Бирок макр қилади, айёр. Сув кизи суратига кириб олган, аммо биламанки, шу ерда, овози қулоғимга киради, нафасим бўғилади, оғирлашаман; унинг дастидан баликдек яйраб юролмайман, тошдек сувга чўкаман, ботаман. Йигит, топиб бер уни менга!

Левко ховуз бўйига қараб кумушдек оппоқ туман ичида оқ чамандагул кўйлак кийиб ҳилпиллаб юрган қизларни кўрди. Ҳаммасининг бўйнида олтин тумор, маржон ва марваридлар йилтирар эди. Аммо бариси рангсиз, баданидан қон қочган, гўё тиниқ булутдан яратилганга ўхшар ва ойнанинг кумуш нурида баданлари ойнадек кўринар эди. Қизлар чанбар тортиб ўйнай-ўйнай унинг яқинига келдилар.

— Келинлар, қарға, қарға ўйнаймиз, келинлар! — дейишиб, улар жимжит оқшом пайтида эсган шабода бўсасидан шитирлаб кетган сув бўйидаги қамишдек чувуллашдилар.

— Қим қарға бўлади?

Чек ташладилар; қизлардан бири қатордан чиқди. Левко унга хўб тикилиб қаради. Юзи, кўйлагин, бошқа кийимлари ҳаммаси бир хилда, фақат бу ўйинни хуш кўрмаганлиги билиниб турипти. Қизлар қатор тизилиб, олғир қарғанинг човутидан қочишар эди. Қиз қувлашдан чарчаб:

— Бўлди энди, қарға бўлмайман! Жўжанинг бечора онасига раҳмим келади! — деди.

Левко, сен ажинамассан, деб кўйди ичида.

— Қим қарға бўлади?

Қизлар яна чек ташламоқчи бўлдилар. Қатордан бир қиз чиқиб:

— Мен бўламан! — деди.

Левко унинг афтига қаттиқроқ тикила бошлади. Талабгор бўлиб чиққан қиз жуда илдам, чаққон-чаққон ҳар тарафга югуриб, жўжани тутишга астойдил уринарди. Левко унга тикилиброк қараб, унинг бадани бошқаларникидек тозамаслигини пайқади. Баданининг ичи қорайиб кўринар эди. Шу онда қизлар чувиллашиб қолдилар. Қарға қатордагиларнинг бирини ушлаб олди; тутган вақтда панжаси очилиб, тирноқлари кўриниб кетгандай бўлди, башрасида аламзаданинг кулишига ўхшаган хунук бир кулиш зоҳир бўлди. Левко унга қўли билан ишора қилиб, уйга боқиб туриб:

— Ана ажина! — деди.

Малика қулиб юборди, қизлар чувуллашиб қарға бўлгани олиб кетдилар.

— Йигитча, нима муродинг бор? Сенга олтин керакмаслигини биламан, сен Ганнани севасан, аммо бемехр отанг уни олмоғингга

тўскинлик қилиб турипти. Энди тўскинлик қилолмайдди. Манави хатни унга элтиб бер...

Унинг оппоқ қўли узатилиб, юзи аллақандай барқ уриб очилиб кетди... Юраги ўйнаб, ғалати бир изтироб билан хатни олди. Олди-ю, уйғониб кетди.

VI

УЙҒОНИШ

Левко ўтирган дўнг жойидан тураркан:

— Ажабо, ухлаган эканманми?— деди ичида.— Худди ўнгимда кўргандек-а!.. Ажойиб, ажойиб!— дер эди орқасига аланглаб.

Унинг худди тепасига келиб тўхтаган ой ярим кеча бўлганидан дарак берарди. Жимжит ҳовуздан шабода эсар, дарпардалари ёпиқ хафагезак эски уй ҳовуз тепасида хомуш турар эди. Бурган ўтлар, майсалар одам боласи бу уйни ташлаб кетганига кўп бўлганини кўрсатар эди. Левко уйқудалиғида маҳкам юмиб олган панжасини ёзди, қўлида хат борлигини сезиб ҳайратидан қичкириб юборди. Хатни у ён-бу ённи ағдариб, хўб томоша қилгач:

— Аттанг, ўқишни билсам-ку!— деб қўйди. Шу онда орқа томондан товуш чиқиб қолди.

— Қўрқманглар, тутинг! Нега қўрқасиз? Бизлар ўн кишимиз. Гаров боғлашаманки, ажина эмас, одам!— Оқсоқол бирга келган одамларга шундай дер эди, Левко бўлса ўзини бир неча одам қўлида кўрди ва бу қўлларнинг баъзиси қўрқувдан қалтирар эди. Оқсоқол уни ёқасидан тутиб:

— Оғайни, устингдаги баҳайбат пўстинингни еч! Одамларни шунча жинни қилганинг бас!— деди. Бир маҳал унга тикилиброқ қараб кути учиб кетди. Ҳайратидан орқасига чиғаниб, ёқасини қўйиб юборди.

— Левко, ўғлим, сенмисан, итвачча сенмисан! Ҳа, шайтондан тарқанган! Қандай ажина, қандай алвасти бундай майнавозликни қиляпти, дедим-а! Кўча-қўйда тўполон қилиб, хунар кўрсатиб, қўшиқ тўкиб юрган сен экансан-да, ҳа, отангнинг гўрига тош қалансин!.. Баракалла, баракалла Левко! Хўш бу нимаси? Орқанг кичиганга ўхшайди-я. Боғланглар!

— Ота, шошма! Манави хатни сенга топшир дейилган эди!— деди Левко.

— Энди хат-патингни қўй, чироғим! Боғланглар!

Мирзабоши хатни очиб кўриб:

— Хурматли оқсоқол, шошма, ҳокимнинг қўлига ўхшайди,— деди.

— Ҳокимникига?

Ўнбошилар ҳам бир варакайи:
— Ҳокимники?— деб сўрадилар.

Левко ичида: «Ҳокимники, ажаб, буниси яна ғалати!» деб кўйди.

— Қани ўқи-чи, ўқи-чи, ҳоким нима депти?— деди оқсоқол.

Виночи ҳам оғзида трубка билан чакмоғини чақаркан:

— Қани эшитайлик-чи, ҳоким нима ёзипти!— деди.

Мирзабоши аввал бир йўталиб олгач ўқиди: «Оқсоқол Евтух Макогоненкога буйруқ: «Сен аҳмоқ чол эски бокимондаларни йиғиш ва кишлокда тартиб барпо қилиш ўрнига, ақлинг кетиб, бемазагарликлар қилиб юрган эмишсан, бу ишларинг бизга маълум бўлди...»

— Азбаройи худо, ҳеч эшитганим йўқ!— деб ўқишни бўлди оқсоқол.

Мирзабоши яна бошидан ўқиди: «Оқсоқол Евтух Макогоненкога буйруқ: Сен аҳмоқ чол...»

— Бас қил, бас қил, керакмас!— деди бақириб оқсоқол. Эшитмаган бўлсам ҳам билдимки, гапнинг мазмуни бу эмас. Нарийғини ўқийвер!

«Шу сабабдан ўғлинг Левко Макогоненкони дарров ўз кишлоғидаги Ганна Петриченковага уйлантирмоғингни, сўнгра катта йўлдаги кўприкларни тузатиб қўймоғингни буюраман. Меним амримсиз суд амалдорларига, гарчи тўппа-тўғри юқори давлат маҳкамасидан бўлсалар ҳам, фуқаронинг оти берилмасин. Агар борсам ва бу буйруқни бажо келтирилмаганини кўрсам, ёлғиз сени жавобга тортаман. Ҳоким, собиқ поручик Кузьма Деркач — Дришпановский».

Оқсоқол оғзини очиб:

— Ана, гапни эшитдингларми! Нима бўлса оқсоқол жавобгар, демак унинг буюрганини қилинг, нима деса хўп денг, бўлмаса гинани ўзингиздан қилинг...— деди. Сўнгра Левкога ўгирилиб:

— Ҳокимдан буйруқ бўлганлиги туфайли мен сени уйлантираман, гарчи бу гапларнинг унга бориб етганлиги ғалатироқ бўлса ҳам, уйлантираман. Аммо аввал қамчи ейсан! Бурчакда деворда осифлик турган қамчинни биласан-ку, эртага қамчинни янгилаб оламан... Бу хатни қаердан олдинг?

Левко ишнинг бунақасига айланиб кетганига жуда таажжубланиб, ҳайрон қолган бўлса ҳам, эсини йўқотмай, жавоб тайёрлаб қўйган эди, хатнинг қандай қилиб унинг қўлига кирганини яширди.

— Кеча кечкурун шаҳарга борган эдим, ҳоким аравадан тушаётган экан, кўриб қолдим. Мени бу кишлокданлигимни билиб, бу хатни берди. Кейин, қайтганда сизларникига кириб ўтаман, отангга айтиб қўйгин ҳам, деди.

— Унинг ўзи шундай дедими?

— Шундай деди.

Оқсоқол унга эргашиб юрган ҳамроҳларига ўгирилиб:

— Эшитдингларми? Ҳокимнинг ўзи бизларникига, яъни меникига зиёфатга келармиш-а!— деб кўйди, керилмачоклик қилиб. Оқсоқол буни айтиб, бармоғини найза қилиб, бошини худди бир нарсага қулоқ солаётгандек вазиятда ушлаб турди.— Эшитдингизларми, ҳоким меникига зиёфатга келармиш! Ҳурматли мирзабоши, сен нима дейсан, қариндош, сен не ўйлайсан, ҳазил эмас-ку, ростми?

Мирзабоши оқсоқолнинг оғзидан сўзини олиб:

— Агар янглишмасам ҳалигача ҳеч бир оқсоқол ҳокимни зиёфат қилган эмас,— деб кўйди.

Оқсоқол ҳам хурсанд бўлиб:

— Ҳамма оқсоқол бир эмас,— деб кўйди. Оғзи қийшайиб, ҳам-малари узоқда қалдирок қалтирагандек қикиллашиб кулишди.— Ҳурматли мирзабоши, қандай маслаҳат берасан, бундай азиз меҳмон учун уйбошидан бир донадан жўжа хўрозми, матами, майли яна бирон нарса келтирсинлар, деб буйруқ берсам қалай бўларкан... Нима дейсан?

— Ҳурматли оқсоқол, чакки бўлмайди,— деди мирзабоши.

— Ота, тўй қачон?— деб сўради Левко.

— Тўйми? Тўйингни-ку кўрсатардим-а!.. Хўб, майлига, азиз меҳмон шарофати билан... Эртага поп келиб сизларни никоҳ қилиб кўйсин. Майли, қандай батартиблигимизни, қандай фармонбардорлигимизни ҳоким ҳам кўриб кўйсин. Қани азаматлар, энди вақт бўлди, уй-уйларингга бориб ухланглар! Бугунги ҳодисалар анави эски замонларни ёдимга солди. Мен маликага...— Бу сўзларни деганда оқсоқол одати бўйича ўзини сиполадек улуғ олиб, тумшугини кўтариб бир қараб кўйди.

— Оқсоқол тағин бошлади-ку, маликага ҳамроҳ бўлиб борганини сўзламоқчи!— деб, Левко илдам-илдам юриб, олчазор ичидаги пастаккина ўша уйга томон шошиб-пишиб кетди. Ичида: «Марҳаматли гўзал малика, худо ярлақасин сени! Охиратда хуру гулмонлар билан ўйнаб-кулгин! Бу кеча бўлган воқеани ҳеч кимга айтмайман, жоним Галя, сендан бошқа ҳеч кимга айтмайман. Ёлғиз сенгина бунга ишонасан ва менга қўшилиб, шўрлик қизнинг арвоҳига дуо қиласан!»

Шу чокда у уй олдига келди. Уйнинг дарчаси очик, ойнинг шуъласи дарча тагида ётган Ганнага тушиб турар эди; кўлини бошига ёстиқ қилиб ётипти; икки бети кип-қизил оловдек, лаблари шивирлаб унинг номини айтар эди. «Ухла, маликам! Еруғ дунёда нимаики яхши нарса бўлса тушингга кирсин!» Қизни чўқинтириб, секингина дарчани ёпиб кетди. Бир неча минутдан сўнг қишлоқнинг бариси уйкуга кирди; Украинанинг хашаматли ажиб кенг осмонида ёлғизгина ой, битта ўзи, викор билан нур сочиб борар

эди. Дабдабали қора туннинг нафасида ҳам бир гашт, сурур бор, кишига самовий завқлар берган мухташам, гўзал кечанинг гашти тамом бўлиб, сўниб бормокда; кумуш нурлар сочилган ер ҳам осмондек гўзал; аммо бу гўзаллик гаштини сурувчи ҳеч ким йўқ; ҳамма уйқуда. Гоҳ-гоҳда итлар увуллаб сукунати бузадилар, холос. Маст Қаленик ҳали ҳам уйини товомай, кўча-кўйларда кўп тентираб юрди.

ЙУҚОЛГАН ЕРЛИК

... даги бутхона дьячоги айтган ҳикоя.

Бобомдан яна ҳикоя қилиб бергин, дейсизми? Хўб, латифага хурсанд бўлсангиз нега айтмай? Буруннинг нимасини айтасиз, ҳай-ҳай бурунги! Дунёда бурун вақтларда, неча йилу, неча ойлар бундан аввал бўлиб ўтган воқеаларни эшитганда кишининг кўнгли қандай қувонади, қандай очилиб яйрайди. Айниқса ҳикояга бобонгизми, катта бобонгизми, биронта уруғингиз аралашган бўлсам, омин оллоҳ. Ҳикоядаги ишларни худди ўзингиз қилаётгандек бўласиз, бобонгизнинг арвоҳи сизнинг танангизга ёки сизнинг танангиз унинг арвоҳига киргандек бўлмасангиз, бир Варваранинг арвоҳига фотиҳа қилганда қалкиб кетай... Аммо кизалоклар билан ўғил болалар эшитса, менга ҳаммадан шу яхши. Кўзларига кўриниб қолдимми, бўлди: Фома Григорьевич, Фома Григорьевич, ваҳималироқ ҳикоянгиздан айтиб беринг, деб осилиб олади-лар, жаврайвериб қўймайдилар. Ҳикоя айтиб беришдан-ку қочмайман-а, аммо кейин ётганларида нима ҳолга тушадилар, десангиз-чи. Эшитганларики бор ҳаммаси кўрпага бурканиб олиб, безгак тутгандек дағ-дағ қалтирайди, боши билан пўстинига бурканиб олгундай бўлади. Мабодо каламуш келиб кўзани қитирлатсам ёки ўз оёғи қосовга тегиб кетса борми, худо ўзи сақласин, юраги орқасига тортиб кетади. Эртасига ҳеч нима кўрмагандек, ваҳимали ҳикоя айтиб бер, деб яна осилгани-осилган. Нимани айтиб берай. Дарров тўсатдан эсга келақолмайди-да... Хўб, мен сизга ажиналарнинг марҳум бобом билан карта ўйнаганларини айтиб берай. Аммо олдиндан айтиб қўяй, сизлар мени адаштирманглар, тағин оғизга олиб бўлмайдиган бемаза киселга ўхшаб қолмасин. Шунисини айтиб қўяйки, марҳум бобом замонасининг улуғларидан эди. Ҳижжалаб ўқишни, ҳамза қўйиб ўқишни жуда пухта биларди. Хайитда шундай кироат қилиб китоб туширардики, ҳозирги попларимиз унинг олдида лол бўлиб қолардилар ўзингизга маълум, у вақтда Батуриндаги саводхонларнинг барисини йиғсангиз, шапкангизни тутмаёқ қўяқолинг, ҳаммаси бир ховучга сиғарди. Шунинг учун кимки уни кўрса, энкайиб салом берганлиги таажжуб эмас.

Бир кун улуг гетман подшоҳга бир нома юбормоқчи бўлиб колипти. У вақтдаги аскар мирзабошиси, отинг курғур нима эди, эсимдан чиқипти... Вискрякмиди, Мотузочками, Голопуцекми, билмадим, алланима бало эди... Хуллас, ғалати бир номи бор эди, ана шу мирзабоши бобомни чакириб, гетман сизни подшоҳ хузурига чопар қилиб юбормоқчи бўлди, депти. Бобом узоқ отланишни ёқтирмас эди, дарров отланиб, йўлга тушди. Номани калпоғига қистириб олиб, отни етаклаб чиқди. Бобомнинг икки ўғли бор эди, уларни хўкчаларим деб суяр эди. Шу икки ўғилнинг бири бизнинг падаримиз бўладилар. Хотинини, икки боласини ўпиб хўшлашиб жўнаб кетди. Оти кўчани шундай тўзитиб, тўполон кўтариб кетдики, худди ўн беш йигит алаш-алаш ўйнагандек. Эртасига хўроз тўрт марта қичқирмасдан аввал бобом Конотопга кириб борди. Шу вақтда у ерда ярмарка бўлаётган экан. Кўчага одам йиғилиб, караганнинг кўзи қамашаркан. Вақт эрта бўлганидан ҳамма чўзилиб ухлаб ётар эди. Сигирнинг ёнида бурни тоғ чумчукдек қизариб кетган ўспирин бола маст ётар, унинг ёнбошида чакмоқ, синька, питра, тешик кулча сотиб юрган чорбозорчи хотин хуррак отиб ухлаб ётар эди; арава тагида бир лўли, балик ортиб келган арава устида бир чумак¹ ётипти. Йўл устида пахмоқ сокол рус, қўлида қўлқоп, белида белбоғи билан ясланиб ётипти.. хуллас, ярмаркада кимлар бўлмайди, ҳар хил қаланғи-қасанғиларнинг бариси шу ерда. Бобом у ёқ-бу ёқни тузукроқ кўриб олай, деб тўхтапти. Шу орада капалардагилар ҳам қимирлашиб қолди Арокфуруш жуҳуд хотинларнинг қувачалари ҳам чақур-чукур қилиб қолди. Унда-бунда тутун осмонга ўрмалаб, иссиқ қўймоқнинг ҳиди ҳамма ёқни босди. Чақмоғи, тамакиси йўқлиги бобомнинг эсига тўшиб қолиб, ярмаркага тентираб кетди. Йигирма қадам юрар-юрмас бир запорожьеликка учради. Саёқлиги афти-башарасидан ҳам маълум бўлиб турипти! Чалвари қип-қизил чўғдек, чакмони кўм-кўк, белида гулдор белбоғ, қиличи, товонигача тушган мис занжирга трубкасини осиб олипти, хуллас, Запорожьедан келган казакнинг худди ўзи. Хўб ғалати халқ-да! Қаддини ростлаб туриб, мўйловини бураб, нағалларини чак-чақ уриб ўйинга тушиб кетсами! Қўяберасиз. Хотин кишининг қўлида дуг қандай чириллаб айланса, уларнинг оёқлари ҳам шундай айланади. Чирпирак бўлиб кетади. Дўмбирасини чалиб, биқинини ушлаб туриб, чўккалаб ўйин тушиб кетса, кўшиғини қўйиб юборсами, кишининг қўнгли чамандек очилиб кетади-я!.. Энди у вақтлар ўтиб кетди, энди уларни кўриш қайда! Шундай қилиб, иккови учрашиб қолиб, гап ошначиликка айланди. Ҳангома билан овора

---

¹ Ч у м а к — экси вақтларда Украинада шаҳарма-шаҳар мол обориб, мол келтириб савдогарчилик қилиб юрган қарвон. (Тарж.)

бўлиб, бобом йўлни ҳам эсидан чиқазипти. Ичкилик худди шак куни бўлган тўйдагидек авж олиб кетди. Қўза синдириш, пул сочиш ҳам кўнгилларига тегиб, эерикиб қолиптилар, ахир ярмарка ҳам тамом бўлади-ку. Икки ошна айрилмасдан бирга ҳамроҳ бўлмоққа аҳд-паймон қилдилар. Кеч кириб, алламаҳал бўлиб қолганда далага чикдилар. Офтоб истироҳатга ётди; унинг ўрнига осмоннинг гоҳ-гоҳ ерига қизғиш йўл тушди. Далалардаги экинлар, қора қош жувонларнинг ҳайит кўйлақларидек ранг-баранг товланар эди. Бояги запорожьелик бир хангома қилиб кетипти. Бобом билан унинг ёнига қўшилиб олган яна бир сайилчи иккови, унинг ичига шайтон-майтон кириб олмадими, деб ўйланиб қолиптилар. Ҳар қаёқдан шундай ғалати гапларни топиб, қизиқ ҳикояларни сўзлармишки, бобом кулавериб ичаги узилгудай бўпти. Йўлни ҳам борган сари қоронғи босипти, аммо азаматнинг гапи ҳам алжиб, пойма-пой бўлиб қолипти. Алоҳа ҳикоясини бас қилиптию, лекин бир нарса сал шитирлагундай бўлса чўчиб тушаверипти.

— Эҳ-ҳа, ҳамшаҳар! Ҳазилакам мудраётганга ўхшамайсан! Тезроқ уйимга бориб печкага чика қолсам, деб қолдинг шекилли!— дебди бобом. У бўлса уларга ўгирилиб бақрайганча қараб туриб:

— Сизлардан бекитиб нима қиламан. Имонимни шайтонга сотиб қўйганман,— дермиш.

— Ҳа, нима қилипти! Шайтонга иши тушмаган одам борми? Ўлгунча шўхликни энди қилиш керак-да!

— Э, азаматлар! Шўхлик қилардиму, бироқ бугун кечаси куним битади-да! Э, оғалар!— депти, улар қўлига қўлини уриб.— Ҳой, дармонда қолдирманг. Бир кеча ухламанглар, ўла-ўлгунча яхшилигингизни унутмайман.

Бировнинг бошига бундай кулфат тушганда, ёрдам қилмай бўладими? Бобом, бошимдаги кокилимни кестирсам кестираман-у, аммо бу христианнинг имонини шайтон баччағарнинг ифлос тумшуғига ҳидлатиб қўймайман, депти.

Агар кечаси осмонни қора булут чодирди ўраб олмаса, далаларни қора пўстин буркагандек тим қоронғи босмаса, йўловчилар тўхтамасдан бораверардилар-а. Узоқдан милтиллаб чироқ кўриниб қолиб, отлар ҳам яқин ўртада отхона борлигини пайқаб, қулоқларини чимириб, қоронғига кўзларини тикиб, юришларини илдамлатдилар. Чироқ ҳам худди улар томонга келавергандек бўлиб, зиёфатда ҳўб ичиб, бир томонга тоб ташлаб келаётган хотиндек, ёнбошлаб қолган ароқхона кўринипти. У вақтлардаги ароқхоналар эндиғидақамиди! Мабодо биров ўйин тушмоқчи бўлса, жой кайда! Сархушлик бошланиб, оёқ жойида тек турмай гандирақлаб қолинса, ётарга жой бўлмас эди. Ҳовли карвонларнинг от-аравалари билан тирбанд. Бостирмаю оғилхона-отхона-

ларда, биров мукка тушиб, биров чалқанчасига мушукдек хуррак отиб ётишарди. Ароқхонанинг эгаси жин чироқни олдига кўйиб олиб, карвонларнинг қанча ароқ ичганларини чўпхатга чизар эди. Бобом уч кишига уч чорак ароқ буюриб, ташқарига, саройга чиқиб кетди. Учовлари қатор ётишипти; бир маҳал бобом қараса, ҳамшаҳарлари тирракдек қотиб ухлаб қолиптилар. Бобом уларга ҳамроҳ бўлиб олган йигитни уйғотиб, анавинга, ухламаймиз, деб ваъда бермаганмидик, депти, аммо у бир пас туриб ўтириб, кўзини укалай-укалай яна ухлаб қолипти. Нима қилсин, ёлғиз ўзи пойлаб ўтираверипти. Уйқусини ўчирмоқ учун араваларга, отларга бир-бир қараб чиқинти, трубкасини чекиб, яна келиб ўтирипти. Жимжит, пашша учса билинади. Бир маҳал ёнида турган арава орқасидан қора бир нарса секин шохини чиқақзгандай бўлипти... Кўзлари ҳадеб юмилиб кетаверипти, шунча укаласа ҳам бўлмапти, кейин қолган ароқ билан ювипти. Сал кўзи очилса, ҳалиги нарса ғойиб бўлармиш. Бир пасдан кейин ҳалиги жинга ўхшаган нарса яна кўринармиш... Бобом кўзини каттароқ очиб, ухламасликка ҳар қанча уринса ҳам, кўзини хира босиб, қўллари акашак бўлиб, боши қинғайиб кетаверипти, кейин донг қотиб худди биров келиб чопгандек йиқилиб тушипти. Шу ётганича ётиб, кун кўтарилиб, тарашланган тақир бошидан иссиқ ўтгач, уйғониб ўрнидан турипти. Бир-икки йўл керишиб, бошини қашлаб у ёқ-бу ёққа қараса, аравалар кечагидан анча камайиб қолипти. Карвонлар тонг отмасдан йўлга тушиптилар. Ҳамроҳлари тепасига келиб қараса, анави йигит уйқуда-ю, аммо запорожьелик йўқ. Сўрай деса, ҳеч ким билмайди. Ётган жойида битта чакмони қолипти холос. Бобомнинг қути ўчиб, ҳайрон бўлиб қолипти. Отларни бориб қараса, на унинг оти бор, на бунинг. Таажжуб! Запорожьеликни шайтон олиб кетди, дея қолайлик, отларни ким олиб кетипти? Бобом ўйлаб, ўйлаб, шайтон пиёда келган экану, дўзахга йўл анчагина борлигидан менинг отимни миниб кетақопти-да, деган фикрга келипти. Берган ваъдаси устидан чиқолмаганлиги жуда алам қилипти. «Энди нима қилардим, бошқа чора йўқ, пиёда кетавераман. Йўлда битта-яримта ярмаркачи асп жаллоб учраб қолса, бир иложини килиб от сотиб оларман» деб шапкасини қараса йўқ; кеча кечқурун запорожьелик билан иккови қалпоқларини вақтинча алмаштиргани эсига тушиб, марҳум бобом чапак чалганча қолипти. Ажина ўғирлаб кетмаса ким олиб кетади. Баракалла, чопар. Номани пошшога хўб элтиб бердингиз! Бобом шайтонни сўкиб, булгаб кетдики, дўзахда ётиб неча марта аксирган бўлса керак, дёб ўйлайман. Аммо сўккан билан бирон фойда чиқармиди; бошини ҳар қанча қашиса ҳам ўйлаб, ўйига етолмади. Иложи нима? Бошқаларнинг ақлига тутинди. Ароқхонадагиларнинг барисини, карвонларни, бошқа йўловчиларни йиғиб, бошига тушган фалокатни сўзлаб берди. Карвонлар ияклари билан камчин-

ларига суюниб туриб, хўб ўйладилар. Кейин бошларини чайкаб, исавийлар оламида ҳеч қаерда бундай ажойиботни, пошшонинг номасини ажина ўғирлаб кетганини эшитмадик, дептилар. Баъзи бировлари, шайтон билан москаль бирлашиб бир нарса ўғирласалар, асло топилмайди, дептилар. Ёлғиз бир ароқфуруш бир бурчакда индамасдан ўтирган экан. Бобом унинг олдига боришти. Индамасдан ўтирган одам борми, албатта ақли доно бўлади. Аммо ароқфуруш гапга жуда бахил экан. Агар бобом киссасидан беш танга чиқармаса, олдида қадалиб туравераркан. Ароқфуруш бобомни бир четга обориб:

— Ерлигингни топиш йўлини ўргатиб кўяман,— депти. Бобомнинг кўнгли сал қувонди.— Мард йигитлигинг кўзларингдан ҳам кўриниб турипти, ҳезалакмасан. Бу ёққа қара, ароқхонадан нарироқда йўл ўнг томонга, чакалакка қараб қайрилади. Кеч пайт борми, шу вақт тайёр бўлиб тур. Чакалакда лўлилар бор, улар жинлар қосовга мийиб чиқадиган қоронғи кечалари уйларида чикиб такачилик қиладилар. Уларнинг хунари билан ишинг бўлмасин. Чакалакда тақир-туқур кўп бўлади, аммо сен тақирлаган тарафга юрма. Бир томонда куйган дарахт олдида кичкина йўл келади. Шу йўлдан боравер, боравер... Тиканаклар ёпишади, ёнғоқ йўлингни тўсади, парво қилмай боравер; кетавериб, кетавериб, сув бўйига чиқасан, ана шунда тўхтасанг бўлади. Шу ерга борганинга сенга керак одамни топасан. Қиссани нима учун қилган, биласан-а, шу нарсдан солиб ол. Бу нарсани инсу жинс ҳамма баравар яхши кўради. Ароқфуруш бошқа бир оғиз сўз айтмай хужрасига кириб кетипти.

Мархум бобом унақа-бунақа кўрқоқ одам эмас эди. Агар бўрига дуч келиб қолса, думидан маҳкам ушлаб оларди, агар галага тексами, ҳар мушт урганда биттасини думалатаверарди. Аммо тим қоронғи кечада чакалакка кирганда бадани жимирлашипти. Осмонда битта юлдуз бўлса-чи. Вино турадиган тунақдек¹ зулмат. Баланд осмонда совуқ шамол дарахтлар учини оралаб юрганлиги эшитилар эди, холос. Дарахтлар бўлса маст кишининг бошидек беқарор силкинар, барглари мастлар суҳбатидек шитир-шитир сўзлашар эди. Бир маҳал қаттиқ совуқ туриб, бобом пўстинини кийиб олипти. Бирданига худди юзтача болға тақир-туқур қилиб, боши гангиб қолипти. Шу пайтда дарахтзорнинг ичи худди машъала қилгандек ёришиб кетипти. Дарахтзор ёришиши билан бобомнинг кўзи чакалак оралаб борган йўлга тушди. Куйган дарахт, тиканак ҳам бор. Худди боя айтилгандек, ароқфуруш алдамаган экан. Аммо тиканзор ичидан оралаб бориш ҳазил эмас. Бундай ёмон қадаладиган тиканларни бобом ҳалигача

¹ Тунак — қоронғи ертўла уй. (Тарж.)

сира кўрмаган экан, ҳар қадам босганда бир бакиргудай бўлармиш. Секин-секин ялангрок жойга чиқипти, назарида дарахтлар сийракланиб, Польшанинг у томонида сира кўринмаган йўғон дарахтлар пайдо бўлипти. Бир маҳал дарахтлар орасида жилға ҳам кўринипти, қоп-қора пўлатга ўхшармиш. Бобом сув бўйида у ён-бу ёнга аланглаб турса, нариги томонда милтиллаган ўт кўришиб қолипти. Бир ёниб, бир ўчармиш, ўтнинг шуъласи сувга тушиб, Шляхтич¹ казак панжасида типирчилагандек жимир-жимир қилармиш. Кўприк ҳам кўринди, бироқ ундан шайтон араваси ўтмаса, бошқаси ўтолмайди. Аммо бобом кўркмасдан қадам қўйиб, бировлар қортиғидаги буринакисини отиб олгунча ҳам бўлмай, бир зумда ғизиллаб ўтиб олипти. Қараса ўт олдида одамлар ўтиришипти, шундай бадбашарамиишки, бошқа вақтда бўлса бобом бундайларга йўлиқмаслик учун, худо билар, нималар беришга рози бўларди. Лекин энди нима иложи бор. Бобом ноилож худди боши ерга теккунча энгашиб салом берипти: «Худо ёринглар бўлсин, яхшилар!» Улардан биттаси ҳам ақалли бошини кимирлатмапти. Индамай ўтириб, оловга бир нарса сепишармиш, холос. Бир жой бўш экан, бобом индамасдан бориб ўтириб олипти, халиги таракқослар ҳам индамасмиш, бобом ҳам. Шу зайилда индашмасдан анча ўтиришипти. Бобом зерикиб диққат бўлгандан кассасини кавлаб, трубкасини олиб, у ён-бу ёнга қараса, ҳеч қайсиси унга қайрилиб қарамай, ўз ҳолига ўтиришаверипти. «Азизлар, илтифотингизни дариг тутманг, чунончи, қандай десам бўларкан...» (бобом кўпни кўрган одам бўлганидан сиполикка ҳам уста эди, хонаси келиб қолса, пошшолар олдига борганда ҳам гапни қойил қилиб кетарди) «қандай десам ўзимни ҳам хурсанд қилган, сизларни ҳам ранжитмаган бўларканман, трубкам бор-ку, бироқ ўтга ҳайрон бўлиб турибман-да, ўти курғур йўқ экан». Бунга ҳам биттаси чурқ этиб жавоб бермаса-чи. Ажинага ўхшаганларнинг ёлғиз биттаси ёниб турган чўғни олиб, бобомнинг худди манглайига олиб келса бўладими! Бобом дарров ўзини опқочиб қолмаса-чи, пок бўлса бир кўзидан ажраркан. Кейин қараса вақт кетяпти; шайтондан таркаган палидлар, кулоқ солса, солмаса, барибир айтиб кўрай, деб айтипти. Бадбашараларнинг кулоқлари диккайиб, қўллари чўзилипти. Бобом дарров фаҳмлаб кассасидаги пулнинг барисини қисимлаб олиб, итга ташлагандай улар ўртасига ташлапти. Пулни ташлаши билан ҳамма ёқ остин-устин, тўстўполони чиқиб, ер ҳам зилзилага келипти. Кейин нима бўлганини ўзи ҳам билмайди. Худди дўзахга тушиб қолгандай бўлипти. Кейин у ён-бу ёнга яхшироқ қараса, ана холос, бундай ҳам бадномалар бўларкан-а! Афти-башарасига ўхшамайди, деган гап бор-

---

¹ Шляхтич — Польшанинг аслзода боёнларидан бўлган одам. (Тарж.)

ку, худди шунинг ўзи. Ҳамма ёқни ажина босиб кетипти, чиллада ёққан қордек ёғилипти. Ҳаммаси ясанган, безанган, ярмаркага келган қизалоқлардек. Ҳаммаси маст-аластдек, аллақандай ажиналар ўйинга тушяптилар. Шундай чангитиб, тўзитиб юбордиларки, худо ўзи паноҳида сакласин. Агар шайтонваччаларнинг сакрашларини биронта мўмин-қобил соддароқ одам кўрсам, ваҳимаси келарди. Ит тумшук, чиллак оёқ ажиналар думларини ликиллатиб, худди йигитлар чиройли қизлар теварагида гир-гир айланишганидек бир ялмоғиз кампир теварагида дингиллаб сакрашар эмишлар; бобом уларнинг бу қилиқларини кўриб кўркув ҳам эсидан чиқиб, кулиб юборипти. Ажиналарнинг музикачилари лунжларини дўмбира қилиб, бурунларини карнай қилиб чалармишлар. Бобомни кўриб қолиб ҳаммаси галалашиб ёприлишипти. Ит тумшук, чўчка тумшук, от тумшук ҳаммаси тумшугини чўзиб бобомни ўпмоқчи бўлармиш. Бобом, кандай палидсизлар, деб тупуриб-тупуриб ташлапти. Алоҳа қўймасдан уни тутиб дастурхонга ўтказиптилар, столнинг узунлиги Конотоп билан Батурин ўртасидаги йўлча келаркан. Бобом дастурхонда яна чўчка эти-ю, колбаса-ю, пиёз аралаш тўғралган карам ва бошқа алвон турли лазиз овқатларни кўриб «ҳайрият-э, бундай бўлса ёмон эмас! Баччағар шайтонваччалар рўза тутмас эканлар-да!» деб қўйипти ичида. Шунини ҳам билиб қўйсангиз чакки бўлмайдик, бобом анча хуласахўр ва таомни яхши иштаҳа билан ер эди; шунинг учун гапни чўзмай кертиб-кертиб, тўғраб қўйилган мой билан яхна гўшт турган товокни олдига тортиб, деҳқонлар похол ташийдиган айридек келадиған вилка билан лўндагина бир бўлак гўшти олиб, бир бурда нонга қўшиб, оғзига обориши билан ғойиб бўлиб, бошқа оғизга кириб кетгандай бўлармиш. Худди кулоғи тагида бировнинг чайнаб-чайнаб, чапиллатиб егани ҳам баралла эшитилармиш. Бобом сир бой бермасдан индамай яна бир бўлакни олиб оғзига обориб, ҳатто бир чеккасини тишлагандай ҳам бўлипти-ю, лекин яна биров илиб кетипти. Яна олса, яна шу воқеа. Бобомнинг жаҳли чиқиб, кўрқишни ҳам йиғиштириб қўйиб, кимнинг қўлида эканини ҳам унутиб, ажиналар тепасига келиб:

— Хорундан таркаган малъунлар, мени майна қиялпсизларми? Агар қалпоғимни ҳозир топиб бермасаларинг, чўчка тумшугингизни тескари қилиб юбормасам, католик¹ бўлиб динимдан чиқиб кетай!..— деб дағ-даға қилибди. Бобом гапни тамом қилгунча ҳам бўлмай, ажиналар тишларини иржайтириб шундай кулги қилишиптики, бобомнинг ўтакаси ёрилгудай бўлипти. Ажиналарнинг биттаси туриб:

---

¹ Христиан динининг бир мазҳаби.

— Хўп, — дебди, бобом бунисининг ҳаммасидан бешбаттарлигини кўриб, ичида каттаси бўлса керак, деб қўйипти. — Қалпоғингни берамиз, аммо аввал биз билан уч марта бешқарта ўйнайсан!

— Энди қандоқ қиламан? Хотинлар билан қарта ўйнаш казакка ор-ку! Бобом аввал кўнмай, кейин ноилож рози бўлипти. Попларнинг қизлари қайлиқлари тўғрисида фол очадиган яғири чикиб кетган кир қарталар бўлади-ку, ана шунақа қарта келтириптилар. Ҳалиги ажина:

— Ҳой, эшитиб қўй, бир марта ютсанг ҳам қалпоқ сеники, аммо уч мартанинг ҳаммасида ютқизсанг, ўзингдан кўр, қалпоқ қалпоғ-а, ёруғ дунёдан ҳам бенасиб бўласан! — депти.

— Суз, суз ажуза! Нима бўлса бўлар, — депти бобом.

Шундай қилиб, қарта сузилгач, бобом кўлига олиб қараса, шундай расво қарталарки, ҳеч бўлмаса отига битта кўзир чикса-чи, қартасининг энг зўри ўнлик холос, пар бўладигани сира йўқ. Ажина яккаш бешталаб юрармиш. Бобом қартадан аҳмоқ бўлиб қолипти. Қолиши билан дарров «аҳмоқ! аҳмоқ! аҳмоқ!» деб ҳар тарафдан биттаси ақиллармиш, биттаси хўриллармиш, биттаси хангиллармиш.

Бобом қулоғига бармоғини тиқиб олиб, «шайтондан тарқаган палидлар, бас э, ёрилиб ўлгурлар» деб, кейин «ажина тирриқлик қилгандир, энди бу гал ўзим сузай», деб, бобом ўзи сузипти. Кўзир чикди. Мост қарталар ҳам кўп, кўзир ҳам бор. Аввал бобомнинг кўли баланд экан, ажина нуқул шолардан беш қарта юрипти. Бобомнинг кўлида нуқул кўзирлар экан, узок ўйлаб ўтирмасдан шоларини кўзирлар билан босса, ажина:

— Ҳой, ҳой, бу ишинг ўғил боланинг ишимас-ку! Ҳамшаҳар, қараб бос, нима билан босдинг? — депти.

— Нима билан бўларди, кўзир билан!

— Сизларда кўзир бўлса бордир, аммо бизларда бу кўзирмас!

Қараса дарвоқе кўзир эмас, тўғри қарта эмиш. Нима бало бўлди. Яна қолишга тўғри келиб, ажиналар ҳалигидек яна шунақа «аҳмоқ, аҳмоқ»қа олишиптики, стол ўйноқлаб, қарталар сакрашиб кетипти. Бобом аламига чидаёлмай; охириги марта яна сузипти. Бошда яна тузук экан, ажина бештани бирдан юрипти. Бобом ҳаммасини босиб яна кўлини тўлдириб олипти.

— Кўзир! — депти бобом қартани ташлаб. Ташлаганда қарта букилиб кетипти. Ажина индамай-синдамай саккизталиқ тўғри қарта билан босипти.

— Ҳой, шайтоннинг қариси, нима билан босдинг!

Ажина қартани кўтарса, тагида олтилик тўғри қартамиш.

Бобом:

— Шайтонларнинг тирриқлигини қара! — деб аламидан столга бир мушт урипти. Ҳайриятки, ажинанинг кўлида ёмон қарта қол-

ган экан, бобомда пар қарта экан. Ұртадаги қартадан олса, яланг ёмон қарталар чиқармиш, бобомнинг ҳафсаласи пир бўлиб, умидини узипти. Ұртада қарта қолмапти; бўлар иш бўлди, деб олтиликни юрса ажина кўтаришти. «И-е, бу қандай бўлди! Буни бир балоси бўлса керак!» Бобом қарталарини секин стол тагига олиб чўқинтириб олган экан, қараса, қўлида кўзирнинг тузи, шоси, саллотимиш. Ҳалиги юргани олтиликмас, хотин экан.

— Хўб нодонлик қилибман-да! Кўзирнинг шоси! Хўш, кўтардингми? Ҳа, мушукдан тарқаганлар!.. Тузга хушинг борми? Туз! Саллот!

Дўзахда момоқалдироқ туриб, ажина тиришиб акашак бўлиб қолипти. Қаёқдан тушганлиги номаълум, бир маҳал қалпоқ бобомнинг нақ бетига келиб тегипти. Бобом дадил бўлиб, қалпогини кияркан:

— Йўк, бу билан қутилмайсанлар. Агар шу топда арғумоқ отимни топиб келтирмасангизлар, ҳаммангизни бутга чўқинтирмасам мана шу ифлос маконингизда менга яшин тегсин!— деб қўлини кўтариши билан отининг суяклари оёғи остига келиб тушипти.

— Мана отинг!

Бобом бечора отнинг суякларини кўриб, ёш боладек хўнгиллаб йиғлаб юборипти. Жуда ачиниб кетипти.

— Майли, қандай бўлса ҳам бир от беринг, бу маконингиздан чиқиб олай!

Ажина қамчисини бир қарсиллатса, ўтга ўхшаган асов бир от ўйноқлаб келипти-ю, бобомни қушдек осмонга кўтариб кетипти.

От на шовқинга қулоқ солмай, на бошини тортганга қарамай ўр-тепалардан, сув-қуруқдан ошиб кетавергач, бобом кўрқиб кетипти. Агар борган жойларини сўзлаб берса, одамнинг баданига титроқ тушади. Кета туриб пастга қарармиш, ўтақаси ёрилгудай бўлипти, жаҳаннаммиш, таги кўринмасмиш. Шайтон от бўлса парво қилмай, сакраб ўтиб кетипти. Бобом маҳкам ёпишиб олса ҳам бўлмай, ўнқир-чўнқирлардан, тўнкалардан думалаб жарликка тушиб, ерга шундай ёпишиб қолиптики, жони чиққудай бўлипти. Ишқилиб ўшанда нима бўлганини ўзи ҳам билмайди, эси кетиб қолган экан. Хушига келиб у ён-бу ёнига қараса, аллақачон тонг ёришиб қолганмиш. Кўзини очиб қараса, кўриб юрган, билган жойларимиш, ётган жойи ўз уйининг томимиш.

Бобом томдан тушиб чўқиниб олипти. Э, малъун! Қандай бало бу; одамзод билан ҳам шундай таажжуб ишлар бўларкан-а! деб қўлига қараса, қўли қонмиш, сув тўлдирилиб қўйилган бочкага қараб юзини кўрса, юзи ҳам қонга беланганмиш. Бола-чақалар кўрқмасинлар деб аввал ювиниб олиб, секин уйга кирса, болалари ундан қочишиб, қара, энамни қара, жиннига ўхшаб ирғишляпти, деб кетларига чиғаниб келаётганмишлар. Дарвоқе, қараса хотини

қўлида йиг билан шона тепасида мудраб ўтириб дикка-дикка ўйнармиш. Бобом кампирни қўлидан тутиб, секин уйғотипти: «Хотин, омонмисан, саломатмисан!» Кампир кўзини бакрайтириб, аграйганча ўтириб-ўтириб, кейин зўрға танипти. Туш кўраётган экан, тушида печка ўрнидан қўзғалиб, уйдаги хурма борми, тоғора борми, ҳамма нарсаларни белкурак билан ҳайдаб юрганмиш. Бобом, «сен тушингда кўрибсан, мен ўнгимда. Бир ис чиқазиб, уйимизни покизалаб олмасак бўлмайдиганга ўхшайди; лекин мен энди тезроқ борай» депти. Бобом андак дам олиб, бир от топиб йўлга тушипти, аммо энди кеча-кундуз баравар йўл юриб, ёрликни ношшонинг ўз қўлига етказмагунча ҳеч ерда тўхтамапти. Ана у ерда кўрган ажойиботларини бобом кўп вақтларгача гапириб юрди, сўзлаб берганда одам ҳайрон қолар эди. Шундай баланд боргоҳларга олиб қирптиларки, бизларнинг уйларимиздан ўнта-сини устма-уст қўйса ҳам етмасмиш. Бир уйга кирса малика йўқмиш, унисига кирса унда ҳам йўқмиш. Шундай қилиб, уч-тўрт уйдан ўтиб борса, бир уйда бошида олтин тож, эгнида янги-гина камзул, оёғида қизил кўн этик, тилла қулчалар еб ўтирганмиш. Бобомнинг қалпоғини кўк қоғозга¹ тўлдириб беринглар, деб амр қилипти... Эҳ-ҳа, қайси бирини айтасан. Ажиналарга йўлиққанини кейин эсидан ҳам чиқазиб юборди. Биров эсига солиб гапирса ҳам, индамасдан, унга даҳли бўлмагандек ўтираверарди, бу тўғрида уни гапиртириш ниҳоятда қийин эди. Жуда қистасангиз зўрға гапирар эди. Уша вақтда дарров ис чиқазиб юбормаганлари учун бўлса керак, ҳар йил, вақти келганда, кампирнинг жини кўзиб дикка-дикка ўйин тушаверарди. Ишқилиб, нима қилса ҳам, оёқлари дингиллаб ўйин тушиб турарди.

---

¹ Қўк қоғоз — беш сўмлик қоғоз пул.

МУҚАДДИМА

Мана бу яна бир китоб, тўғриси айтсам, охиргиси. Буни ҳам чоп қилмоқни хоҳламаган эдим, сира хоҳламаган эдим, дарвоқе кишига обрў ҳам керак-да! Сизга айтсам, қишлоғимизда мени масхара қиладиган бўлиб қолдилар. Чол бобо эсини йўқотиб кўйипти, кексайганда болаларнинг ишини қилади, дермишлар. Дарвоқе, тўғри айтадилар, аллақачон тинмоқ керак эди. Азиз ўқувчилар, муғомбирлик қилиб, ўзини қартайганга олади, десангиз ҳам ажаб эмас. Оғзимда бир дона тишим қолмагандан кейин, муғомбирлиги борми! Энди, юмшоқроқ нарса бўлса ейман, аммо қаттиқ нарсага сира тишим ўтмайди. Шундай қилиб, сизга яна бир китоб чиқазиб берай, аммо тагин мени қойиб юрманг, хушлашганда, алал хусус: яна кўриш-кўрмасингиз даргумон бўлган одам билан хушлашганда, қойиш яхши эмас. Бу китобда Фома Григорьевични мустасно тутганда ўзингиз деярли танимаган-билмаган ҳикоячилар оғзидан ҳикоя эшитасиз. Анави масхарабоз киши борми, кўп чечанлар, Москов халқидан бўлган кўп одамлар унинг тилига тушунмасдилар, бу одам қачонлардан бери йўк. Ҳамма билан хафалашиб қолгандан бери бизникига ҳам келмайди. Шошманг, бу воқеани сизга айтганим йўқми? Ниҳоятда қизик воқеа бўлди. Ўтган йил, ёз кириш вақтида, тагин худди мен туғилган куни меникига бир неча меҳмонлар келишган эди (азиз ўқувчилар, айтиб қўймоғим керакки, худо саломат қилсин уларни, ҳамқишлоқларимиз, чолни халигача ёдлайдилар. Эллик йил бўлди, ҳар йил ном қўйилган кунимни хотирлаб қўяман, лекин ҳозир неча ёшга кирганимни ўзим ҳам, кампирим ҳам сизга аниқ айтолмаймиз. Етмишга яқинлашиб қолган чиқарсиз, Диканька қишлоғимизнинг попи Харлампий бузрук қачон туғилганимни билардилар, аммо афсуски, у кишининг оламдан ўтганларига эллик йил бўлди). Шундай қилиб, меҳмонлар келишиди. Захар Кирилович Чухопупенко, Степан Иванович Курочка, Тарас Иванович Смаченький, суд аъзоларидан бўлмиш Харлампий Кирилович Хлоста додхо, яна бир киши бор эди, номи қурғур ёдимдан чиқипти. Осип... Осип... Э худоё тавба, бутун Миргородга машҳур-а, гапирганда

кўлини қарсиллатиб, белини ушлаб туриб гапиради-ку, ким эди... хайр, ўша-да, бир кун эсимга келиб қолар. Сўнгра ўзингиз билган полтавалик бой ҳам келган эди. Фома Григорьевични кўшмадим, чунки ўзимизга қарашли одам. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтириб, (яна сизни огоҳлантириб кўяйки, бизларнинг суҳбатимизда майда-чуйда гап бўлмайди. Мен ўзим суҳбатнинг бамаънисини яхши кўраман, яъни гапда маза ҳам бўлсин, матра ҳам бўлсин дейдилар-ку, ана шунисини) олмани тузлаш усулидан гап очилиб кетди. Менинг кампирим, аввал хўб ювиб, кейин квасга солиб кўймоқ керак, кейин... деб гап бошлаши билан, полтавалик икки кўлини малла чакмони чўнтагига солиб олиб, бирам ғалати савлат билан уйнинг у ёғидан-бу ёғига юриб туриб: «Бундан ҳеч нарса чиқмайди! Аввал канавпар¹ сепмоқ керак, ундан кейин...» деб қолди. Азиз ўқувчилар, ўзингизга ҳавола қилдим, инсоф билан айтинг, олмага ҳам канавпар сепадими, ахир? Маймунжон, себарг, шувок, шунга ўхшаш ўтларнинг баргини солади, бу тўғри, аммо канавлар солганини ҳеч қаерда эшитганим йўқ, олма тузлашни ҳеч ким менинг кампиримдан яхши билмаса керак. Ўзингиз айтинг, ахир! Мен уни ҳурмат қилиб, жўрттага бир четга чиқазиб: «Ҳой, Макар Назарович, ўзингни уятга қўйма! Унақа-бунақа одам эмассан, ахир! Губернатор билан бир дастурхонда ўтириб овқат еганман дейсан. Агар ўша ерда ҳам бундай ўтирсанг масхара бўласан, ахир!»— дедим. Нима деди, денг! Индамай, ерга бир тупуриб, шапкасини кийиб чиқиб кетди. Хайрлашиш, лоақал бош ишораси билан хушлашиш қайда; дарвозага кўнғироқлик тележка келганини эшитиб қолдик холос, ўтирди-ю, кетди-қолди. Яхши бўлди, бундай меҳмоннинг нима кераклиги бор бизга! Азиз ўқувчилар, мен сизга айтсам, дунёда ана шу насабдорлардан ёмони йўқ. Қайси бир амакиси бир вақтларда ҳоким бўлган экан, шунга жуда тумшуғини кўтариб юборипти. Ҳокимдан баланд амал дунёда йўқдек! Худога шукур, ҳокимдан каттаси ҳам бор. Сира ёқтирмайман-да шу мартабаликларни. Чунончи, Фома Григорьевични кўринг. Насаби ҳам унча баландмас шекилли, аммо савлатига қаранг. Чехрасида ажаб бир нуронийлик бор, ҳатто анчайин жўн бурнаки тортганда ҳам салобати одамни босади. Бутхонада минбарга чиқиб ҳофизлик қилсами, тавсифга сигмайдиган маза қиласиз, одамнинг аъзойи-баданини эритиб юборади!.. Шу киши ҳам... келинг, майли у киши ҳам, ҳикояларини жуда азиз қилиб юбордилар, у киши айтмаса бошқа ҳикоя йўқдек. Мана ахир бутун бошлик бир китоб бўлгандай ҳикоя чиқди-ку.

Бу китобда менинг ҳам ўз ҳикоям бўлади, деган эдим шекилли. Шундоқ қилмоқчи ҳам эдим, бироқ менинг ҳикоям учун бунақанги китобдан учтаси керак экан. Алоҳида чоп қилдирсаммикин, деб ҳам ўйладим, кейин айнидим. Сизни яхши биламан. Бечора мўйсафидни масхара қилиб юрасиз. Йўқ, сира хоҳишим йўқ! Хуш қо-

¹ Канавпар — хушбўй ўт.

линг! Энди узок, балки сира кўришмасмиз. Бу гапларнинг нима хожати ҳам бор, агар мен дунёга сира келмаган бўлсам ҳам, сизга барибир эмасми. Бир йил ўтар, икки йил ўтар, ҳеч қайсингиз чол асаларичи Рудий Панькони эсингизга ҳам олмассиз, унга ачинмас-сиз ҳам.

РОЖДЕСТВО КЕЧАСИ

Рождествога бир кун қолган эди, у ҳам ўтди. Чарақлаган ёруғ киш кечаси келди. Юлдузлар чарақлаб чиқди. Ой ҳам, яхшиларнинг йўли ёрисин, олам рўшно бўлсин, ҳамма шод-хурсанд қувониб ёрамазон¹ айтсин, Исо алайҳиссаломга мадҳ ўқисин, деб шаън-шавкат, шуқуҳ билан чиқди. Эрталабдан кўра қаттиқрок совуқ. Аммо шундай тип-тинчлик эдики, оёқ остидаги қорнинг ғарчиллаши, ярим чақиримдан эшитилар эди. Успиринлар ҳали дарча тагида тўпланишганлари йўқ. Елғиз ойгина ясанган қизларни ғарчиллама қорга тезроқ чиқинлар, деб чақираётгандай дарчалардан мўралар эди. Бир уйнинг мўрасидан бурқираб чиққан тутун осмонга чирмашиб кетди, тутун ичида супурги минган ажина ҳам осмонга чиқиб кетди.

Агар шун пайтда сорочинлик суд аъзоси фукарога карашли одан учтаси қўшилган аравада, бўз йигит сарвозлар сингари қундузи телпак, адипига қора барра тикилган бешбел камзул кийиб, аравага тушганда доим қўлида ушлаб борадиган тўқима камчинини кўтариб ўтиб қолсами, дарров ажинага кўзи тушар эди, чунки дунёда ҳеч бир ажина йўқки, унинг кўзидан қочиб қолсин. Кимнинг чўчқаси нечта тукқанини, кимнинг сандигида қанча бисоти борлигини, сахий киши улуг байрам кунда бисотидан, рўзғоридан нимасини чиқариб арокхонага гаров қўйишини ҳам билади. Аммо сорочинлик суд аъзосининг бугун йўли бу ёққа тушмади,

---

¹ Бурунги вақтда Украиннада «Колядка» айтиш одати бор экан. Гоголнинг бу ҳақда қилган қуйидаги шарҳидан Украинанинг бу «колядка»си бир одат жиҳатидан, бизнинг «ёрамазон»га ўхшаб кетганидан уни биз «бара» ёки «ёрамазон» деб таржима қилдик. (Тарж.)

«Бизда эртага рождество деган куни кечкурун ҳар кимнинг эшигига бориб қўшиқ айтишни колядовать дейдилар. Уйнинг эгаси колядка айтиб келган кишининг тўрвасига қолбасами, нонни ёки чақами, иш қилиб, ҳар ким топганини ташлайди. Бир замонларда Колядка, деган бир аҳмоқ лаванг ўтган экан, уни худо деган эканлар, колядкалар шундай қолган экан. Қим билсин ростми, ёлғонми? Бунинг қилу қоли биздек нодонларнинг иши эмас. Ўтган йил Осип ҳазрат, колядка айтиш бидъат иш, деб айттирмай қўйган экан. Аммо тўғриси айтганда, колядкада бояги колядка тўғрисида бир оғиз сўз йўқ. Асқари Исонинг туғилгани тўғрисида қўшиқ айтадилар, кейин охирида уйнинг эгасини, унинг бола-чақаларни дуо қиладилар». Аричининг шарҳи. (Гоголь изоҳи.)

тушганда ҳам бошқалар билан унинг нима иши бор, ўзининг ташвиши кўп. Аммо ажина осмон фалакка чиқиб шундай баландладики, жинғирдек қора нарсага ўхшаб кўринди. Қора нарса осмоннинг қаерига борса, юлдузлар бирин-сирин ғойиб бўлаверди. Ажина бир пасда енгини юлдузга тўлдириб олди. Учтамин-тўрттамин юлдуз қолди, холос. Шу пайтда нариги томондан ҳам қора бир нарса пайдо бўлиб тобора чўзилиб, бир пасда улғайиб кетди. Қўзи хира шабқўр одам кўзойнак эмас, ҳоким аравасининг ғилдирагини бурнига тақиб олса ҳам бу нарсанинг нималигини билолмас эди. Олдидан қараганда немиснинг¹ худди ўзи: тек турмасдан қимирлаб, нима кўрса хидлаб турган тумшуғи бизнинг чўчкаларимиз тумшуғи сингари думалоқ чақага ўхшарди, оёқлари чиллакдай; агар Ярески² кишлоғи оқсоқолининг оёқлари бунақа бўлса, бир ўйин тушишда синар эди. Аммо орқасидан қараганда худди губернатор ноибнинг худди ўзи эди, чунки ҳозир расм бўлган мундир этагидаги куйрукка ўхшаган унинг ҳам ингичка, узун куйруғи бор эди. Фақат ияги тагида осилиб турган такасоқоли, бошидаги шохчаси ҳаммомдан чиққан гўлохчидан баттар қоралиги, унинг немис ҳам эмас, губернатор ноиби ҳам эмас, балки ёруғ дунёда охириги кун тентираб, яхшиларни йўлдан оздириб юрган, эртага эрталаб жом чалиниши билан думини қисиб, кетига қарамасдан жаҳаннамга кириб кетадиган шайтоннинг ўзгинаси эканини кўрсатиб турарди.

Бу орада ажина ойни ўғирлаш пайда секин-секин пойлаб келяпти; кўлини узатиб ойни ушламоқчи ҳам бўлади-ю, лекин кўли куйгандек, тортиб олди, бармоғини оғзига тикиб, дингиллаб қолди. Кейин у томондан келиб ушламоқчи бўлди, тагин кўлини тортди. Аммо ҳийлагар ажина шунча панд еса ҳам сира қўймасдан шайтонлигини қилаверди. Югуриб келиб, икки кўли билан ойни ушлаб олди; трубка чекмоқчи бўлган одам чўғни кўлидан кўлига олиб, пуф-пуфлагандек, у ҳам афти-башарасини бужмай-тириб, ойни у кўлидан бу кўлига олиб совутгандай бўлди-да, дарров чўнтагига солиб, ҳеч нарса кўрмаган кишидек югурганча кетаверди.

Ажина ойни ўғирлаб кетганини Диканькадагиларнинг ҳеч қайсиси эшитмади. Лекин волость мирзаси арокхонадан эмаклаб чиқаётганда ой осмонда туриб бирданига қимирлаб ўйнаб кетганини кўрган экан; азбаройи худо, деб қасам ичиб айтса ҳам кишлоқдагиларнинг ҳеч қайсиси ишонмасдан, уни масхара қилиб кулдилар. Аммо ажинанинг бундай қонунга хилоф иш қилишининг боиси нима? Боиси йўқ эмас, бор эди: Чуб бойни бутхона

¹ Французми, руминми, шведми, иш қилиб, бошқа юртдан келганларнинг ҳаммасини бизда немис, дейдилар. (*Гоголь изоҳи.*)

² Я р е с к и — Полтава губернаси, Миргород уездида бир кишлок.

дьяги сумалак ошига чақирганини билар эди. Бу меҳмондорчиликка оқсоқолдан бўлак хатиб дьяк қошидан келган ва дьякка қариндошлиги бўлиб, ниҳоят даражада йўғон овоз билан ҳофизлик қилувчи кўк чакмон кийган ҳофиз, яна казак Свербигуз ва яна бир нечалар чақирилган эдилар. Бу ўтиришда сумалак ошидан бўлак яна шарбат, заъфар кўшилган чағир ва бошқа турли-туман лазиз овкатлар бўладиган эди. Отаси меҳмондорчиликка кетганда бутун қишлоққа номи кетган чиройли кизи уйда ёлғиз қолса керак, ёлғиз қолган қиз олдига, йўғондан келган норғил азамат тақачи йигит келса керак. Ажина буни Кондрат бузрукнинг хутбаларидан ҳам баттар ёмон кўради. Тақачи ишдан бўшаганда сураткашлик ҳам қиларди ва бу атрофда ундан уста наққош йўқ эди. Мархум юзбоши Л...конинг ўзи тириклигида уни атайин Полтавага чарлатиб, уйнинг тахта деворини бўяттирган эди. Дикань қишлоғидаги-ларнинг шўрва ичадиган товоқларини бўяган шу тақачи эди. Тақачи худотарс одам бўлиб, кўпинча азиз-авлиёларнинг суратларини солар эди. Т...даги бутхонада инжил ёзган Луканинг тақачи солган сурати ҳали ҳам бор, аммо тақачи хунарининг авжига чиққани, бутхонанинг ўнг томонидаги хужра деворига солган сурати эди. Бунда маҳшар куни кўлида бир шода калит билан дўзахдан шайтонни ҳайдаб чиқазаетган вали Петрнинг тасвирини солган эди. Шайтон куни битганини билиб кўркқанидан ҳар тарафга қочар, дўзахдаги гуноҳкорлар камчин борми, палиён борми, кўлларига нима тушса, уриб қувалар эдилар. Наққош бу суратни катта тахтага солаётганда шайтон унга кўп халал берган эди. Кўлидан турткилаб, кўрасидаги кулни тўзитиб сурати устига сочар эди. Лекин шайтоннинг бу ғаламислигига қарамай суратни тамом қилиб, тахтани бутхона хужрасининг деворига қоқиб қўйган эди. Ана шундан бери шайтон у билан ўчакишиб, ундан ўч олмоқчи бўлиб яниб қўйган эди.

Еруғ дунёда яна бир кунгина изғиши қолди; бир кун қолган бўлса ҳам шу кеча тақачидан бир илож қилиб аламини олмоқчи бўлди. Шунинг учун борадиган жойи анча узоқ бўлганидан кексайиб қолган Чуб, дангасалик қилиб бормасин, деган мақсадда бу ишларни қилган эди. Қишлоқ орқасидан ўтиб, тегирмондан, ғўристондан ўтиб, жарликдан айланиб борилур эди. Ойдин кеча бўлса, ширин-шарбатлар, лазиз овкатлар нафсини тинч қўймасдан судраб оборарди, аммо бундай қоронғи кечада ҳеч ким уни печкасидан тушириб, уйдан чиқазолмаса керак. Бурундан у билан чиқишмаган тақачи ҳар қанча зўр бўлса ҳам у, уйидалигида юрак бетлаб қизнинг олдига боролмас эди.

Шундай қилиб, ажина ойни чўнтагига солиб олиши билан оламни шундай зулмат босдики, ундақа-бундақа одам дьякники у ён турсин, ароқхонани ҳам тополмас эди. Ажина қоронғида қолиб бирданига чинқириб юборди. Шайтон дарров йўрғалаб келиб

уни кўлтиқлаб олгач, одатда хотин зоти қулоғига қандай шивирланса, у ҳам ажинанинг пинжига кириб шундай шивирлаб кетди. Дунёнинг ишлари ғалати-да! Одамдаги махлуқларнинг бариси бир-бирининг қилиғини қилишга, бир-бирини эрмак қилишга уринади. Бурун Миргородда ёлғиз судья билан шаҳар ҳокими қишда мовут қопланган калта пўстин кияр эдилар, бошқа майда-чуйда амалдорлар тери пўстин киярдилар. Энди бўлса, суд аъзоси ҳам, даҳа судьяси ҳам барра теридан янги пўстин тиктириб мовут қоплатиб олиптилар. Дафтарчи билан волость мирзаси ҳам бурноғи йили газини икки миридан кўк хитой мато олиптилар. Пономарь¹ бўлса катак-катак матодан ёзлик чалвар, йўл-йўл матодан камзул тиктирипти. Хуллас, ҳамма одам қаторига кирмоқчи бўлади. Қачон бу одамлар тинчиркинлар. Бас боғлайманки, шайтон ҳам ўзини одам қаторига қўшганини кўрсалар кўплар ҳайрон бўладилар. Ҳаммадан ёмон таъсир қиладиган жойи шуки, шайтон ўзини жуда бежирим кўхлик деб ўйларди, холбуки сиёки курсин, ҳеч ким уни кўрмоққа орзуманда эмас. Фома Григорьевич айтгандай башараси хунукдан баттар, таъвия, аммо шайтон ҳам муҳаббатбозлик қилади! Бирок, осмону ерни шундай қоронғилик босдики, ажина билан шайтон ўртасида кейин нима гаплар ўтганини сира кўриб бўлмайди.

Чуб унинг эшигидан чиқиб келаркан, котмадан келган, новча бўйли, калта пўстин кийган, соқоли ўсганлиги, устараси йўқ мужиклар соқол қирадиган бир парча чалғи синиғи икки ҳафтадан бери унинг бетига тегмаганидан дарак бериб турган кишига:

— Хали, оға, дьякнинг янги ўйини кўрганам йўқ, дегин? Бугун у ерда яхшигина ичкилик бўлади!— деди-да, бетини силаб қўйди.— Иш қилиб кеч қолмасак бўлгани...

Чуб бу сўзни айтганда, пўстини устидан маҳкам боғлаб олган белбоғини ростлаб олди, бошидаги телпагини бостириб кийиб олди, пашшахўрдалиқ қилган итларнинг қушандаси бўлган камчи дастасини маҳкамроқ ушлаб қўйди, лекин шу пайтда осмонга қараб тўхтади...

— Нима бало! Уни қара! Уни қара, Панас!..

Оғайниси:

— Нимади?— деб сўради-ю, у ҳам бошини кўтариб юқори қаради.

— Нима деганингни қара, ой ғойиб бўлипти.

— Хой, нима бало бўлди? Дарвоқе, ой йўғ-а.

Чуб оғайнисининг бепарволигидан хафа бўлиб:

— Ха, энди билдингми, йўқ-да, ҳеч парвойингга келмайди-я,— деди.

— Нима қилай?

---

¹ Пономарь — бутхона дьячоги, жом чалувчиси.

Чуб енги билан мўйловини артаркан, сўзини улаштириб — Эрталаб бир рюмка арок насиб қилмағур қандай шайтон дарров аралашипти-да!.. Худди масхара қилгандай... Уйда ўтирганимда атайин ойнадан қарагандим-а! Жуда яхши ҳаво эди. Еп-ёруғ, қор ойдинда йилтирар эди. Куппа-кундузидек ҳамма нарса равшан кўриниб туриб эди. Эшикдан ташқари чиқар-чикмас, қоронғи босди!— деди.

Чуб жавраб, валдираб бораими, бормайми деб анчагача ўйланиб турди. Бориб у ёқдан-бу ёқдан хангома қилиб ўтиргиси бор. Оқсоқол билан қалъадан келган ҳофиз аллақачон келиб ўтиришгани аниқ; ҳар ўн беш кунда Полтавага қатнаб турган аскиябоз қора мойфуруш Микита ҳам аллақачон боргандир. Бу киши аския қилганда ҳамма кулавериб ичаги узилар эди. Чуб дастурхонда турган шарбатни ҳам хаёлан кўриб турипти. Булар унинг нафсини китиклар эди-ю, лекин тун қоронғиси ҳамма казакларга жуда ёққан ялқовликни ҳам кўзғатар эди. Сўрига чиқиб, чордона қуриб, трубка чекиб ўтирган яхши эмасми, дарча тагига тўпланишиб ўйин-кулги қилган йигит ва қизларнинг кўшиқларини эшитиб, мудраб ўтирган яхши эмасми! Агар ўзи ёлғиз бўлса-ку, албатта уйда ўтириб маза қиларди-я, бироқ икки киши бўлганларидан қоронғида юрмоқ хатарли эмас, зерикешмайди ҳам, сўнгра бошқалар олдида ўзини қўрқоқ ва ялқов кўрсатгиси келмади. Жаврашини тамоm қилиб, ҳамроҳига қараб деди:

— Шундай қилиб, ой йўқми?

— Йўқ.

— Таажжуб-а! Қани буринакингдан ол, отайлик! Қаердан оласан, жуда яхши-да буринакинг?

— Яхши қаёқда!— деди ҳамроҳи гулдор тамаки қутисини ёпаркан.— Қари товукқа ҳам кайф бермайди!..

Чуб яна ўша зайилда гапириб:

— Мархум арокфуруш Зузуля менга Нежиндан бир тамаки келтириб берган эди, хўб тамаки эди-да! Ниҳоятда яхши эди! Хўш, оғайни, нима қиламиз, жуда қоронғи-ку.

Ҳамроҳи эшикнинг тутқичини ушлаб:

— Бўлмаса, бормай кўя қоламиз,— деди.

Агар оғайниси қоламиз, демаса Чуб бормас эди, аммо энди кажлиги тутиб:

— Йўқ, оғайни, юр, бормасак бўлмайди,— деди.

Бунни айтди-ку, дарров айтганига пушаймон қилди. Бундай тунда боргиси сира келмади. Аммо бировнинг маслаҳатига кирмай ўз билганини қилиб, кажлигини кўрсатганлигига хурсанд эди.

Оғайниси, уйда ўтирадимми, кўчага чиқадими, унга барибир бўлганидан, чехрасида ҳеч бир пушаймон аломатини кўрсатмай бепарволик билан у ён-бу ёнга қараб қўйгач, қамчи дастаси билан елкасини қашиб қўйди холос, кейин иккови йўлга тушишди.

Энди чиройли киз уйда ёлғиз қолиб нима қилаётганини кўрайлик. Оксана ҳали ўн етти ёшга тўлганича йўқ-ку, лекин Диканьканинг у ёғида ҳам, бу ёғида ҳам ҳамманинг оғзида у. Оксанадек киз қишлоқда сира бўлмаганлиги ва бўлмаслиги тўғрисида йигитларнинг бариси яқдил эди. Оксана унинг шаънидаги гапларни эшитган, билганидан ўзига мағрур бўлиб, нозу қарашма қилар эди. Агар тивит юбка, латта фаргук киймай, тузукрок, узун кўйлак кийса, ҳамма қизларни йўлда кўйиб кетар эди. Йигитлар гала-гала бўлиб уни пайидан юрардилар, лекин сабрлари қолмай уни ташлаб, бошқа, жўнроқ киз билан бўлиб кетардилар. Битта шу тақачи ҳеч қолмасдан шилқимлик қилиб юраверар эди; унга ҳам рўйхуш бермасдан, бошқаларга қилгандай қилса ҳам у хиралик қилиб сира ташламас эди.

Отаси чиқиб кетгандан кейин, қалай балдоқлик кичкина ойнага қараб, анчагача ўзига зеб бериб хўб ойнага солди. Ўз-ўзи билан бекорчиликдан хангомалашмоқдан бошқа иши бўлмагандек хушёқмаслик билан «одамлар менинг нимамни мақтайдилар! Бекор айтадилар, қатим кўҳлик бўпти!» деб кўйди. Аммо ойнада кўринган тоза ва озода бет, ундаги қора кўзлар, қўнғилга ўт солувчи ажабтовур чиройли табассуми, бунинг хилофига далолат қиларди. Гўзал киз кўлидаги ойнани кўймай: «Қошим, кўзим қорамми. Дунёда мисли йўқ қош, мисли йўқ кўзми? Қанқайган бурнининг нимаси яхши? Бетимнинг, лабимнинг нимаси яхши? Қора сочимни яхши дейдилар!? Ваҳоланки, уни кечаси кўрган одам кўриқиб кетади. Қора чағир илондек бошимни ўраб, чулғаб олипти Энди билсам, ҳеч хусним йўқ!» деб, ойнани нари суриб кўйди-да, шовқинлаб: «Йўқ; чиройлиман! Вой, қандай аломат хусним бор! Малакман! Мени хотин қилган толелик бўлади! Эрим хуснимга қараб тўймас! Эси кетиб қолар, ўпавериб ўлдирар».

Оҳистагина кириб келган тақачи секин шивирлаб:

— Гўзал киз! Мақтаниши ҳам ҳазилақаммас! Бир соатдан бери ўзини ойнага солиб томоша қилади-ю, тўймайди, тагин ўзини ўзи мақтаб ҳам кўяди!— деди.

Зебо киз нозланиб хануз ўз-ўзи билан гапиришарди: «Ҳой, йигитлар, сизга тенгманми мен, менга қаранг, хиромон юришимга боқинг, кўйлагим чоки қизил ипақдан. Бошимдаги ленталаримни қаранг! Бундай зарбофларни кўрмоқ умрбоқ сизга насиб бўлмас! Қаллиғим ер юзининг бориб турган мард йигити бўлсин, деб отам олиб берган буларни!» Илжайиб қайрилиб қараши билан кўзи тақачига тушди.

Бир орзиқиб тушди-да, ғазаб билан хўмрайиб қараб турди. Тақачи сўррайиб, қўллари шалвиллаб тушди.

Гўзал қизнинг қорачадан келган кўҳлик юзи қандай туйғуларни изҳор қилаётганини билиш қийин. Унинг чехрасида қаҳру

итоб билан бирга, эсхонаси чикиб хайрон бўлиб қолган тақачини майна қилиш ҳам бор. Итобу истиғнодан юзи сал кизаринқираб товланди. Бу итоб, бу истиғно кўшилишиб унинг хуснини шундай очдики, таърифга сизмай кетди. Бу чокда уни миллион мартаба ўпиб-ўпиб олмокдан яхшиис йўк.

— Нега келдинг? — деди гап бошлаб. — Қўлимга курак олиб хайдайми? Хўп уета бўлибсиз-да ҳаммангиз шилқимликка! Отамиз уйда йўқлигини дарров фаҳмлай қоласиз. Хўб яхши биламан, сиздақаларни! Сандигим битдими?

— Жоним, битиб қолди, ҳайитдан кейин битади. Қанча овора бўлганимни билсанг-ку! Икки кеча ишхонамдан чиқмадим. Аммо ҳеч қайси поппнинг кизида йўқ сандиқ қилиб бераман-да, қолла-масига шундай темир қилдимки, Полтавага ишлагани борганимда юзбошининг аравасига ҳам бундай асл темир қоплаганим йўқ эди. Нақшини шундай чиройли қиламанки! Оппоқ оёғинг билан юртни бошдан-оёқ юриб чиксанг ҳам бундайини тополмайсан! Ҳар ёғини қизил, кўк рангга бўяб бераман, чўғдек ёниб турадиган бўлади. Менга жабр қилма! Бир пас гаплашиб ўтирсам, хуснингни томоша қилсам майлими?!

— Ким сенга йўқ дейди, гаплашавер, томоша қилавер!

Қиз курсига ўтириб, яна ойнага боқди, ўзига оро бериб, сочини тузатди. Томоғига, ипак чокли қўйлагига қараб қўйганида, лаъл лабида, тоза бетида, шахло кўзида андак завқ аломати зоҳир бўлди.

— Ёнингда мен ҳам ўтирсам майлими? — деди такачи.

Оксана чиройини бузмай, юзу кўзидаги ҳалиги шодонликни сақлаб:

— Ўтир, — деди.

Юрагига далда кирган такачи:

— Гўзал Оксана, хуснингга тўйдир, карам қил бир ўпай! — деди-ю, ўпмокчи бўлиб, оғушига тортиб кучоқлади. Аммо Оксана такачининг лабларига яқин келиб қолган бетини тортиб опқошиб, уни итариб юборди.

— Тагин нималар истайди кўнглинг? Асал бергач, қошиқ ҳам бер, дейсанми! Йўқол, кўлларинг темирдан баттар. Ўзингдан ҳам тутун ҳиди келади. Ҳали ҳамма еримни қора куя қилганамдирсан.

Буни деб яна ўзини ойнага солиб ўзига оройиш бериб қўйди.

Такачи бошини қуйи солиб, ичида: «Мени яхши кўрмайди-ку, — деб қўйди — Унинг назарида ҳамма майна, мен бўлсам унинг олдида аҳмоқ бўлиб, кўзимни ундан олмасдан мўлтайиб ўтирибман. Тикилиб турсам тураверардим, юз йил бўлса ҳам кўзимни олмасдим! Аломат киз! Кўнгли кимдалигини, кимни севганини биров менга айтса, ҳар нарса деса берардим. Аммо у ҳеч кимни ёқтирмаса керак, ўзига ўзи шайдо. Мен бечорани қийнайди, мен шўрлик қайғу-аламлар ичида қуяман, рўшнолигим йўк, унга

мухаббатим шунчаликки, дунёда ҳеч ким бировни мендек севган эмас, бундан буён ҳам мендек севган киши бўлмас».

— Сени онанг ажинамиш, ростми?— деб кулиб юборди Оксана. Тақачининг назарида бутун ичи-таши кулиб юборгандек бўлди. Бу кулги бирақайига кўнглига ҳам, охистагина жимирлашиб кетган қон томирларига ҳам таъсир қилгандай бўлди ва бундай ёқимтой кулган бетдан ўполмаганига доғ бўлиб, алам қилди.

— Онам билан нима ишим бор? Онам ҳам, отам ҳам бу дунёда нимаики менга азиз бўлса, ҳаммаси сенсан. Агар подшоҳ мени чарлаб айтсаки, тақачи Вакула, меним қалам рўёмда нимаики яхши нарса бўлса сўра мендан, бердим сенга, деса; олтиндан сандон, кумушдан болға қилдириб бераман деса, йўқ керакмас, қимматбаҳо жавоҳирлар ҳам, олтин сандон ҳам, мамлакатинг-у юртинг ҳам менга керакмас, Оксанамга етказсанг бўлгани, дердим!— деди.

— Кўрдингми қанақасан! Бирок, отам ҳам хўб туллак-да, онангни олмаганини кўрарсан,— деб айёрлик билан кулиб кўйди.— Нега қизлар ҳалигача келмайдилар-а... Нима бўлди экан? Бара айтишадиган вақт бўлиб қолди. Зерикиб кетаётиман.

— Ғўзалим, кўйсанг-чи, худо осин уларингни!

— Нега энди! Уларга кўшилиб йигитлар келишади! Ана ўшанда ўйин бўлади-да. Ҳали қандай қизиқ нарсалар гапириб берадилар!

— Улар билан бўлсанг хурсандмисан?

— Албатта, сендан кўра улар билан яхши-да! Э, шошма! Биров тақиллатди, қизлар йигитлар билан келдилар, шекилли.

Тақачи ўз-ўзи билан сўзлашиб: «Энди нима умидим қолди. Мени майна қилса, унинг олдида зангалаган тақача кадрим йўқ. Ва лекин бошқага мен ўзимни масхара қилиб қўймайман, билайчи унга мендан кўпроқ ёққан ким экан, таъзирини бериб қўяй...» дер эди.

Эшикнинг тақиллагани, совукда қулоққа нохушроқ эшитилган «оч» деган овоз унинг хаёлини қочирди.

Тақачи аламидан дафъатанига ким дуч келса оч биқинига тушираман, деган ниятда:

— Туратур, ўзим чиқиб очаман,— деб, эшикка чикди.

Совук зўрайиб, осмон шундай тўнгиб кетдики, шайтон музлаб қолган қўлини сал иситиб олмоқ учун туёғини ерга тегизмай ўйноқлар муштумига куҳ-куҳлар эди. Эртадан кечгача дўзахда юргач тўнғмасдан бўладими? Дўзах бизнинг кишимиздака совукмаслигини биласиз. Дўзахда бўлса қалпоғини кийиб олиб, баковулбошидек ўчоқ тепасига миниб олиб, гуноҳқорларни ковурганиковурган эди. Хотинлар байрамда қандай суюниб қолбаса ковурусалар, шайтон ҳам гуноҳқорларни шундай суюниб ковуруарди

Қалин кийинганига қарамай ажина ҳам тўнгиб қолди. Шунинг учун яхмалак отаётган одамдек икки қўлини тепа қилиб, чатаноғини керганича, ҳеч бир бўғимини қимирлатмай, типпа-тигига ҳаводан пастга тушди, худди муз тепадан сирғаниб тушгандай физилаб тушди-ю, тўппа-тўғри мўрига кириб кетди.

Шайтон ҳам шу зайилда унинг кетидан тушиб кетди. Аммо бу ҳайвон ҳар қандай луччак олифтадан ҳам эпчил бўлганидан, мўрининг оғзидаёқ, маъшуқасининг елкасига миниб олиб, бир пасда иккови кенг печканинг ичига тушиб, кўзачалар орасига киришиб олди.

Сайр қилиб қайтган ажина, ўғлим Вакула уйга меҳмон-пехмон олиб келмадимикин, деб қарамоқ ниятида печканинг копоқоғини суриб мўралади. Уйнинг ўртасида ётган копдан бошқа ҳечким йўқлигини билиб, печкадан чиқди, устидаги кўсқи пўстагини ташлаб, ўзини ростлаб олди, энди уни кўрган одам ҳалигина супурги миниб юрган ажиналигини тақир билмас эди.

Тақачи Вакуланинг онаси қирқдан ошмаган, чиройи ёмон ҳам эмас, яхши ҳам эмас эди. Қирқ ёшда чиройли бўлмоқ ҳам кийин. Аммо у ҳар қандай сипо эркакни ҳам ўзига банда қилиб олишга уста эди (аммо буларнинг хушрўлик билан унча ишлари йўқ эди, буни айтиб қўйсак ёмон бўлмайди), шуниң учун оқсоқолдан тортиб дьяк Осип Никифоровичгача (албатта, башартики хотини уйда бўлмаса), казаклардан Корний Чуб, Қасьян Свербигузгача ҳамма униқига кириб-чиқиб юрар эди. Унга қойил бўлмоқ керакки, буларнинг барисини жуда усталик билан саранжом қилар, ҳеч қайсиси рақиб ағери борлигини кўнглига ҳам келтирмас эди. Худо-тарс фақир мужикми, ёки бошлиғлик мовут чакмон кийганлари учун ўзларига аслзода номини қўйиб олганларми, ким бўлсин, якшанба куни бутхонага бора туриб ёки ҳаво ёмон бўлса арокхонага бора туриб, қаймоқ билан мазалик чучвара егани, иссиққина уйда, яхши суҳбатлашадиган меҳмондўст хотин билан ҳангамалашгани Солоханиқига албатта кириб ўтарди. Аслзода бу уйга кирмоқ учун арокхонага кета туриб, йўлни айланиб ўтса ҳам, йўлакай кирдим, дер эди. Ҳайит куни Солоха олдиға фартук тиккан хитойи ипак қўйлагини, унинг устидан орқасига зар уқа қадаган кўк юбкасини кийиб, ясаниб бутхонага келганда ҳаммадан олдинга ўтиб, шундоққина меҳроб тагига бориб торсами, дьяк албатта бир йўталиб, кўзининг қири билан унинг тумонига қараб қўяр эди. Оқсоқол мўйловини силаб, паркидаги кокилини қулоғига бураб, ёнида турган қўшнисига имо қилиб: «Соз хотинда! Шайтон!» деб қўярди.

Солоха ҳамма билан саломлашар, аммо ҳар ким ёлғиз мен билан саломлашади, деб ўйлар эди. Лекин ҳамманинг кирдикоридан воқиф кишилар, Солоха ҳаммадан кўра Чубга кўпроқ илтифот қилганини дарров фаҳмлар эдилар. Чуб бева эди, уйининг олдида

доим саккиз ғарам буғдой турар эди. Четан оғилхонада турган икки жуфт хўкизи қачонки кўшнисининг сигирини ёки амаки-сининг семиз буқасини кўриб қолса, бошини кўчага чиқазиб мў-ўлаб кўяр эди. Соколи узун эчкиси томга чиқиб олиб, ҳовлидаги курка-товукларни масхара қилгандай, шаҳар бошлиғига ўхшаб мағрар, аммо унинг аччиғини чиқазиб соқолига тегишадиган шум болаларни кўрса, орқасини ўгириб олар эди. Чубнинг сандиғида бисоти, чакмону зар қадаган мурсаклари, ип-матолари кўп, чунки унинг мархума хотини сатанг бойвучча эди. Резавор экин-лардан, кўкнор, карам, кунгабоқардан ташқари, ҳар йил икки пайкал ерга тамаки ҳам экарди. Солоха бу давлатнинг барисини ўзимникига кўшиб олсам ёмон бўлмас, деган ниятда эди ва унинг кўлига ўтганда нималар қилишци мўлжаллаб ҳам кўйганидан, қари Чубга кўпроқ илтифот кўрсатар эди. Уғли Вакула бирон йўл билан Чубнинг қизини ўзига оғдириб олиб, бор-йўқ давлатни эгаллаб, уни бийлатмай кўймаслиги учун қирқ яшар хотинларнинг ҳаммаси билган макрга қўл урди, яъни Чуб билан тақачи ўрта-сида ғаламислик қилиб, уларни ҳадеб уриштираверди. Унинг шу ғаламис, айёрлиги туфайли бўлса керак, баъзида кампирлар, хусусан биронта зиёфат-миёфатга йиғилишганда меъёридан ортиқроқ ичиб кўйганларида унинг ғийбатини қилиб, уни ажинага чиқазиб кўяр эдилар. Хотинлар ип йигирадиган дукчадек думи бормиш, ўспирин йигитлардан Қизяколупенко унинг бу думини кўрганмиш, ўтган пайшанба кўчада бировнинг олдидан қора мушук бўлиб ўтиб кетганмиш, бир кун попнинг хотини олдига бир чўчка келиб, хўроз бўлиб қичқирганмиш-да, Кондрат отанинг шапқасини кийиб қочиб кетганмиш, дердилар.

Бир кун кампирлар ундан сўзлашиб ўтирганларида подачи Тимиш Керостявний келиб қолиб, бир кун ёзда худди Петровка байрами олдида бошига похол кўйиб оғилхонада ухлаб ётганида бир кўйлақчанг, сочини ёйган ажина келиб сигир соғиб турганини ўз кўзи билан кўрганини, ажинанинг аврағи билан қимирлай олмай қолганини, ажина унинг лабига бир палид нарса суркаб кетганини ва жирқаниб қуни билан тупуриб чиққанини сўзлаб берди. Лекин унинг бу гапларига ишониб бўлмасди; чунки ажина Сорочин суд аъзосидан бошқа ҳеч кимга кўринмайди. Шу сабабдан улуг казакларнинг ҳаммаси бундай гапларни эшитганларида қўлларини силтаб кетаберардилар ва ҳамиша айтадиган жавоблари шу эдики, «бекор айтадилар, занғарлар» дердилар.

Солоха саранжом-саришталик хотин бўлганидан, дарров печкадан чиқиб, уйни йиғиштиришга тутинди. Аммо ерда ётган қопларга тегмади; Вакула ўзи олиб келган, ўзи йиғиштирсин! Шайтон бўлса мўрига қираётганда, бехосдан орқасига қайрилиб қараганда биров билан кўлтиғлашиб кетаётган ва уйда анча нарига бориб қолган Чубга кўзи тушган эди. Дарров печкадан учиб чиқиб,

улар олдига ўтиб олди-да, яхлаб қолган қорни тўзитиб соча бошлади. Бир пасда бўрон бошланиб, хавони буюк босди. Ҳар тарафдан қор уйирлиб, пиёдаларнинг юз-кўзларини, кулок-бурунларини қоплагундай бўлди. Шайтон бўлса Чуб, ҳамроҳи билан уйга қайтиб келишига, тақачини ушлаб олиб, бўёқ чўткасини анчагача кўлига ололмайдиган ва уни масҳара қилиб сурат сололмайдиган қилиб қўйишига кўнглини тўк қилиб, яна мўрига қайтиб келди.

Дарвоқе бўрон бошланиб, шамол кўз очдирмай қўйиши билан Чуб, йўлга чиққанига пушаймон бўлди, тумоғини қаттиқроқ бостириб олиб ўзини, шайтонни, ҳамроҳини қойиб кетди. Аммо унинг бундай ҳафалиги ҳам айёрлик эди, чунки бўрон кўтарилганига хурсанд эди. Дьякникига ҳам яна шунча йўл бор. Хуллас, йўловчилар кетларига қайтдилар. Шамол орқадан эди, лекин бўрондан ҳеч нарса кўриб бўлмас эди.

Бироз юргач, Чуб, ҳамроҳига қараб:

— Шошма, сгайни, бошқа йўлга кириб кетибмиз шекилли. Битта ҳам уй кўзимга кўринмаяпти. Бундай ҳам бўрон бўладими? Сен сёл бурилиброқ бу томонга юр-чи, зора йўл топсанг. Мен бўёқдан қарай. Шундай бўронда йўлга судраганини қара, шайтоннинг ишида бу, йўл топсанг мени чақириб қўй, ёдиндан чикмасин. Баччағар малъунни қара, кўзимга қорни тоза урипти!— деди.

Бирок йўл кўринмас эди. Ҳамроҳи оёғида баланд кўнжлик этик билан тентираб-тентираб ароқхонага бориб қолди. Дунё топгандек суюнганидан, кўчада қолган ҳамроҳини унутиб, устидаги қорни қоқиб, ичкарига кириб баҳузур ўтираберди. Бу орада Чуб ҳам йўл топгандай бўлиб, ҳамроҳини чақириб бақиршига тутинди, ҳамроҳи овоз бермагандан кейин, ўзи кетаверди. Андак бориб эди, ўз уйини кўрди. Уйининг олдига қор уйилиб қолипти, тсминн ҳам кўриб бўлмайди. Совуқдан тўнган кўли билан эшикни уриб тақиллата-тақиллата, қизини чақириб, оч, деди.

Эшик очгани чиққан тақачи, дўк қилиб:

— Кимсан, нима дейсан?— деб бақирди.

Чуб тақачининг товушини таниб, кетига чиганиброқ турди. Ичида: «Бу, менинг уйим эмас экан... Меникига тақачи киролмас эди. Лекин мундоқ қараганда тақачиники ҳам эмас. Қимники бўлса экан? Ана холос, таниёлмаганимни қара! Яқинда ёш хотин олган Левченко чўлокники бўлса керак. Унқидаи бошқа уй, меникига ўхшамайди. Нега дарров қелиб қолдим, дедим-а. Аммо Левченко ҳозир дьякникидалигини яхши биламан, тақачи нима қилиб ўтирипти бунда!.. Ёш хотининикига қелиб юраркан-да! Хўб! Яхши, энди тушундим».

Тақачи яқинроқ қелиб яна қаттиқроқ дўк билан:

— Кимсан, эшикма-эшик нима қилиб юрибсан?— деди.

Чуб ичида: «Қимлигимни айтмайин. Манглайи қора тағин уриб-нетиб юрмасин!» деб овозини бўлакча қилиб:

— Дуогуй бир одамман, бара айтиб келдим эшигингизга,— деди.

— Йўқол, баранг курсин!— деди Вакула бакириб.— Нега яна кетмасдан турибсан, йўқол, кет, hozир кет!

Чуб ўзи ҳам балога қолмасдан гетақолай, деб туриб эди-ку, аммо тақачидан бундай сўзларни эшитгани алам қилди. Худди шайтон пинжигга кириб, вас-васа қилаётгандай, тақачининг зиддига бир нарса айт-айт деяпгандай бўлди. Чуб овозини ҳалигидек бўлакча қилиб:

— Сенга нима бўлди, мунча бакирасан? Нима бара айтгани ҳам қўймайсанми, хоҳласам айтабераман-да!— деди.

— Эҳ-ха! Тилингни тиймайсанми ҳали!..— Бу гапдан кейин Чуб елкасига яхшигина бир мушт тушганини билиб қолди.

У кетига бироз тисланиб туриб:

— И-е, ҳали шунга муштлашаберасанми!— деди.

Тақачи яна туртиб:

— Кет-кет!— деб бакирди.

— Сенга нима бўлди, и-е!— деди Чуб калтак ўтиб, ҳазилми десам, рост экан, ёмон уришарқансан! Унинг бу овозида алам ҳам, кўрққанлик, калтак ўтганлик ҳам бор эди.

— Кет-кет, йўқол!— деб эшикни ёпиб олди тақачи.

Чуб кўчада ёлғиз қолиб:

— Ботирлигини қара-я, яқинига бориб бўлмайди. Шошмай тур, ҳали, керилма, шаҳар бедарвозами! Саними бола, тўппа-тўғри ҳокимга арз қиламан. Тақачилигинг-у, бўёқчилигинг менга писанд эмас, қани елкам билан орқамга қарай-чи, кўкариб чикқандир. Баччағар ёмон урди, шекилли! Совуқ бўлмаса-ю, пўстинимни ечиб... шошмай тур, шайтон темирчиси, мени урдинг, сени ажина урсин, тақачилик дўқонингга жин тегсин, шошма ҳали сени хўб ўйнатаман! Лаънати, дорга осилгур! И-е, шошма, hozир-ку уйи-дамас, Солоха ёлғиз ўтиргандир... Ха.. уйи узок ҳам эмас, борсам-микян вақт ҳам шунақаки, ҳеч ким келмайди, зора мурод ҳосил бўлса... Лаънати тақачи ёмон урган экан-да!

Чуб орқасини қашиб олиб, йўлнинг бу томонига бурилди. Солохани кўргандаги хурсандликини ўйлаб, оғриқ ҳам эсидан чиқди, чарсиллаб турган совуқ бўроннинг буюғи ҳам билинмай кетди. Бўрон соқол-мўйловини қор билан шундай совунлаб қўйдики, қўлига тушган одамнинг бурнидан сира аямай тортадиган ҳар қандай чапдаст сартарош ҳам бундай совунлай олмас эди; қор босган шу бетида гоҳда қувонч пайдо бўлиб, илжайиб кўяр эди. Аммо қор бўрони ҳар тарафдан гупиллаб, кўзини очкизмай қўймаганда, ҳар қадамда яна неча марта тўхтаб: «Лаънати тақачи ёмон урди» деб, яна йўлга тушар эди.

Эчки соқол, думи осилган луччак олифта ойни ўғирлаб, ёнида осиглиқ кўлборига солиб олган эди. Мўридан чиқиб-кирганида

кўлбори печкага илиниб очилиб кетди ва ой фурсатни ганимат билиб, Солоха уйнинг мўрисида чикиб, лоп-лоп учиб осмонга чикиб кетди. Олам ёришди. Бўрон тўхтаб, бояги-боягидай. Ердаги кенг кўрпа бўлиб ётган қор кумушдек яраклади, шиша юлдузлардек сочилди. Ҳаво илигандай бўлди. Успириин йигит ва қизлар елкаларида тўрвалари билан чувиллашиб чиқдилар. Қўшиқлар жаранглаб, бара айтиб кирилмаган эшик қолмади.

Ой ажаб товланиб, тобиш уриб турипти! Бундай хушхаво кечанда ўйнаган-кулган қувноқ қизлар билан жилмайган тунда эсга келган ҳар бир ҳазил, ҳар бир ўйинга тайёр турган шўх йигитлар билан ўйнашмоқ завқини таъриф қилиб бўладими!? Эгнингда пўстин бўлса совуқ емайсан, совуқда бетлар яна баттарроқ ёнади. Шўхлик бўлса, ҳайбаракалла шайтондан.

Бир гала қиз елкаларида тўрвалари билан Чубникига кириб Оксанани ўраб олдилар. Уларнинг чувиллашидан тақачи эсанкираб қолди. Ҳар қайсиси бир-биридан ошиқиб гўзал қизга бир нарса айтгуси келарди, бара айтиб йиққан чалпақ, чапатиларини, бўғирсоқ-чучвараларини халталаридан тўкиб мактанар эдилар. Оксана шод-хурсанд бўлиб, ҳали у, ҳали бу қиз билан гаплашиб, хохолашар эди. Тақачи қизларнинг бундай қувончларини кўриб, ҳаваси келар, қизғанчиғлиги тутиб, ўзи бара айтишни яхши кўрса ҳам, лекин ҳозир ундан безор эди.

Гўзал қиз қувонч билан қизларнинг бирига қараб:

— Ҳой Одарка! Янги маҳси кийиб келибсанми, мунча чиройли! Зарлиг-а! Толеинг баланд-да сенинг, ҳар нарсалар олиб берадиган кишинг бор. Менга ким олиб беради бунақа маҳсини,— деди. Тақачи дарров:

— Жононим Оксана, хафа бўлма, сенга унақа-бунақа бойнинг қизи ҳам киймаганини олиб бераман,— деди.

Оксана лоп этиб қаради-да, уни менсимаган бўлиб:

— Сен-а?— деди.— Қани кўрай-чи, мен киядиган маҳсини қаердан топиб келаркинсан. Маликанинг оёғидан ечиб келсанг, унда майли!..

— Кўрдингми буни кўнгли қанақа!— деб хохолаб кулишди қизлар.

Гўзал қиз:

— Рост айтаман, Ҳаммангиз гувоҳсиз, агар тақачи Вакула маликанинг оёғидаги маҳсини келтирса, шу онда унга тегаман,— деди.

Қизлар нози баланд гўзални бирга олиб кетдилар.

Тақачи улар кетидан чиқатуриб:

— Масхара қилавер-чи, ўзимни-ўзим ҳам масхара қиламан, ўйлаб ўйинга етолмай қолдим, билмадим ақл-хушим қаёққа кетди. Мени севмайди, севмаса севмасин, дунёда ундан бошқа қиз йўқми! Худога шукур, ундан бошқа ҳам қиз бор кишлоғимизда.

Нимаси ҳам бор? Ундан рўзғорни эплайдиган тузук хотин ҳам чикмайди, ясанишдан, ўзига зеб беришдан бошқани билмайди. Энди бўлди, бас қилмоқ керак.

Бирок тақачи бир йўла бас қилмоқчи бўлиб турган чокда, билмадим қандайдир бир шайтон «маликанинг маҳсисини келтириб берсанг сенга тегаман!» деб кулиб турган шўхча¹ суратини унинг кўзига кўрсатди. Бутун вужудига бир изтироб тушиб, Оксанадан бўлак ҳеч нарса хаёлига кирмади.

Бара айтиб юрган қизлар билан йигитлар бир гала бўлиб, кўчама-кўча югуришар эдилар. Аммо тақачининг кўзига ҳеч нарса кўринмасдан, бир замонларда кўнглини қувонтирган бу ўйин-қулгиларга аралашмасдан ёлғиз борарди.

Бу орада шайтон Солохага жуда ийиб кетди. Суд азбоси поп қизини кўрганда қилган қилиқларни қилиб, унинг қўлларини ўпар, оҳ-воҳ қилиб, кўксини ушлаб, агар менинг ҳирсимни қаноатлантириб, кўнглимни олмасанг, ўзимни ҳар нарса қиламан, сувга ташлайман, жонимни тўппа-тўғри сақарга¹ юбораман, деди дангалига. Солоха унча бераҳм эмас эди, сўнгра шайтон билан шерик ва бир нечани кетидан эргаштириб юришни яхши кўрар, суҳбат курмаган куни кам бўларди. Бирок бу куни кечкурун ёлғиз ўтирмоқчи бўлди, чунки қишлоқнинг ҳамма улуғлари дьякникига зиёфатга чақирилган эдилар. Лекин иш бошқа ёққа айланиб кетди. Шайтон боягидай қисти-бастига олиб туриб эдики, тўсатдан оксоқолнинг йўғон овози эшитилиб қолди. Солоха эшикни очгани чиқиб кетди, дингиллаган чакқон шайтон дарров бир қопга кириб олди.

Оксоқол тумоғидан қорни силкитиб бўлгач, Солоханинг кўлидан бир пиёла қағирни ичиб олди, сўнгра бўрон туриб тўполон бўлганидан дьякникига бормаганини, унинг уйида чироғ борлигини кўриб, бу кеча у билан суҳбат курмоқ ниятида бу ёққа келганини сўзлади.

Оксоқол сўзини тамом қилгунча ҳам йўқ эдики, эшик тақиллаб, дьякнинг овози эшитилди. Оксоқол шивирлаб:

— Мени бир жойга бекит, мени кўрмасин,— деди.

Солоха, оксоқолдек гўппа семиз меҳмонни қаерга бекитишни билмай кўп ўйлади, алоҳа кўмир турган энг катта қоп эсига келиб, кўмирни бочкага ағдарди; оксоқол сўлоқмондек бўлиб, ўша мўйлаби, боши ва бошидаги тумоғи билан қопга кирди.

Дьяк ух-ухлаб кўзларини уқалаганча қириб келди, киргач, меҳмонлар келишмаганига ниҳоятда хурсанд бўлиб, бўрон туриб, тўполон бўлиб турганига қарамай, сиз билан андак роҳатлашай

¹ Сақар — дўзах.

деб келдим, деди. Буни деб яқинроқ келди, йўталиб олгач илжайиб кўлди, узунчоқ бармоқлари билан унинг яланғоч семиз қўлини ушлаб туриб, айёрлиги билан барабар хузур қилганлиги ҳам кўриниб турган важоҳат кўрсатиб:

— Совлатингиздан ўргилай, бу нимади?— деб сапчиб ўзини нарироқ тортди.

— Нима бўларди! Қўл-да, Осип Никифорович!— деди Солоха.

Дьяк гап бошлаш учун қилган даромадидан ўзи хурсанд бўлиб:

— Ҳм! Қўл денг! Хе-хе-хе!— деб қўйгандан кейин, унинг уёғидан-бу ёғига юрабошлади.

Яна яқинига келиб томоғидан ушлаб:

— Азизим Солоха, бу нимади?— деб яна ҳалигидек сапчиб кочинкираб турди.

Солоха унга:

— Осип Никифорович, кўриб турибсиз-ку нималигини, бўйним, бўйнимда маржоним,— деди.

— Ҳм! Бўйнингизда маржонингиз. Хе-хе-хе!— деди-да, кўлларини уқалаб, яна юришга тушди.

— Бунингиз нимадир, хотинлар яқтоси?.. Дьяк узунчоқ бармоқлари билан, билмадик, қаерни ушлар эди, шу пайтда эшик тақиллаб, Чубнинг овози эшитилди.

Дьякнинг юраги ёрилиб:

— Е рабби, бегона киши-ку! Мени тагим нозик, биров кўриб қолса нима бўлади... Кондрат бузрук эшитиб қоладилар!— деди.

Аммо дьякнинг хавотири бошқа томондан эди. Ўз хотинидан кўпроқ хавотирда эди: ҳали ҳам хотини дастидан бошидаги сочиндан битта қолмаган эди. Қалтираб туриб, деди:

— Марҳаматли Солоха, худо ҳақи, бир илож қилинг. Сизнинг яхшилигингиз ҳазрат Лука Китобининг ўнучин... Биров тақиллатяпти, азбаройи худо, тақиллатяпти! Вой, вой, яширсангиз-чи мени бирон ерга.

Солоха яна бир қопдаги кўмирни бочкага ағдарди. Жуссаси унча катта бўлмаган дьяк қопга тушиб, ўтириб эди, қопнинг аллақанча кўмир сикқундай жойи бўш қолди.

— Ассалом алайкум, Солоха!— деди уйга киравериб Чуб.— Мени келади деб кутмагандирсан-а? Бемоврут келиб ҳалал етказдим шекиллик...— деди яна. Гўё бир нарсани билгандай кулимсираб илжайиб қўйди. Унинг бу қилиғи, бефаҳм қалласи биронта ҳазил-мутойна сўз айтмоқ бўлиб анча овора бўлиб бу гапни топганини кўрсатиб турар эди.— Балки биров билан ўйнашиб турганмидингиз!.. Битта-яримтани яширмадингми-а?— Чуб бу гапларига ўзи завқ қилиб, Солоханинг кўнгли фақат менда, мендан бошқага рағбати йўқ, деган хаёл билан ич-ичидан қуво-

ниб кулиб юборди.— Солоха, қани энди ароғингдан келтир. Совукдан томоғим тўнғиб қолганга ўхшайди. Э, худоё рожестводек улуг байрам олдида ҳавони шундай қилармисан! Шундай қийратдики, асло қўявер, бай-бай... кулоқ солсанг-чи, Солоха, қўлларим акашак бўлиб қолди, пўстинимни ечолмайман-а! Бўрон шундай уриб бердики...

Ташқарида биров эшикни итариб:

— Оч!— деди.

— Биров тақиллатяпти,— деди Чуб тўхтаб.

— Оч!— деб аввалгидан қаттиқрок бақиршиди.

Чуб, шошиб тумоғини оларкан:

— Тақачига ўхшайди,— деб қўйди.— Ҳой, Солоха, қаерга бекитсанг бекит мени. У бадбахтнинг кўзига сира кўрингим келмайди. Шайтонваччанинг икки кўзига гумбичча чиқсин!

Солоханинг қути учиб, жинни кишидек нима қиларини билмай ганғиб қолиб, дьякни қамаган қопни кўрсатди. Дангалдек одам, совукда тўнғиб музлаган этиги билан унинг икки чаккасини босганда ҳам бечора ғик этмай жим ўтираберди.

Тақачи индамай кирди-ю, бошидан қалпоғини ҳам олмай, эшак устига ёнбошлади. Авзоидан хафалиги билиниб турарди.

Солоха ўгли кетидан эшикни ёпгунча ҳам бўлмай, яна биров тақиллатиб қолди. Келган одам Свербигуз казак экан. Буни қопга жойлаш иложи ҳам йўқ, чунки сиғадиган қоп топилиши қийин. Унинг жуссаси оқсоқолниқидан каттарок, бўйи Чубнинг оғайнисиникидан новчарок эди. Шунинг учун Солоха унинг айтмоқчи бўлган сўзини яхшилаб тингламоқ ниятида уни ташқарига чиқариб, экин ичига олиб кирди.

Тақачи паришон ҳол, уйнинг ҳар тарафига аланглаб узокда бара айтиб юрганларнинг овози ўқтин-ўқтин эшитилиб қолганда кулоқ солиб ўтириб эди. Бир маҳал қопларга кўзи тушиб қолди: «Нима қилиб ётипти бу қоплар, чиқариб ташлаш керак эди. Аҳмоқлик курсин, бемаза муҳаббат деб, жинни бўлиб қолдим. Эртага байрам бўлса, уй йиғиштирилмапти, ҳар бало ивирсиб ётипти. Ишхонага обориб ташлай!»

Тақачи типпа-тик турган катта қоплар олдига ўтириб, аввал яхшилаб бўғиб, кейин орқаламоқчи бўлди. Аммо паришон хаёли уни ҳар тарафга олиб қочаётганлиги билиниб турипти, хаёли мунча паришон бўлмаса, қопнинг оғзини бўғганда Чубнинг кокилини ҳам қўшиб боғлаб юборган бўлмас ва унинг пишиллаганини, дангалдек оқсоқолни икчочқ тутиб, иқиллаганини эшитган бўлар эди.

— Бу ярамас Оксана хаёлимдан сира кетмасмикин-а? Ҳеч ўйламай десам ҳам ўйимга келаверади, ўчакишгандек яккаш ўша эсимга келади, холос. Нега бундай экан, киши хоҳламаса ҳам мияга кираберар экан-да? Нима бало бўлди, қоплар оғир тортиб

қолиптими? Кўмирдан бўлак яна битта-яримта нарса борга ўхшайди. Э, эсим курсин! Ҳар нарса менга оғир кўринаберади энди, ҳеч эсимда йўқ. Аввал бир мирилик чақани, от тақасини бир кўлим билан икки букаверардим, энди бир қоп кўмирни кўтаролмайман-а! Яқинда шамолга йиқиладиган бўлиб қоламан шекилли.— Кейин бироз индамай туриб, ўзига далда бергандек:— Йўқ, хотин эмасман! Узимни ҳеч кимга майна қилиб қўймайман! Бунақа қопдан ўнтаси бўлса ҳам кўтараман!— деб шовқинлаб қўйди. Сўнгра керилиб, икки полвон кўтаролмайдиган қопларни орқалаб олди. Ичида шайтон гўж бўлиб ўтирган қопни ушлаб:— Буни ҳам олмайми, асбобларимни солиб қўйган эдим шекилли бунга,— деб қўшиқ айтганча ташқари чиқиб кетди.

Хотин олмоқ ҳазил эмас
Ботмон-дахсар эт керак...

Кўчадаги қўшиқ, шовқин-сурон тобора авжига минди. Яқин орадаги қўшни қишлоқлардан ҳам бир талай одам йиғилиб, тўполон қилиб юрганлар яна кўпайди. Успирин йигитлар хўб яйрайдилар. Бара айтиб юрганлар гоҳда ёшларнинг биронтаси шу топда тўкиган қўшиқлардан ҳам айтиб юборардилар. Гоҳда жўралар орасидан биров овозининг борича бакириб, бара ўрнингга наврўзлик айтиб юборарди:

Шчедрик-ведрик¹
Варақага келдик.
Ош беринг-мош беринг,
Қазидан бир бош беринг.

Хаммалари кулишиб, бунини айтган қизиқчини хурсанд қилардилар. Дарчалар очилиб, қартайган эрлари билан уйда қолган кампирларнинг озғин қари қўллари бир бўлак қолбаса ёки сомса узатар эди. Йигит ва қизлар, менга-менга қилиб талашиб, тўрваларини тутардилар. Бир жойда йигитлар бир гала қизни ўраб олган: қий-чув бўлиб, чувиллашиб, бир-бирига қор отишган, бир-бирининг тўрвасини улоқ қилган. Бир жойда қизлар бир болани чалиб, тўрва-мўрваси билан ағанатган. Тонг отгунча шу зайилда тўполон қилиб чиқадиغان кўринардилар. Тун ҳам уларга ёр бўлгандек илиқ, ойнинг нури қордан яна равшан тортгандай кўринар эди.

Тақачи галалашиб юрган қизлар ичида Оксананинг қулгандаги найдек товушини эшитгандай бўлиб, қопларини кўтарганича тўхтади. Томир-томирлари ҳаракатга келиб, орқасидаги қопларни

¹ Янги йил кирганда ёш болалар эшикма-эшик юриб, айтадиган қўшиқ.

ерга ташлаб эди, қопнинг тагидаги дьяк оғрикдан вой-войлаб юборди. Тақачи елкасидаги енгил қопи билан Оксананинг овози чиққан қизлар кетидан галалашиб бораётган йигитларга қўшилиб кетаверди.

«Шахло кўзи ўтдек ёниб маликага ўхшаб турган ул экан! Барно бир йигит унга бир нарсалар сўзлаяпти. Қизик сўз айтаётган бўлса керак, қиз кулиб турипти. Аммо у доим кулгани-кулган-ку!» Тақачи ўзи ҳам билмай, беихтиёр бирдан ҳаммани оралаб ўтиб, унинг қошига бориб турди.

Вакулани жинни қилғудай бўлган бояж масхараомуз кулги билан:

— Э, Вакула, шу ердამисан! Қалайсан! Хўш, бара айтиб нима йиғдинг? Қопинг мунча кичкина! Маликанинг оёғидаги маҳсини келтирдингми, келтирсанг сенга тегаман!— деди шўх қиз ва кулганича қизларга қўшилиб қочиб кетди.

Тақачи қоккан қозикдек қадалиб туриб қолди. «Йўк, энди тоқатим қолмади...— деди чидолмай.— Э, худоё тавба, нега мунча чиройлиг-а, қурғур. Қараши, сўзи, ҳар бир қилиғи ўртантиради-я, ўртантиради... Ҳеч тоқатим қолмади! Энди бир ёғлик бўлиб, бас қилмасам бўлмайди. Ўлиб кетай, музни ёриб сувга чўкаман, номим ўчсин!»

Кейин дадил бўлиб, илдам-илдам юриб, қизлар тўпига етиб олди. Сўнгра Оксанага тенглашиб шовқинлаб:

— Хайр, Оксана! Энди кўнглингга ёққан бошқасини топ, бошқа кимни хоҳласанг аҳмоқ қилавер, лекин мени бу дунёда энди кўролмайсан!— деди.

Барно қиз таажжублангандай ҳайрон бўлиб қолди, бир сўз айтмоқчи бўлди, лекин тақачи қўлини силтаб чопганича кетиб қолди.

Унинг чоғиб кетаётганини кўрган болалар:

— Вакула, қаёққа!— деб қичқиришиб қолдилар.

Тақачи уларга жавоб қайтариб:

— Хўш қолинглар, оғайнилар! Худо хоҳласа, нариги дунёда охиратда кўришамиз, аммо бу дунёда энди бирга ўйнамоқ насиб бўлмас. Хайр, ёмонлаб йўқламанг! Кондрат отамизга айтинг, гуноҳкор арвоҳимга дуои-фотиҳа қилсин, дунёнинг ишлари билан овора бўлиб, азиз-авлиёларга сиғинмадим, шам ёқмадим. Сандиғимда нимаики бисот бўлса бутхонага худойи қилдим! Хўш қолинглар!— деди.

Тақачи бу сўзларни айтиб, орқасида қопи билан яна чоғиб кетаверди.

Йигитлар орқасидан:

— Зиён тегипти шекилли,— деб қолавердилар.

Қўчадан ўтиб бораётган художўй кампир:

— Худо урипти, тақачи ўзини осганлигини бориб ҳаммага айттай!— деб ўзича ғулдираб кетди.

Вакула шу югурганича кўчама-кўча бориб-бориб бир жойда дам олгани тўхтади. «Ҳамма ёқ барбод бўлгандек қаёққа чопиб кетаётибман, ўзим. Яна бир чора қилай, запорожьелик қорни катта Пацюкка бориб маслаҳат қилиб кўрай, уни жами жишлар билан таниш, ҳар қандай мушуқулни осон қилармиш, дейдилар-ку. Майли бориб кўрай, барибир ўлим кишисиман!»

Қопда ҳалигача қимирламасдан жим ётган шайтон бу гапни эшитиб, суюнганидан қопда туриб ўйнай бошлади. Аммо тақачи қопга ўзим тегиб қимирлатиб юбордим шекилли деб, қопни бир муштлаб, бир силкитиб қўйгач, қорни катта Пацюкниқига қараб кетди.

Пацюк қорин бир замонларда запорожье казакларидан бўлганлиги тўғри. Аммо у ёқдан ҳайдалганми ёки ўзи келганми буни ҳеч ким билмас эди. Диканька қишлоғига келиб туриб қолганига аллақанча, ўн йилми, балки ўн беш йилми бўлган. Аввал худди запорожьеликнинг ўзи эди, ҳеч ишламас, куннинг уч ҳиссасини уйқуда ўтказар, олти ўроқчининг томоғини ер, бир кўтарганда салкам бир челақ арок ичар эди. Бунча овқатнинг жойлашадиган ўрни ҳам йўқ эмас эди, чунки бўйи пастроқ бўлса ҳам энига хийли катта эди. Қийган чалварининг кенглиги шунчалик эдики, ҳар қанча катта қадам ташласа ҳам оёғи сира кўринмас, юрганда вино қиладиган бочка юриб кетаётганга ўхшарди. Шу туфайлидан қорин лақабини олган бўлса ҳам ажаб эмас. Қишлоққа келганига уч-тўрт кун бўлар-бўлмас фолбинлиги ҳаммага машҳур бўлди. Биров бетоб бўлгундай эса дарров уни чакиртирар эди; келиб шивирлаб бир дуо ўқиса, ҳар қандай дард тузалиб кетар эди. Нафси бузуқ очофат дворянлардан биронтасига баликнинг қилтаногой тиқилиб қолса, Пацюк бошлаб бир мушт урганда, қилтанок дворяннинг томоғига ҳеч зиён-заҳмат етказмасдан жойини топиб кетарди. Лекин сўнгги вақтларда у кам кўринадиган бўлиб қолган эди. Бунинг сабаби дангасалиги бўлса ҳам ажаб эмас, аммо йилдан-йилга эшикка сиғмайдиган бўлиб бораётганлигидан бўлса ҳам эҳтимол. Унинг ўзи эшикка чиқмасди-ю, жамоа ахлларидан кимнинг унга иши тушиб қолса, ўзи борар эди.

Тақачи қўрқа-писа эшикни секин очиб қараса, Пацюк чордона қуриб ўтирипти, олдида кичкина бочкача, бочкача устида товоқда туппа оши; товоқни атайин оғзига тўғрилаб баланд қилиб қўйипти. Қўлини асло қимирлатмасдан, бошини андак энгаштириб товоқдан ҳўплаб ичар, гоҳда туппани тиши билан тишлаб олар эди.

Вакула буни кўриб:

— Буниси Чубдан ҳам баттар ялқов экан, Чуб-ку овқатини

қошиқ билан ейди-я, бу кўлини кўтаргиси ҳам келмайди!— деб қўйди ичида.

Пацюк туппа оши билан жуда овора бўлса керак, остонадан ўтар-ўтмас энгашиб салом берган тақачининг келганини сира пайқамасди.

Вакула яна салом бериб:

— Мен сенинг олдинга илтимос билан келдим!— деди.

Хўппа семиз Пацюк бошини кўтариб қараб қўйгач, яна туппасини еяверди.

Тақачи нафасини ростлаб олиб:

— Аччиғинг чиқмасин, мен бу гапни сени ранжитмоқ учун айтаётганим йўқ, сенинг шайтон билан озроқ қариндошчилигинг бормиш,— деди.

Вакула бу сўзларни айтиб қўйиб, кейин қалтис сўзларни бироз юмшатмасдан, кўполроқ қилиб гапирдимми, деб қўрқди ва Пацюк товоғ-у бочка билан бошимга уриб қолармикан, деган хавотирда ўзини бир чеккага олиб, туппанинг иссиқ шўрваси бетига сачрамасин, деб энги билан бетини бекитиб олди.

Аммо Пацюк бир қараб қўйиб, туппасини еяверди.

Тақачи сал ботирланиб яна деди:

— Пацюк, худо ҳеч нарсадан кам қилмасин, давлатинг ошсин, ноу тузингга барака берсин, мен сенга паноҳ тортиб келдим!— Тақачи гоҳда суҳандонлик ҳам қилиб қўяр эди, чунки юзбошининг тахта деворини бўғгани Полтавага борганда анча пишиб қолган эди.— Мен гуноҳга ботган бечораман, дардимга даво йўқ. Энди нима бўлса бўлди, шайтонга ялинишдан бўлак чора қолмади. Нима қилай, Пацюк?— Пацюк индамасдан ўтираваергач,— қандай қилай?— деди яна.

Пацюк бошини кўтармай туппасини ошаларкан:

— Шайтон керак бўлса, бор ўшанга!— деди.

— Шунинг учун сенинг қошингга келдимда, шайтонга элтар йўлни сендан бошқа ҳеч ким билмаса керак,— деди.

Пацюк чурк этмади, қолган туппасини еб бўлди. Тақачи уни ўз ҳолига қўймай:

— Раҳм қилгил, яхши одам, қайтарма! Чўчқа гўшти дейсанми, қолбасами, оқ ун, қора ун дейсанми, матами, сўкми, нимаики керак бўлса берай, яхшиликка яхшилик қайтараман, менда қолмас... лоқал шайтонга элтадиган йўлни кўрсатиб қўй,— дерди.

Пацюк бояги-боягича бемалол ва бепарво:

— Шайтон орқасида турган одам шайтонни қидирмайди,— деди.

Бу сўзларнинг маъноси Пацюкнинг манглайида ёзилгандек, Вакула унга тикилиб қолди. Унинг башараси, нима деяпти? дегандай эди. Сал очилинқираб қолган оғзи, Пацюкдан чиққан

хар бир сўзни худди туппадек ютиб юборгудай бўлиб турарди
ЛЕКИН Пацюк жим.

Вакула яхшироқ қараса Пацюк олдида на бочка идиш бор, на товоқда туппа. Лекин ерда иккита заранг коса турипти, бирида чучвара, бирида қаймоқ. Унинг хаёли, кўзи беихтиёр бу овқатга қараб кетди. Ҳзига-ўзи: «Кўрай-чи, чучварани қандай еркан, туппани егандек бошини эккиси келмас, экканда ҳам, барибир бўлмайди, чунки чучварани қаймоқка ботириб олиш керак-ку»,— деб ўйлаб қўйди.

Вакула бунди эндигина ўйлаб турган эди, Пацюк оғзини очди, чучварага бир қараб қўйиб оғзини яна каттароқ очди. Чучвара косадан сакраб чиқиб, қаймоқка тушди, унда бир думалаб, сапчиб Пацюкнинг оғзига кириб кетди. Еб бўлгач яна оғзини очди, чучвара яна шу хилда сапчиб, оғзига кириб кетди. Унинг иши фақат чайнаш-у, ютиш эди.

Тақачи таажжубидан ағрайиб, «ажаб ғалати!» деб хайрон бўлиб туриб эди, чучвара унинг оғзига ҳам кириб кетаётганини фаҳмлаб қолди. Лаби аллақачон қаймоқ бўлипти. Тақачи чучварани ютиб, лабини суртиб, дунёда қандай ғалати ажойиботлар бўлади-я, шайтон одамни қандай ишларга бошлайди-я,— деб ўй ўйлаб кетди ва Пацюкдан бошқа ҳеч ким унга ёрдам беролмаслигини билди. «Яна бир салом бериб кўрай, уктириброк айтсин... И-е, менга нима бало бўлди, бугун ўтал рўза тутадиган кун эди-ку! Чучвара еб қўйдим, чучвара тузлик-ку! Қандай аҳмоқман, қараб туриб гунохкор бўлдим-а! Қоч энди!» Худотарс тақачи орқасига қарамай югурганча ўйдан қочиб чиқди.

Аммо унинг қопида бундай ғаниматга суюниб ўтирган шайтон, ғаниматни қўлдан чиқаргуси келмади. Тақачи қопни ерга қўйиши билан шайтон дарров чиқиб, унинг елкасига миниб олди.

Тақачининг бадани жимирлаб кетди. Қути учиб, қони қочиб, чўкинмоқчи бўлиб турганида шайтон ит тумшугини унинг ўнг қулоғига яқин келтириб:

— Менман, сенга дўстман, дўстим, биродарим учун ҳар нарса қиламан.— Кейин чап қулоғига чийиллаб: Пул десанг ҳар қанча бераман,— деди. Кейин тумшугини яна ўнг қулоғига айлантириб: Оксана шу бугуннинг ўзида бизники бўлади,— деб шивирлади. Тақачи ўй ўйлаб қолди.

Ўйлаб туриб-туриб, кейин:

— Ҳўб, шу шарт билан мен сеники!— деди.

Шайтон қарсақ уриб, хурсандлигидан тақачининг елкасида туриб ўйин тушиб кетди. «Энди кўлимга тушди-ю, шайтонларни масҳара қилиб солган суратларингни аламини энди оламан, қишлоқнинг энг яхши худотарс одами кўлимга тушганини шерикларим билсалар нима деркинлар?»— дерди ўзича ўйлаб. Дўзахдаги қуйруқлилар жинси тақачини кўрганда уни қандай мазах

килишлари, уларнинг васвасачиликда энг биринчиси бўлган чўлоқ шайтонга қандай алам қилиши эсига тушиб кулиб юборди

Шайтон, тақачи қочиб кетмасин, деган хавотирда ҳали ҳам унинг елкасидан тушмай туриб:

— Лекин Вакула, ўртада бир шарт боғламасдан ҳеч бир иш қилинмаслигини ўзинг биласан!— деди чийиллаб.

— Нима десанг мен ҳозирман,— деди тақачи.— Сизларда қон билан қўл қўйиш одатмиш деб эшитдим; тўхта бўлмаса, киссамдаги михимни олай!— деб қўлини орқасига қилиб, шайтонни думидан тутиб олди.

Шайтон кулиб:

— И-е, ҳазилкаш экансан-ку! Қўй ҳазилингни, бас!— деди бақриб.

— Шошма, шоввоз! Манавинга қараб қўй-чи, нимади?— деб дарров чўқинтириб эди, шайтон бир пасда мулоим бўлиб, қўзичоқдек ёввош бўлиб қолди. Кейин думидан тортиб елкасидан тушираркан:

— Тўхта-чи, Исо уммати яхши одамларни йўлдан оздирадиган, гуноҳга бошлайдиган сенми, шошмай тур!— деб унинг устига миниб олди, кейин чўқинмок бўлиб қўлини кўтарди.

— Вакула, афв эт! Нима буюрсанг бажо келтираман, жонимни қўйиб юбор, товба қилдим, чўқинтирма мени, бутингдан қўрқаман!— деб ялинди шайтон.

— Ҳа-ҳа! Энди бошқача тилинг чикдими, лаънати немис! Нима қилишимни энди ўзим биламан. Ҳозир мени учуриб обор қушдек уч!

Шайтон хафа бўлиб:

— Қаёққа?— деди.

— Петербургда! Тўппа-тўғри пошшо хотин олдига обор!

Ҳавога кўтарилиб учиши билан, тақачи кўркиб, сўррайганча қотиб қолди.

Оксана тақачининг ғалати гапларини ўйлаб, кўп хаёл суриб қолди. Тақачига ҳаддан ташқари жабр қилганини ўзи ҳам билиб ичида афеус ер эди. Агар ростдан ҳам ёмон бир иш қилиб қўйса нима бўлади? «Аламидан ҳар нарса қилса қилаверади-да! Бошқа бировни яхши кўриб, ўшани қишлоқнинг барноси деб мақтаб юрса ҳам юраберади-да. Йўқ, мени севади, мендек чиройли борми! Мендан асло ажрамайди, ҳазиллашиб қўйди-да! Ун минут ҳам ўтмасдан мени кўргани яна қайтиб келади. Нафсамри унга бераҳмлиқ қилдим. Хохламагандек бўлса ҳам бир ўпич берай. Бир суюнтирай!» Енгилтак гўзал киз ўртоқлари билан ҳазиллашиб ўйнаб кетди

Ўртоқларидан бири:

— Шошманглар, тақачи қопларини эсидан чиқазиб ташлаб кетипти. Қаранглар, бир ғалати-я қоплари. У барани биздака

айтмапти, унга бир нимтадан гўшт ташлаганга ўхшайдилар, кол баса билан нон бехисобдир. Мўлчилик, ҳайит ўтгунча маза қил-сак бўлади,— деб қолди.

— Такачининг қопларими ҳали бу?— деб қолди Оксана ҳам,— тез бўлинглар, бизникига обориб унда яхшилаб қарайлик-чи, нималари бор экан.

Қизларнинг ҳаммаси қўшилиб унинг гапини маъқул кўрдилар. Бир тўп қиз аввал қопларни кўтариб кўриб:

— Вой, бизлар кўтаролмаймиз!— деб чувиллашдилар.

— Шошманглар,— деди Оксана,— дарров бориб чана келтириб, чанага ортиб олиб кетамиз

Қизлар тўпланишиб чанага кетдилар.

Дьяк бармоғи билан қопни анчагина тешиб қўйган бўлса ҳам, ҳар ҳолда қопга тушганлар жуда зеркишиб қолди. Агар одам бўлмаганда эди, дьяк бир илож қилиб чиқиб оларди, аммо ҳамма қараб турганда қопдан чиқиб, ўзини-ўзи майна қилсинми... Бу мулоҳаза уни сабр қилишга мажбур қилди, шунинг учун, Чубнинг этиги анча эзганига қарамай, инқиллаб, сабр қилишга қарор берди Чуб ҳам тагидаги нарса ўтиришга ноқулай, бесўнақай эканини сезиб, у ҳам тезроқ қутила қолишни хоҳлар эди. Аммо қизининг бояги сўзини эшитиши билан хотиржам бўлиб, уйга етгунча лоақал юз қадам, балки кўпроқ юрмоқ керак. Чиқадиган бўлса у ён-бу ённи ростлаб, пўстинининг боғичини такмоқ, камарни боғламоқ керак, сўнгра тумоғи ҳам Солоханикида қолипти; шу мулоҳаза билан чикмай ўтираберди. Қизлар чанада элтиб қўйсалар яхши эмасми. Аммо Чуб ўйлагандай бўлмади. Қизлар чанага кетганларида, анани новча, қотма оғайниси жуда хафа бўлиб, паришонҳол арокхонадан чиқиб келаверди. Арокфуруш хотин инонмасдан насияга бермапти. Биронта худо ярлакаган бадавлат келиб қолиб ичирармикин, деган умидда хийла кутди, лекин аксига олгандай, давлатманд боёнларнинг бариси художўй христиан бўлганларидан уйларида бола-чақалари билан бирга бўтқа ош еб ўтирардилар. У, одамларнинг феъли кетганлиги, арокфуруш жухуд хотиннинг тош бағирлиги тўғрисида ўй ўйлаб бораётиб, қопларни кўриб, эси оғиб тўхтаб қолди. У ён-бу ёнга аланглаб қараб:

— Ким йўлга қопини ташлаб кетипти! Гўшт-пўшти бордир! Битта-яримта бахти очилган бара айтиб йиққан-ку шунчанарсани! Мунча баҳайбат қоплар-а! Агар ясмук унидан бўлса ҳам, бугдой унидан бўлса ҳам ичи тўла нон бўлса, у ҳам ёмон эмас. Нуқул чапати патир бўлса тагин яхши. У ҳам ширин бўлади. Арокфуруш жухуд хотин битта патирга нимчорак арок беради. Биров кўриб қолмасдан тезроқ олиб кетай!— Чуб билан дьяк тушган қопни орқалаб олмоқчи бўлди, лекин қараса, жуда оғир.— Бир кишига оғирлик қиларкан. Ҳайрият, бўзчи Шапуваленко келяпти. Ассалом алайкум, Остап!

Бўзчи ҳам тўхтаб, салом берди.

— Йўл бўлсин?

— Ўзим Оёғим қаёққа тортса, шу ёққа кетаётибман.

— Яхши киши, шу қопларни кўтаришвор! Биров бара айтиб йиғиб-йиғиб, кўчага ташлаб кетипти. Нима бўлса бўлишиб ола-миз!

— Қоп? Нимаси бор экан, патирми, кулчам?

— Нима десанг борга ўхшайди.

Улар дарров четан девордан иккита калтак суғуриб, қопни калтакка кўйиб елкалаб кўтариб кетдилар.

Бора туриб, бўзчи:

— Қаёққа оборамиз, ароқхонагами?— деди.

Мен ҳам ўшатга борайлик деган эдим-у, лекин бадбахт жухуд хотин ишонмасдан, бировникини ўғирлаб келганлар, деб ўйлармикин дейман, сўнгра мен hozиргина у ердан чиқдим. Бизниқига оборамиз, ҳеч ким йўқ, бемалол, хотиним уйда эмас.

Бўзчи, эҳтиётини қилиб:

— Йўқлиги аниқми?— деди.

Худога шукур, ақлимизни еб кўйганимиз йўқ, агар уйда бўлса, жинни бўпманми бориб. Тонг-отгунча хотинлар билан алаҳсиб юрса керак,— деди.

Икки дўстнинг даҳлиздаги ғовур-ғувурини эшитиб қолган хотини эшикни очиб:

— Қимсан?— деди.

Эри хотинининг уйдалигини билиб тахта бўлиб қолди

Бўзчининг ҳам қўллари шалвиллаб:

— Ана холос!— деб қўйди.

Унинг хотини шундай бир қимматбаҳо хазина эдики, бундай матодан дунёда оз эмас. Эри сингари у ҳам сира уйда ўтирмас, эртадан-кечгача кўни-кўшнилариқида, ош-нонлик кампирларниқида юриб, овкатларини мақтаб-мақтаб, иштаҳа билан хўб ер эди, эри билан фақат эрталаб уришарди, чунки гоҳ-гоҳда эрталаб кўрмаса бўлак вақтда уни сира кўрмас эди. Уйлари қишлоқ миризабошисининг чалваридан икки ҳисса эскирок, томларининг походи тушиб кетиб, ўт-бети очилиб қолган эди. Четан девор аллақачон бузилиб, титилиб кетган, чунки ўтган-кетганлардан қимгаки ит ургани калтак керак бўлса, фалончининг девори бор-ку, деб уйдан калтак олмай, унинг деворидан суғуриб кетарди. Печкаси уч кунда бир ёкилар эди. Хотини саҳийлардан нимаики таъма қилиб сўраб олса, эридан яшириб, бурчак-бурчак тикар, лекин эри топганини дарров ароқхонада йўқотиб келмаса, зўрлик қилиб қўлидан тортиб олар эди. Эри шунча вазминлиги билан ҳам хотинидан паст келишни хоҳламас ва аксари икки кўзининг ости кўкариб, уйдан чиқиб кетар, кадрдон заифаси эса

оҳ-воҳ қилиб, эрининг зулмидан, еган калтакларидан қўшни кампирларга ҳасрат қилгани чикиб кетар эди.

Бўзчи билан оғайнисининг бундай кутилмаган ҳолдан қандай саросима бўлиб этакланганини ўзингиз тушунаверинг. Қопни ерга қўйиб, иккови этаклари билан қопни тўсиб олдилар. Бироқ фурсат ўтди, чунки кампир гарчи кўзи хирароқ бўлса ҳам қопни аллақачон кўрган эди.

— Мана бу ишинг яхши!— деди хотин. Унинг башарасида жўжага кўзи тушган калхатнинг авзойи кўринди.— Бара айтиб шунча овқат йиғдингизми, баракалла, яхши одам ҳамма вақт шундака бўлади, бироқ ўт-бетдан уриб келганмисизлар, деб ўйлайман. Қани ҳозир менга кўрсатинг қопингизни, тез кўрсатинг дейман!

Эри савлат билан керилиб туриб:

— Бошида бир туки қолмаган кал шайтон кўрсатмаса, биз кўрсатмаймиз,— деди.

— Бу нарсаларни бара айтиб топган биз, сенинг ишинг нима?— деди бўзчи.

Хотини новча эрининг иягига бир мушт уриб:

— Кўрсатмайсанми ҳали, вой яшшамагур банги!— деб қопга човут қилиб қолди.

Аммо эри билан бўзчи мардлик кўрсатиб, қопни унга бермасдан, даф қилдилар. Лекин улар кампирнинг дағ-дағасидан ўзларини йиғштириб олгунча бўлмай, кампир қўлида темир косов билан дахлиздан югуриб чиқди ва келасолиб эрининг қўлига, бўзчининг елкасига тушириб, аллақачон қопнинг тепасига келиб ўзиники қилиб олди.

Бўзчи хушига келиб:

— Нега уни қоп яқинига йўлатдинг?— деди.

— И-е, мен йўлатдимми, нега сен йўлатдинг, ахир!— деди униси шалвайиб.

Бўзчи бир пас жим тургандан кейин елкасини қаширкан:

— Косовингиз темирга ўхшайди-я, ўтган йил ярмарка бўлганда хотиним тангамирига бир косов олган экан, ёмон эмас... оғритмайди...— деди.

Зўр чиққан хотини қўлидаги қора чироқни ерга қўйиб, қопни ечиб қаради. Аммо қопни дарров кўрган хира кўзлари энди алдандилар, шекилли. Суюнганидан чапак чалиб:

— Эҳ-ҳа, бутун бошли тўнғиз-ку!— деди.

Бўзчи йўлдошини туртиб:

— Эшитдингми, бутун бошлик тўнғиз экан! Қилдинг қилдинг, сен қилдинг!— деди.

Униси елкасини қисиб:

— Нима қилайлик!— деб қўйди.

— Бу нима деганинг? Нима қилиб, қараб турибсиз? Қўлидан тортиб олайлик қопни, қани бөшла сен!

— Нар и тур, нари тур, сенинг ҳақкинг йўқ тўнғизда, бизники,— деди бўзчи дўк қилиб.

Эри ҳам хотинига яқинроқ келиб:

— Нар и тур, ажинанинг хотини! Нима ҳақкинг бор унда сенинг!— деди.

Хотини яна темир косовга қўл узатиб эди, шу пайтда Чуб қопдан чиқиб, узоқ уйқудан турган кишидек керишиб, даҳлизнинг ўртасида тураверди.

Кампир икки кўлини сонига уриб кичкириб юборди, ҳаммасининг оғзи очилиб ҳайрон бўлиб қолдилар.

Эри кўзини бакрайтириб:

— Нодон бўлмаса нега тўнғиз, дейди, тўнғиз эмас!— деди.

— Шундоқ одамни ҳам қопга тикарми! Нима десанг ҳам, шайтоннинг иши, бошқа эмас, бўлмаса қандай қилиб дарчага сиғади!— деди, кўркиб кетган бўзчи ўзини кетга ташлаб.

Униси бўлса тикилиброк қараганидан кейин:

— Э, оғайним-ку!— деб кичкириб юборди.

Чуб илжайиб туриб:

— Бўлмаса ким, деб ўйлаган эдинг? Ҳа, хўб майна қилдимми икковингни? Сизлар бўлса, чўчқа, деб мени емоқчи эдингизлар-а! Шошманглар, қопда яна бир нарса бор, тўнғиз бўлмаса ҳам, боласи бўлса керак ёки ҳар нучук бир жонивор-да, чунки тагимда ётиб ғивир-ғивир қимирлар эди,— деди.

Бўзчи билан йўлдоши иккови бирдан қопга ёпишдилар, хотин ҳам бир ёқдан ёпишди. Агар энди чиқмасдан иложи йўқлигини билган дьяк қопдан эмаклаб чиқмаса, улар ўртасида яна талаш бошланур эди.

Хотиннинг ўтакаси ёрилгудай бўлиб, дьякнинг оёғидан ушлаб тортаётган жойида қўйиб юборди.

Бўзчи кўрққанидан:

— Яна биттаси чикди!— деб бақириб юборди.— Нима бало бўлди... Бошим айланиб қолди... Энди бара айтганларнинг қопига қолбаса-ю, қулча ўрнига одам ташлайдиган бўлиптилар!

Ҳаммадан баттар таажжубда қолган Чуб:

— Дьяк-ку!— деди.— Баракалла, Солоха! Қопга хўб тикқан экан... Нега уйи тўла қоп дедим-а... Эндй билсам ҳар қопда иккитадан одам бор экан, ёлғиз мен билан... деб ўйлаган эдим, баракалла, Солоха!

Қизлар қопнинг биттасини тополмай, ҳайрон бўлдилар.

— Майлига шу биттаси ҳам бўлади,— деди Оксана. Ҳаммалари қопга ёпишиб чанага ордилар.

Оқсоқол қоп ичида ўтириб ўйлади: агар қопни ечиб, мени чиқаринглар деб кичкиргудай бўлсам нодон қизлар, қопдаги ажина экан, деб қочишиб кетсалар, эртагача кўчада қолиб кетаман, шунинг учун индамай деб, жим ўтираверди.

Қизлар бўлса қўлма-қўл ушлашиб, ғарчиллама қорда чанани учирганча олиб кетдилар. Бир нечалари шўхлик қилиб чанага ўтириб олдилар, оксоқолнинг тепасига миниб олувчилар ҳам бўлди. Оксоқол чурқ этмасдан бардош қилишга қарор қилиб кўйди. Алоҳа етиб келдилар, даҳлиз ва уйнинг эшигини ланг очиб хоҳолашганча қопни судраб кирдилар. Қизларнинг бариси қопни ечмоққа уриниб:

— Нима бор экан, нима экан,— деб чувиллашар эдилар.

Шу пайтда, оксоқолни боядан бери жуда қийнаб келаётган иккичок билан йўтал шундай кистаб бердики, асло тўхтатолмасдан овозининг борича йўталиб юборди. Қизлар кўркишиб:

— Одам ётипти,— деб чинқиришганларича ташқарига қочиб кетдилар.

Чуб эшикдан кириб келаркан:

— Нима бало бўлди сизларга, жинни бўлдингларми?— деди.

— Вой дада, қопда одам бор экан!— деди Оксана.

— Қопда? Бу қопни қаердан олдингизлар?

Ҳаммалари бирданига:

— Такачи кўчага ташлаб кетди,— дедилар.

«Ана, худдакаш, айтмадимми»,— деб кўйди ичида Чуб.

— Нимага кўрқасизлар? Қани қарайлик-чи. Хой киши, исм ва лақабингни билмаймиз, хафа бўлмайсан, қани чик қопдан! Оксоқол чиқди.

Қизлар «вой ўлай!» деб чинқиришиб юбордилар.

Чуб оксоқолнинг бошидан оёғигача қараб, ичида: «Оксоқол ҳам кирган экан-да»,— деб хайрон бўлиб, ана холос!.. Оббо!— деганича қолди.

Оксоқол ҳам Чубдан баттар хижолат бўлиб, нима дейишини билмас эди. Кейин бир пас туриб:

— Ташқарида ҳаво совуқроқми!— деб сўради Чубдан.

— Озроқ совуқ,— деб жавоб берди Чуб. Сўнгра:— Сўрасам майлими, этигингга қора мой суртасанми, думба мойими?— деди. Унинг муддаоси бошқа эди, нима бўлиб қопга тушдинг, деб сўрамоқчи эди, аммо нега бундай деганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Қора мой суртган яхшироқ! Чуб, хайр!— деб оксоқол тумоғини бостириб олиб уйдан чиқиб кетди.

Чуб оксоқол чиқиб кетган эшикка қараб туриб:

— Этигини нима билан мойлашини нега сўрадим!— деди ўзича.— Баракалла, Солоха! Шундай одамни қопга тикқанингга қойилман!.. Оббо шайтон хотин-э! Офарин-э! Мен аҳмоқ бўлсам... Қани ҳалиги лаънати қоп?

— Анави бурчакка элтиб кўйдим. Ҳеч нарсаси йўқ,— деди Оксана.

— Бекор айтибсан, ҳеч нарса йўғ-а! Қани бу ёққа келтир. Яна биров бўлса керак! Яхшилаб қоқинглар... хўш, йўқми?.. Ҳа,

лаънати хотин! Кўриниши авлиёга ўхшайди, ўзини жуда покиза, покдоман олади.

Лекин биз Чубни шу аччиқ ва алам устида қолдириб, энди такачига келайлик, чунки соат тўққиз бўлай деб қолди, шекилли.

Вакула осмонга кўтарилиб жуда баланд чиқиб кетганидан ерга қараса ҳеч нарса кўринмайди; юрагига ваҳима тушди. Пашшадек бўлиб ойнанг таккинасидан ўтиб кетди; агар бошини паст қилмаса қалпоғи ойма илиниб қолар эди. Аммо бироздан кейин сал ботирланиб, шайтон билан ҳазиллаша бошлади. Санавбар ёғочдан қилинган бутини бўйнидан олиб унинг яқинига келтирса шайтон акса уриб, йўтал тутар эди. Жўрттага бошини қашимокчи бўлиб кўлини кўтарса ҳам, шайтон чўқинтирмоқчи шекилли, деб яна баландроқ учар эди. Осмон чараклаб, ҳамма ёқ ёруғ ва равшан. Қумушдек туман ичида ҳаво тиниқ, ҳамма нарса равшан кўринар эди. Ҳатто тувак ичига тушиб олиб, шамолдек ўчиб ўтиб кетган сеҳргар жодуни ҳам кўрди; юлдузларнинг тўп бўлиб, кўзбоғлаш ўйнаётганларини, бир томонда аллақанча арвоҳ ғуж-ғуж бўлиб пириллашиб учиб юрганини ҳам кўрди; ойнанг олдида дингиллаб ўйнаб турган шайтон учиб кетаётган такачини кўриб шапкасини олиб салом берганини, ялмоғиз кампирни бирон ерга элтиб ташлаб, энди ўзи салт қайтиб келаётган супургини... хуллас яна бирталай бўлмағур нарсаларни кўрди. Нимаики йўлда учраса, бир пас тўхтаб, такачи томоша қилиб, кейин яна йўлга тушар эди. Такачи учиб-учиб Петербургга етди. Шу кунни шаҳар билмадим нима учун чароғон экан. Шайтон йўлдаги ғовдан ўтгач, ерга тушиб арғумок отга айланди; такачи қараса, шўх, чопоғон отда кўчада кетяпти.

Ё пирай! Тасур-тусур, тўполон, дабдабаси оламини бузгудай. Кўчанинг икки томонида тўрт каватлик иморатлар. Отларнинг тасур-тусури, дўнғалакларнинг овози тўрт томондан акс этар эди. Уйлар тобора кўпайиб, худди ердан ўсиб чиқаётгандай кўринарди. Кўприклар ларзон, файтон аравалар гумбир, извошчилар, кучерлар пўшт-пўштлаб кичқиришган. Ҳар тарафдан чопиб кетаётган минг-минг чаналар қорни тўзитиб, учириб ўтиб кетарди, пиёдалар қатор-қатор шамдон осилган деворлар тагига сиқилиб борар эдилар, уларнинг узун-узун тарнов бўйи соялари томга етар эди. Такачи ҳайрон-ҳайрон ҳар тарафга аланглар эди. Назарида жами уйлар чироқ кўзларини унга тикиб тургандек эди. Мовут пўстин кийган бойлар кўплигидан қайси бирига салом беришини билмай қолди. «Ё пирай! Бойлар мунча кўп экан бунда!» дерди ичида.— «Пўстин кийганларнинг бариси суд аъзоси бўлса керак! Ойнавон араваларда ўтганлар шаҳар бошлиғи бўлмаса, ҳокимдир ёки ундан ҳам улуғдир». Шу пайтда шайтон «Тўппа-тўғри маликанига бораверамизми?» деб сўраб қолди. Такачи ичида: «Йўғ-э, ваҳи-

мали-ку!»— деб кўйди.— «Ўтган йил кузда Диканькадан ўтиб кетган запорожьеликлар шу ўртада бир жойга тушгандилар. Юртларидан пошшога хат олиб келган эдилар; шулар билан маслаҳат-лашсам яхши бўларди».

— Ҳой, шайтон, дарров чўнтагимга кир, мени запорожьеликлар қошига олиб бар!

Шайтон бир лахзада озиб, жинғирча бўлиб колди ва бемалол унинг чўнтагига тушиб олди. Вакула ҳаш-паш дегунча улкан бир уйга етиб келди. Таваккал қилиб ичкари кирди, зинадан чиқиб, эшикни очар-очмас, ясамол уйнинг дабдабасини кўриб ваҳимаси келиб, кетиға тисланди. Лекин Диканькадан келган запорожьеликлар қора мой сурган этиклари билан шоҳи диванларда чордона қуриб, асл тамакилардан чекиб ўтирганларини кўриб юраги дадилроқ бўлди.

— Ассалому алайкум улуғлар, худо ёр бўлсин, шундай жойда кўришдик!— деди тақачи пешонаси ерга теккунча энгашиб салом бериб.

Тақачининг худди олдигинасида ўтирган киши ёнидагидан:

— Қим у келган?— деб сўради.

— Ҳали танимадингизларми мени, тақачи Вакула бўламан! Кузда Диканькадан ўтганингизда, худо саломат қилсин, умрингиз узок бўлсин, омон бўлинглар, салкам икки кун кўнган эдингиз. Аравангизнинг олдинги ғилдирагига темир қоқиб берган ҳам эдим,— деди.

— Ҳа, анави сурат солишга уста тақачими?— деди бояги киши.— Омонмисан, ҳамшаҳар, худойим нега сени бу томонларга келтирди?

— Ўзим томоша қилгим келди, дейдиларки...

Запорожьелик ўзига оро бериб ва русча сўзлашишни билганини кўрсатмоқчи бўлиб:

— Ҳўш, ҳамшаҳар, шаҳар катта эканми?— деди.

Тақачи шарманда бўлмоқни хоҳламади, шаҳарни энди кўрган киши эканини ҳам билдиргиси келмади, бундан ташқари, тубанда кўрилгусидек, ўзи ҳам сўзга чечан, саводи чиққан эди, шунинг учун бамайлихотир сўзлаб:

— Донғи кетган музофот! Нимасини айтасиз, уйлар улкан-улкан, ҳаммасига басавлат суратлар осғилик, кўп уйларга бениҳоят зар билан битилган. Нимасини айтай, бағоят бежирим ва келишган!

Запорожьеликлар тақачининг гапга бундай чечанлигини кўриб, унга ҳурматлари ошди.

— Ҳамшаҳар, сен билан кейин, бафуржа сўзлашамиз, ҳозир бизлар пошшонинг қошига кетаётибмиз.

— Пошшонинг қошигами? Улуғлар, марҳамат кўрсатиб мени ҳам олиб-боринглар!

Ростакам катта отга миндир, деб ялиниб турган тўрт яшар болага катта киши қандай муомала қилса, запорожьелик ҳам унга шундай муомала қилиб:

— Сеними? У ерда сен нима қиласан, йўк, бўлмайди,— деди ва:— Биродар, бизларнинг пошшо билан гаплашадиган гапимиз бор,— деб башарасини бужмайтирди.

— Бирга оборинг!— деб кистади тақачи. Кейин киссасига бир мушт уриб, шайтонга:

— Сўра сен ҳам,— деди.

Буни айтар-айтмас, улардан бири.

— Оғалар, оборақолайлик!— деди.

Бошқалари ҳам:

— Оборсак оборайлик!— дейишди.

— Бизларникидек либос кий.

Тақачи яшил чакмонни энди кияй деб туриб эди, эшик очилиб, олтин ука тутган одам кириб, отланинглар, вақт бўлди, деди.

Рессорлик каттакон аравада тебраниб бораётганида, тўрт каватлик уйлар олдидан ўтаберганида тек туриб, тош йўл ўзи юриб кетаётгандек кўринганда тақачи яна таажжубда қолди.

«Худоё тавба, шунча ҳам ёруғ бўладими, бизнинг қишлоқда кундузи ҳам бундай ёруғ бўлмайди!» дерди ичида.

Аравалар бир ажойиб боргоҳ¹ олдига келиб тўхтадилар. Ҳам-малари аравалардан тушиб, шон-шавкатли бир долонга кирдилар, кейин долондан ўтиб, кўзни камаштиргандай ёруғ пиллапоядан чиқдилар.

Тақачи ўз-ўзинча «шунақа ҳам пиллапоя бўладими? Оёк босгани кўзинг қиймайди. Ана зебу зийнату, эртақларнинг бариси ёлғон дейдилар, олинг-а ёлғон! Ёпирай, панжарага қаранглар, хўб ишлапти-да, битта темирнинг ўзидан эллик сўмлик кетган бўлса керак!» дерди.

Запорожьеликлар пиллапоядан чикиб, энг олдиндаги катта долонга кирдилар. Тақачи оёғи сирганиб, улар кетидан зўрға-зўрға борар эди. Уч долондан ўтдилар, лекин тақачи ҳали ҳам хайратда. Тўртинчи долонга кирганда беихтиёр, деворга осиглик сурат тагига келди. Бу сурат қўлида Исо пайғамбарни кўтариб турган биби Марям эди. «Ажойиб сурат экан, хўб чиройли ясабдир! Худди гапириб тургандек, тирикка ўхшайди-я! Азиз боласини қаранг, қўлларини сиқиб олипти, бола фақирнинг қулишини қаранг! Бўёқлари мунча яхши! Е, бапармони худо, бўёғини қаранглар! Охра бўёқдан бир чақалик ҳам ишлатмапти, нукул зоку ложивар. Тобланишини қаранг ложиварини! Ишига офарин-э! Так сирига нукул асл окдан берган бўлса керак.— Эшик олдига келиб,

¹ Боргоҳ — басавлат катта уй.

кулфини тутиб кўраркан:—«ва лекин бу сурат ҳар қанча ғалати бўлса ҳам, манави жез қабза ундан ҳам аломат экан, ҳўб тоза ишлапти-да! Немис темирчилари жуда қимматбаҳога ясаб бергандирлар, деб ўйлайман...»

Агар зар укалар такқан малай келиб қўлтиғидан туртиб, кейинда қолманг, демаса, ҳали анчагача шу зайилда анқайиб тураверарди. Мехмонлар яна икки долоддан ўтгач тўхтадилар. Шу ерда тўхтаб турмоққа амр бўлган эди. Зарга ғарқ бўлган бир неча генераллар бунда тўдалашиб юрар эдилар. Запорожьедан келганлар энқайиб салом бергач, ҳаммалари бир ерға ғуж бўлиб турдилар.

Бир лаҳзадан кейин хийлагина семиз, баланд бўйли новча, гетманча чакмон кийган, оёғида сариқ кўн этик басавлат одам бир талай маҳрамлари билан кириб келди. Сочлари тўзиган, бир кўзи сал кинғирроқ, улўғ сифат ва салобатли, амр-фармон қилиб ўрганиб қолгани ҳар бир ҳаракатидан кўриниб турипти. Зарвароқ кийимларда жуда керилиб, қанқайишиб савлат билан юриб турган генераллар дарров дабдабадан тушиб, ҳаммаси унинг оғзидан бир сўз чиқар-чикмас ёки сал имо қилгунча бўлмай таъзим билан дарров югуриб, унинг амрини бажо келтиришга ҳозир бўлиб, типирчилаб турар эдилар. Аммо Гетман уларни ҳеч писанд қилмай, боши билан андак имо қилиб, запорожьеликлар олдиға келди.

Улар ҳаммалари оёғига бош уриб салом бердилар.

Гетман сал димоғи билан сўзлаб, салмоқ билан:

— Ҳаммангиз шундамисиз?— деб сўради.

Улар яна энгашиб салом қилиб:

— Ҳовва!— дедилар.

— Эсингиздан чиқиб қолмайдими? Ургатганимдай гапиринг-а!

— Йўқ, отахон, эсимиздан чиқмайди!

Тақачи запорожьеликларнинг биридан:

— Подшоҳ шуми?— деб сўради.

— Шошма, ҳали, подшоҳ бу эмас, Потёмкин¹ деган шу бўлади,— деди.

Нариги уйдан ғувур-ғувур овоз чиқиб қолди. Орқа этаги узун куйрукдай судралган атлас кўйлак, орқасида бурма гуллик кимҳоб камзул кийган аллақанча басавлат хотинларни кўриб тақачининг кўзи жавдираб бесаранжом бўлиб қолди. Унинг кўзига йилтироқдан бошқа ҳеч нарса кўринмас эди. Запорожьеликлар бирданига йиқиллиб:

— Онахон, марҳамат қил! Марҳамат!— деб бақиршидилар.

Тақачи ҳам кўзига ҳеч нарса кўринмай узала тушиб ётиб олди.

— Туринглар!— деди амр қилган, лекин қулоққа хуш эшитил-

¹ Князь Г. А. Потёмкин (1739—1791) — Екатеринбургнинг маҳрами бўлиб, бир қанча замон бутун мамлакат идораси унинг қўлида эди.

ган овоз. Сарой ахлларидан баъзилари типирчилаб, запорожьеликларни турткилаб қўйдилар.

— Онахон, турмаймиз, ўлсак ҳам турмаймиз!— деб кичқиришдилар.

Потёмкин лабларини тишлар эди, кейин алоҳа бўлмайд ўзи улар тепасига келиб, бирови қулоғига шивирлаб амр қилгандай бўлди, бундан кейин улар турдилар.

Тақачи ҳам жасоратга миниб бошини кўтариб қараса, ўрта бўйли, мовий кўзли, ула суртган, тўладан келган бир хотин, ёлғиз маликаларга хос бўлган жозибали ширин табассум билан тепасида турипти.

Мовий кўзли хотин запорожьеликларни таажжуб билан томоша қиларкан:

— Онҳазрат, бугун, ҳалигача ҳеч кўрмаган халким билан мени таништирамоққа ваъда қилган эдилар, — деди. Кейин уларга яна ёвуқроқ келиб:— Тузук кутяптиларми бунда сизларни?— деб сўради.

— Ҳа, онахон, миннатдормиз! Хўрагимиз яхши (гарчи бу ернинг қўйи бизникича бўлмаса ҳам) нега хурсанд бўлмайлик?..

Потёмкин, запорожьеликлар унинг ўргатганини гапирмай бўлакча гап бошлаганларини кўриб, бужмайиб қўйди...

Запорожьеликлардан бири ўзига оро бериб, олдинроққа чикди:

— Онахон, марҳамат қил! Садоқатли халқингдан нима гуноҳ ўтдики, ғазаб қилдинг? Татарнинг ҳаром қўлини тутдикми, ёки бирор ишда бадбахт турк билан иттифоқлик қилдикми, феълимизда, дилимизда сенга бирон хиёнат қилдикми? Нега бизга ғазаб қилдинг? Аввал эшитдикки, бизнинг хилофимизга ҳар ерда кўрғонлар солишга амр қилибсан, кейин эшитдикки, бизларни итоат қилдириб, сипоҳлик хизматини ўтамоққа мажбур қилмоқчимизсан, энди яна янги ноҳуш гаплар эшитиб турибмиз. Запорожье сарбозларининг гуноҳи нима? Гуноҳи кримликлар билан уруш қилганда қўшинингни Перекопдан¹ ўтказиб жондоролларингга ёрдам берганимизми?..

Потёмкин қўлидаги қатор-қатор узукларнинг бриллиант кўзини кичкина чўткача билан тозалашла овора бўлгандек индамасдан турар эди.

Екатерина меҳрибонлик қилиб:

— Нима тилайсиз?— деб сўради.

Запорожьеликлар нима деймиз дегандек бир-бирларига қарашиб олдилар.

¹ Перекоп — Крим ярим оролининг қитъага туташган тор жой, татарча қопу, дейилади. ♪

Тақачи ичида, подшоҳ, тилагингиз нима деб сўрапти, шекилли, вақт ғанимат, деган хаёл билан тўсатдан ўзини ерга ташлади.

— Улуғ шохимиз, бир қошиқ конимдан кечгайсиз, гуноҳимни ўтгайсиз, шохона марҳаматингизни аяманг, ғазаб қилмай айтинг, оёгингиздаги этикчангиз нимадан тикилган? Бундоқ заифона этикни ҳеч бир швед тиколмаса керак, ҳеч бир мамлакатда бундай этик бўлмагандир. Е худо, менинг ҳам хотиним шундай этикдан кийса нима қилармиш!

Малика кулиб юборди. Турган сарой аҳллари ҳам-кулишдилар. Потёмкин бир хўмраяр, бир кулар эди. Запорожьеликлар, тақачини жинни бўлиб қолди, деган хаёл билан унинг бикинига туртар эдилар.

Малика илтифот билан:

— Тур! Муродинг меникидек бошмоқ бўлса, мушқулинг осон, арҳол келтиринг, энг қимматбаҳо зар бошмоқдан! Унинг бу соддалиги менга ниҳоятда ёқди!— деди. Сўнгра бошқалардан бир чекқароқда турган, рангпар юзи тўладан келган, катта-катта садаф тугмалик содда камзули унинг саройга дахлдор эмаслигини кўрсатиб турган¹ кишига тикилиб туриб:

— Қаранг, сизнинг ўткир каламингизга лойиқ бир намуна!— деди.

Садаф тугмалик одам таъзим билан жавоб бериб:

— Маликаи мухтарама, лутф ва марҳаматингиз ҳаддан зиёда, бу ўринда лоақал Лафонтен² лозимдир!— деди.

— Ростимни айтсам, «Бригадир» ингиз ҳали ҳам хаёлимдан кетмайди. Ажаб яхши ўқийсиз!— деди малика. Сўнгра яна запорожьеликларга боқиб:

— Бирок сизнинг юртингизда сира уйланмаслар экан деб эшитган эдим,— деди.

— Нега, онахон, ўзинг хўб яхши биласанки, одамзод хотинсиз тириклик қилолмайди,— деди, тақачи билан сўзлашган ҳалиги одам. Тақачи унинг саводхонлар тилини яхши билатуриб малика билан сўзлашганда жўртгага мужик тили дейилган бундай дағал тил билан сўзлашганини кўриб, ичида: «Муғомбирлар-э! Бундай қилиши бежиз бўлмаса керак!»— деб қўйди.

Ҳалиги запорожьелик:

— Бизлар таркидунё қилганлардан эмасмиз, биз ҳам гуноҳкор бандаларданмиз. Исавиларнинг бариси сингари биз ҳам мамну овқатларга ўчмиз. Орамизда аёлмандлар кўп ва лекин улар Сечда хотинлари билан турмайдилар. Хотинини Польшага ташлаб

¹ Д. И. Фонвизин (1744—1792) — машхур рус ёзувчиси, «Недоросль» «Гентак» ва «Бригадир» номли комедияларнинг автори.

² Лафонтен (1621—1695) — латифалари билан шуҳрат топган машхур француз ёзувчиси.

келганлар ҳам бор, Украинада хотини борлар ҳам бор, Туркия юртида хотини борлар ҳам бор¹.

Шу онда тақачига бошмоқ келтирдилар. Тақачи уни маҳкам ушлаб олиб:

— Худоё тавба, мунча чиройли! Улуғ малика, яхмалак отгани борганингизда ҳам оёғингизга шунақа бошмоқ кийиб борасизми, ажабо? Бундай бошмоқ киядиган оёқлар қандай экан, тоза қандан бўлса керак дейман,— деди.

Оёқлари рисоладагидек чиройли ва расо бўлган малика, гарчи бети қорачароқ бўлса ҳам либоси ўзига ярашганидан чиройли деса дегудай соддадил тақачининг оғзидан бундай хушомадни эшитиб кулимсираб қўйди.

Маликанинг илтифотини кўриб талтайиб кетган тақачи, подшоҳлар бол билан мойдан бошқа нарса емасликлари ростми, яна шунга ўхшаш алланималарни сўрамоқчи бўлиб турган эди, запарожьеликлар биқинидан туртаётганларини фаҳмлаб, индамай қўяқолди. Малика қарияларга бокиб, улардан юртларидаги расм-русмларни суриштириб, ҳол-аҳвол сўраб турганида, секин кетига чиганиб, чўнтагига энгашиброқ: «Дарров мени бу ердан олиб кет»,— дейиши билан, шу ондаёқ ўзини говдан нарироқда кўрди.

Бўзчининг хотини кўчанинг ўртасида бир тўп хотинни йиғиб олиб:

— Худо урсин, сувга окди, ёлғон бўлса турган жойимдан силжимай ўлай!— деб жаврар эди.

— Ахир мен ёлғон гапириб юрган хотинманми? Битта-яримтанинг сигир-пигирини ўғирладимми? Бировга кўзим тегдими, нега менга ишонмайсизлар?— деб бақирар эди, бурни кўқарган, казакча кўйлак кийган хотин қўлини паҳса қилиб.— Тақачи ўзини ўзи осганини кампир Переперчиха ўз кўзи билан кўрмаган бўлса сув тикилиб ўлай!

Чубниқидан чиқиб келаётган оқсоқол бу гапни эшитиб:

— Ана холос, тақачи ўзини осипти-я,— деди-да, можаро қилиб турганларга яқинроқ келди.

— Ароқ ичолмай ўлай десанг-чи ундан кўра, қуриб кетгур банги!— деб жавоб қайтарди унга бўзчининг хотини.— Сенга ўхшаган жинни бўлса, ўзини-ўзи осар эди, сувга ташлади, музни ёриб сувга чўкди! Сенинг шу топда ароқхонадан чиққанингни нучук билсам, унинг сувга чўкканини ҳам шундай биламан.

Бурни кўқарган кампир аччиқкланиб:

— Вой манжалақи, шарманда, топган гапини қаранг! Ярама; гур, сенга ким қўйипти гапни, ҳар куни кечқурун дьяк сеникига кириб юрганини билмайди, деб ўйлайсан-ми?— деди.

---

¹ Запарожьенинг расми-одати бўйича у ерга хотин келтирганларга ўлим жазоси бериларди.

Бўзчининг хотини тутакиб кетди.

— Дьякинг нимаси? Қимникига киради? Елғончи!

Кўк хитойи мато билан сирма қилиб куён терисидан тикилган нимча пўстин кийган дьякнинг хотини можаролашиб турганлар тепасига бориб:

— Хўш,— деди чўзилиб,— дьяк билан битишган жазосини кўради, ким айтди?

Бурни кўкарган хотин бўзчининг хотинига ишора қилиб:

— Дьяк анавиникига кириб-чикиб юради!— деди.

Дьякнинг хотини бўзчининг хотини тепасига ўқталиб бориб:

— Сен мочағарми ҳали, унга иссиқ-совуқ ичириб, бошини гангитиб юрган, сенмисан ҳали?

Бўзчининг хотини орқасига чиганиб:

— Алвасти, нари тур-э! Нариги тур-э!— дерди.

— Ҳа, лаънати ажина, боланг ўлсин илойим, куриб кетгур, туф башаранга... Дьякнинг хотини бўзчи хотинининг худди кўзига тупирди.

Бўзчининг хотини ҳам унинг башарасига тупурмоқчи эди-ку, бироқ можарони тузукроқ эшитиб олай деб хотинларга яқинроқ келиб турган оксоқолнинг тарашланган бошига туфуриб юборди. Оксоқол этаги билан башарасини артаркан:

— Ҳа, мочағар,— деб қамчисини кўтариб бир дағдаға қилиб эди, хотинларнинг бариси қарғашиб ҳар тарафга тўзиб қочдилар. Оксоқол афт-башарасини артаркан сўкишини кўймай: «Ҳа, ифлос палид!— дер эди яланг.— Шундай қилиб, тақачи сувга чўкиптида, худоё тавба! Хўб уста сураткаш эди-я! Қандай пишиқ пичоқлар, ўроқлар, омонлар ясарди! Қуввати ҳам ўйланча бор эди, азамат эди-я, ҳа, деб кўйди, сўнгра бир пас ўйланқираб тургандан кейин:— қишлоғимизда ундай одам кам. Қоп ичида ўтирганимдаёқ фаҳмлаган эдим-а, бечоранинг авзойи ёмон эди. Ана холос, тақачи! Кеча бор эди, бугун йўқ! Тарғил байталими тақалатмоқчи эдим-а!..

Оксоқол бундай шафқат хаёлларига чўмганича аста-аста уйига етиб келди.

Оксана бу хабарни эшитиб ичидан куйди. Переперчиханинг ўз кўзим билан кўрдим, деганига, хотинларнинг пойма-пой гапларига унча ишонмас эди, тақачининг хийла такводор одам бўлиб, ўз жонига ўзи қасд қилишига ҳам ишонмас эди. Лекин қишлоққа сира қайтиб келмайдиган бўлиб, бош олиб чиқиб кетган бўлса нима қиламан? Тақачидек азамат менга яна чиқармикин, мени жуда яхши кўрарди, ҳеч ким чидаёлмаган эркаликларимни у кўтариб келаётган эди-ку, деб ўй ўйлаб қолди. Гўзал қиз кечаси билан бетоқат бўлиб, ўрнида тинч ётолмай у ёқдан-бу ёққа ағнаб, тонг отгунча сира ухламади. Гоҳ тун қоронғисидан парда қилиб қипланғоч ўзига-ўзи дакки бериб тўлганар, гоҳ ором олиб ҳеч

ўйламай дер эди-ку, аммо хаёлида қарор йўқ эди. Кечаси билан куйиб-ўртаниб, эрталабгача тақачининг мафтунни бўлди.

Тақачининг тақдирига Чуб хафа ҳам, хурсанд ҳам бўлмади. Унинг фикри ёлғиз бир нарса билан банд: Солоҳанинги бевафолигини ҳеч унутолмади, уйкусида ҳам уни сўкар эди.

Тонг отди. Одамлар эрта саҳардан бутхонага келиша бердилар. Дока рўмол ўраган, оқ мовут камзул кийган диндор кекса хотинлар бутхона эшигидан кирар-кирмас чўкинишардилар. Кўк ва сариқ нимча, баъзи орқасида попури бор зар тўн кийган бойвучча хотинлар ҳаммадан олдинда турардилар. Бошига аллақанча ранг-баранг лента боғлаб олган, бўйни тўла маржон, бут ва жевак тақиб олган қизлар мэхробга яқинроқ бориб олишга ҳаракат қилардилар. Аммо ҳаммадан олдинда мўйловдор, кокил кўйган, бўйни йўғон, ияги тарашланган, аксариси тагидан оқ, баъзида кўк камзули чиқиб турган чакмон кийган бою камбағаллар аралаш турардилар. Қаёққа қарасанг ҳамма ҳайитга чиққандек, оқсоқол рўзасини колбаса билан очмоқ хаёлида тамшанар эди. Қизлар йигитларга қўшилиб, муз отамиз деб суюнар эдилар, кампирлар дуо-фотиҳани бугун астойдилроқ, ўқир эдилар. Қазак Свэрбигуз бош эгиб сажда қилганда бутхонадагиларнинг ҳаммасига эшитилар эди, ёлғиз Оксана беҳуддек турар эди. Номоз ўқияптими, йўқми, маълум эмас. Биридан-бири аламли, биридан-бири ғамгин бирталай туйғулар кўнглига ғам солар, қайғуси шунчалик ошган эдики, чехрасида ғаму ҳасратдан ўзга ҳеч нарса кўринмас эди. Кўзига жиқ-жиқ ёш тўлди. Қизлар унинг бу ҳолига сабаб нималигини асло тушунолмадилар, сабаб тақачи экани уларнинг хаёлига ҳам келмади. Аммо хаёли тақачи билан банд бўлган ёлғиз Оксана эмасди. Кишлоқ аҳлларининг бариси назарида ҳайит ҳайитга ўшшамас, бир нарса етмагандай эди. Аксига олиб, дьяк ҳам қопга тушгандан бери хириллаб қолиб, бўғилиб зўрға ўқир эди. Қалъадан келган ҳофиз яхши ўқиса ҳам, тақачининг йўқлиги билиниб турарди, чунки ибодат вақтида «Э, бор худоёни ёки «ғулмонлар билан»ни ўқиганда тақачи ҳам ҳофизлар ёнига чиқиб, полтавачасига ҳофизлик қилиб кетар эди. Бундан ташқари, тақачидан бошқа ҳеч ким бутхонага мутаваллилик қилмас эди. Эрталабки ибодат ўтди, пешингиси ҳам ўтди, лекин тақачи қаёққа йўқолди дарвоқе?

Шайтон аввалгидан ҳам қаттиқроқ жадалга олиб бир зумда тақачини уйига олиб келди. Тақачи қараса уйининг олдида турипти. Худди шу пайтда хўроз қичқирди. Шайтон қутулдим деб кетмоқчи бўлиши билан, тақачи унинг думидан тутиб, «Қаёққа борасан? Шошма, биродар, ҳали ишинг битгани йўқ, хизматинг муздини берганим йўқ» деб қўлига гаврон олиб, уч марта боплаб урди. Бечора шайтон, додхоҳнинг даррасини еган камбағалдек жуфтақ уриб қочиб қолди. Шундай қилиб, одамзоднинг душмани

васваса қилиб, бировни йўлдан оздираман, деб ўзи танбеҳини еди. Кейин Вакула оғилхонага кириб, тушгача пичан ичида хўб ухлади. Уйғонгач офтобнинг анча кўтарилиб қолганини кўриб, эртаги номозни ҳам, тушқисини ҳам ўтказиб юборибман, деб капалаги учиб кетди; номозхон тақачи, ўз жонимга ўзим қасд қилиб, имонимни сотмоқчи бўлганимга худонинг қаҳри келиб, мени ғафлат бостирибдир, бундай улуғ айём кунларда бутхонага боролмапман, деб кўнгли анча хира бўлди. Аммо келар ҳафтадаёқ поп қошига бориб, гуноҳимни айтиб тавба қилай, кафоратни берай, бугундан бошлаб йил бўйи ҳар кун эллик мартадан сажда қилай деган ниятни қилиб уйига бокди; уйда ҳеч ким йўқ. Солоха ҳали қайтиб келмапти шекилли. Бошмоқни секин авайлаб қўйнидан олди, дўзандасига қойил қолиб, яна бир марта томоша қилиб кўйди, сўнгра ўтган кечаси кўрган ажойиботларига хўб таажжубланди. Кейин ювинди, запорожьелилардан олган қўйлакни кийиб ясаниб олди. Полтавага борганда олган бўлса ҳам ҳалигача сира киймаган тепаси кўк барра телпагини ҳам сандикдан олди. Ранг-баранг янги белбоғини ҳам олди; буларнинг ҳаммасини, тугиб, битта қамчин ҳам кўшиб тўппа-тўғри Чубникига жўнади.

Тақачини кўриб Чубнинг кўзи косасидан чиққундай бўлди. Тақачининг тирилиб келганигами, унинг юрак ютиб уникига келганигами ёки бундай ясаниб запорожьелик олифта бўлиб келганигами, қайсинсига ажабланишини билмай ҳайрон бўлиб қолди. Лекин тақачи Вакула тугунни ечиб, охори тушмаган оламда мисли йўқ янги телпак билан белбоғни Чуб олдига қўйиб, оёғига йикилиб:

— Отам, раҳминг келсин! Мендан ҳафа бўлма! Мана қамчин, оёғинга йикилдим, хоҳлаганингча ур, тавба қилдим, ур, ҳафа бўлмасанг бўлгани! Марҳум отам билан дўст эдинг ахир, нон-қатик эдингиз, ширинкона олиб бирга ичардингиз,— деб ялинганди Чубнинг таажжуби яна ошди.

Қишлоқда ҳеч кимга бўйин ёр бермаган, ҳеч кимни писанд қилмаган ва бир мирилик чақани қўли билан бемалол буккан, шундай тақачи оёғига келиб йикилганига ичида хурсанд бўлди. Чуб обрўсини туширмаслик учун қамчинни олиб, унинг елкасига уч марта урди.

— Бўлди, тур! Кексалар сўзини тингла! Ўртамиздаги ёмон-яхши гапларни ташлайлик! Қани, гапир, муродинг нима?

— Отам, Оксанани менга бер!

Чуб андак ўйланқираб тургач, шапка билан белбоққа кўз ташлаб кўйди; шапка ниҳоятда яхши, белбоғ ҳам ундан қолишмас эди: Солоҳанинг бевафолиги эсига тушиб кетиб:

— Маъқул! Совчингни юбор!— деб юборди.

Оксана уйнинг остонасига қадам қўйиши билан тақачини кўриб «вой!» деганча ҳайрон бўлиб, суянганидан унга тикилганича қолди.

— Кўр-чи, қандай этикча келтирдим мен сенга! Маликанинг оёғидаги этикчадан!— деди Вакула.

Оксана кўзини ундан олмай, кўлларини силтаб:

— Йўк, йўк, керакмас! Этикча келтирмасанг ҳам мен...— Оксана сўзининг у ёғини айтолмасдан қизариб кетди.

Тақачи унга яқинроқ келиб, кўлидан тутди, барно киз кўзини сузиб ерга қаради. Киз асло шу тондагидек гўзал кўринмаган эди Шавки ошиб шодланган тақачи секин ўпиб олиб эди, юзи яна қизариб, хусни яна ошди.

Мархум архiereй бир кун Диканька қишлоғидан ўтиб борурида бу ерни мақтаб, бир кўчада янги солинган уй олдига келиб тўхтади. Ҳазратлари, эшик олдида кўлида боласи билан турган чиройли хотиндан:

— Бундай яхши сирланган уй кимники?— деб сўрадилар. Эшик олдида турган хотин таъзим билан:

— Тақачи Вакуланики!— деди. Хотин Оксананинг ўзи эди. Ҳазратлари уйнинг эшик ва дарчаларини томоша қиларкан:

Хўб яхши ишланибди, яхши?— деб қўйдилар. Деразаларнинг тўрт томони қизил бўёқ билан бўялган, эшикларда оғзида трубкаси билан от миниб турган казакларнинг сурати солинган эди.

Аммо ҳазратлари Вакуланинг тавбасини бузмай бутхонанинг чап томонини текинга кўк бўёқ устига қизил билан гул солиб бўяб берганини эшитиб, яна ҳам алқадилар. Бундан ташқари, бутхонага кираверишда чап томондаги деворга, шайтон малъунинг дўзахда ёнаётган суратини солиб қўйди; шайтон баччағарни шундай хунук-баднома қилиб солдики; кимки ўтса туфуриб ўтар эди хотинлар бўлса болалари йиғлай берса, сурат олдига олиб келиб «анавини қара, мунча тасқара-я!» дердилар, болалар ҳам дарров кўз ёшларини артиб, суратга бир қингайиб қарардилар-да, оналарининг бағрига ёпишиб олардилар.

ДАҲШАТЛИ ИНТИКОМ

I

Киевнинг бир чеккасида тўполон, тўй-томоша. Ясовул Горобец ўғлини уйлантиряпти, тўйга ҳар ёқдан кўп меҳмонлар келган. Бурун яхши емокни суяр эдилар, ичмокни бўлса яна зиёд, хурсандчиликни яна кўпроқ суяр эдилар. Запорожьелик Микитка ҳам тўриқ отига миниб, Перешля поляда поляк боёнларига етти кечаю етти кундуз зиёфат бериб, қизил виноларни хўб ичказиб, айшишрат қилган жойидан тўппа-тўғри тўйга келди. Ясовулнинг тутинган оғаси бўлмиш, Днепрнинг нариги томонида икки тоғнинг орасида уй қилган Данило Бурульбош ҳам ёш хотини Катерина

ва бир яшар ўғли билан етиб келди. Катеринахоннинг оппоқ юзини, бархитдек қора қундуз қошини, мовут юбкасини, хаворанг ипак кўйлагини, кумуш нағаллик этигини кўрган меҳмонлар унинг хуснига ҳайрон қолдилар. Аммо унинг чол отасининг келмаганини эшитиб, бунга ҳаммадан ортиқ таажжубландилар. Отаси Днепрнинг нариёғида атиги бир йилгина туриб, кейин йигирма бир йил беному нишон йўқолиб кетгач, қизи эрга тегиб, ўғил туғиб олгандан кейин келган эди. У келса ажойиб ва ғаройиблардан сўзлаб берар эди. Шунча жаҳонгашта бўлиб юрган одамда еўз бўлмайдими! Бошқа юртларнинг одамлари бўлак, исавийлар бутхонаси у ерларда йўқ. Бироқ аттанги, келмапти.

Меҳмонларга майиз ва олхўри солиб пиширилган варақи, катта лаганда кўпчитма нон келтирдилар. Машшоқлар, орасига пул текиб ёпилган ноннинг тагини синдириб, пулларини олгач сурнай, камон ва чирмандаларини ёнларига кўйиб бирпас тиндилар. Жуvon ва қизлар гулдор рўмолчалари билан юзларини артиб, ўртага тушдилар. Йигитлар ҳам биқинларини ушлаб у ён-бу ёнга бир кўз ташлаб кўйгач, эндигина ўйин тушмоқчи бўлиб туриб эдилар, шу пайтда кекса ясовул келин билан куёвга фотиҳа бермоқ учун икки бутни кўтариб чиқиб қолди. Ясовул келтирган бутлар, унга Варфоломей бузрукдан қолган таварик бўлиб, олтин-кумуш қопланмаган, ярақламаган содда бўлса ҳам хосиятли эди. Қимнинг уйида бўлса бу уйга инсу жинснинг зиён-заҳмати тегмас эди. Ясовул бутларни кўтариб, энди дуосини ўқимоқчи бўлиб эди... Ўйинда ўтирган болалар бирдан кўрқишиб бақириб юбордилар, кейинда турган бошқа одамлар ҳам бирданига ўзларини орқага ташлаб, қўлларини бигиз қилиб ўртада турган одамни кўрсатар эдилар. Ўртада турган одамнинг кимлигини ҳеч ким билмас, аммо у бир дафъа ўйин тушиб ҳаммани қойил қолдирган, атрофида давра олиб турганларни хўб қулдирган эди. Ясовул бутни кўтарганда унинг афти-башараси алланечук ўзгариб, бурни чўзилиб, бир томонга қийшайиб кетди, қўй кўзи чағир бўлиб қолди, лаблари кўкарди, ияклари қалтираб чўзинчоқ бўлиб узайиб, озиқлари оғзидан чиқиб кетди, орқаси букчайиб чол бўлиб қолди.

Турганлар бир-бирлари пинжига тикилишиб, ҳар тарафдан:
— Анави, анави, — дер эдилар.

Болали оналар болаларини ушлаб:

— Жоду яна чиқипти! Яна чиқипти! — дейишарди.

Ясовул савлат билан керилиб ўртага чикди-да, бутларни жодугарга рўпара келтириб:

— Йўқол, даф бўл шайтон, нима қиласан бунда! — деди шовқинлаб. Баднамо чол, худди бўридек тишларини ғижирлатиб, ўшқирганча кўздан ғойиб бўлди.

Ҳаво айниб, денгизда тўполон бошланганда қандай алғовдалғов бўлса, халойиқ орасига ҳам шундай ғавго тушиб, ҳар хил миш-миш гаплар бошланди.

Ҳеч нарсани кўрмаган ёшлар:

— Жодуси нимади?!— деб сўрашардилар.

Қариялар бошларини сарак-сарак қилиб:

— Бир бало бўлади!— дердилар. Ясовулнинг катта ҳовлисида одамлар ҳар ерда тўп-тўп бўлиб сеҳрғар жоду ҳикоясини эшитур эдилар. Аммо ҳар ким ҳар нарса дер, бировнинг сўзи бировникига тўғри келмас эди.

Бир бочка шарбатни ҳовлига думалатиб чиқаздилар, юнон виноларидан бир неча челак келтирдилар, яна хурсандчилик, ўйин-кунгли бошланди, машшоқлар машқ қилдилар, ёш қиз ва жувонлар, шўх йигитлар ранг-баранг тўнларини қилпиллатиб ўйинга туша кетдилар. Тўқсонга, юзга кирган қариялар озрок кайф қилиб олгач, беҳуда ўтмаган ёшлик чоғларини эслаб, улар ҳам ўйинга тушиб кетдилар. Тун ярмисигача ҳўб айш қилдилар, шундай айш қилдиларки, эндиги замонда ундай хурсандчилик сира бўлмайди. Меҳмонлар тарқалиша бошладилар, аммо кетганлар кўп бўлмади, кўплар ясовулнинг кенг ҳовлисида ётиб қолдилар. Сўри тагидами, ҳовли юзасида ердами, от-арава тагидами, оғилхонадами сархушликдан дуч келган жойда думалаб, бутун шаҳарни бошига кўтариб хуррак отиб ётганларнинг сони йўқ эди.

II

Ер юзи мунаввар. Тоғнинг нариги ёғидан ой кўтарилмиш. Днепр бўйининг тоғу тошлари гўё оппок қордек қимматбаҳо мисқоли докага ўралгандек ой нурига ботмиш, кўланка ҳам ўзини қарағайзор ичига олмиш.

Днепрда катта қайик борадир. Қайикнинг тумшугида икки азамат йигит борур, иккови ҳам телпагини чаккасига кийиб олган, куракни ҳар урганларида сув худди чакмоқ ўтдек, йилтираб сачрайди.

Нега йигитлар қўшиқ айтмай жим борадилар? На ксензлар¹ Украинани кезиб юриб казакларни ўз динларига киргизаётганларидан, на Шўр кўл бўйида Ўрданинг икки кун уруш қилганидан сўзлашадилар. Қандай қилиб қўшиқ айтсинлар, қандай қилиб мардликлардан сўзласинлар! Беклари Данило жуда хомуш, қизил мовут тўнининг энги солиниб сувга тегиб боряпти, бекалари Катерина бўлса боласидан кўзини олмай аста-аста аллалаб боряпти, ялангқават мовут камзулига сачраган сув зарралари худди мовутга ўтирган тўзонга ўхшайди.

Дарёнинг қоқ ўртасидан туриб қараганда баланд тоғ-тошлар, бағри кенг чаманзорлар, сабзадек кўқариб турган дарахтзорлар

¹ Поляк рухонийлари.

қандай гўзал! Бу тоғлар, тоғ эмас, чунки тоғнинг этаги бўлади, буларнинг этаги йўқ, пастга қарасангиз ҳам, юқорига қарасангиз ҳам, чўққи, тагига қарасангиз ҳам тепасига қарасангиз ҳам баланд осмон; қирларда ўсган дарахтлар ҳам дарахт эмас, чакалак бобонинг пахмоқ бошидаги сочидир, унинг тагида осилиб тушган соқоли, соқоли тагига қарасангиз ҳам осмон, боши тепасида ҳам осмон. Ўланзор чаманлар ҳам ўт эмас, думалоқ осмон Белига боғланган кўк белбоғдир, юқорида ҳам, куйида ҳам ой сайр қилиб юрипти.

Данило бек ҳеч ёққа бокмайди, ёш хотинидан кўзини олмайди

— Не бўлди суйганимга, тиллагинам Катерина, нега хафасан?

— Хафа эмасман, бегим Данило! Сехргар тўғрисида эшитган ғалати ҳикоялар кўнглимга қўрқув солди. Туғилишидан шундай хунук экан, гўдаклардан ҳеч қайсиси у билан ўйнамас экан Бегим Данило, гапимга кулоқ сол, назарида ҳамма уни масхара қилиб кулаётгандай бўларкан. Қоронғи кечада бировга дуч келиб қолса ҳам, оғзини очиб, тишини кўрсатиб кулаётгандай кўрина-бераркан-да, эртаси у одамнинг ўлиги топиларкан. Бу гапларни эшитиб юрагимга ваҳима тушди, кўрқдим, — деди Катерина, қўлида ухлаб ётган боласининг бетини рўмолчаси билан артаркан Рўмолчага қизил ипакдан япроқ, япроқ ичида мева гули солинган эди.

Данило бек ҳеч нима демай, дарахтзор орқасида қорайиб турган тепага, тепанинг нариги ёғида турган баланд ва кўхна қасрга қараб қолди Пешонаси буришди. Чап қўли билан келишган хуш мўйловини силаб қўйди.

— Сехргарлигидан қўркмайман, аммо шум оёқ меҳмонлиги ёмон. Қайси фалокот уни тўйхонага судраб келдикин? Ляхлар, Запорожье юртига йўлимизни тўсмоқ учун йўлга қалъа солаётган эмишлар, деб эшитдим. Агар рост бўлсами. Агар иблис у ерда макон қилганлигини эшитсам, уясини ер билан яқсон қилиб юбораман, сехргар чолни куйдириб кулини совуртирайки, қузғунлар ҳар гардини тополмасин. Бироқ олтин-кумуш дунёси йўқмасдир, деб ўйлайман. Бу жодугар мана шу ерларда яшайди. Агар олтин-кумуши бўлса... Ҳозир гўристонлик ёнидан ўтамыз, бачча-ғарнинг ота-боболари шунда чириб ётишипти! Бу уруғнинг ҳаммаси, эски тўнига қўшиб имонини ҳам шайтонга сотаверар экан, деб эшитаман. Агар олтини борлиги аниқ бўлса фурсатни бой бермаслик керак, чунки урушда ҳам доим ўлжа тушавермайди...

— Нима ғавго бошламоқчилигингни биламан, лекин у билан учрашмоқнинг менга ҳеч хайрлиги йўқ. Аммо нафасинг мунча бўғилиб кетяпти, нега мунча хўмрайиб қарайсан, ковоқларинг солиниб кетди!

Данило жаҳл қилиб:

— Гапирма, хотин кишисан. Хотин киши билан баравар бўл-

ган ҳам хезалак! — деди-да, кейин қайиқни суриб бораётганлардан бирига қараб:

— Хой ўғлон, трубкамга ўт сол! — деди. У чекиб турган труб-кадаги ўтни бегининг трубкасига ағдариб берди. Данило ҳали ҳам аччиғидан тушмай:

— Сеҳргар, деб мени кўрkitмоқчи бўлади-я! Худога шукур, казак на жиндан кўрқади; на ксендздан. Агар аёлларимиз гапига кулоқ солиб ўтираверсак биз одам бўлармидик! Тўғрими, йигитлар? Бизнинг хотинимиз — трубкамиз билан ўтқир қиличимиз! — деди.

Катерина сокин сувга тикилганча индамай қолди. Шамол сувни жимирлатар, дарё кечаси бўрининг жуни оқ товланиб йилтираган-дек жимир-жимир қиларди.

Қайиқ чакалак босган соҳилга қараб бурилди. Дарё бўйидаги гўристон кўринди. Кўҳна бутлар шамалағдек қадалиб турарди. Улар орасида на бир туп чакалак ва на ўт бор, ёлғиз осмондаги ой ёруғини сочиб турипти.

Данило бек қайиқчиларига қараб:

— Йигитлар, товушни эшитяпсизми, биров додлаяпти? — деди. Йигитлар бирданига:

— Эшитяпмиз, ана шу ёқдан келяпти шекилли, — дедилар, гўристон томонга ишора қилиб.

Аммо дарров жимжит бўлиб қолди. Қайиқ дарёнинг муйишига келиб қайрилиши билан, қайиқчилар курақларини ташлаб, ҳайрон бўлиб, ағрайиб қолдилар. Данило бекнинг ҳам қути учиб, кони қочиб котиб қолди.

Гўрга қадалган бут жойидан қимирлаб, қотиб кетган бир мурда унинг остидан секин чиқиб келаверди. Соқоли қорнига тушган, тирноқлари ўсиб, бармоғидан ҳам узайиб кетган. Мурда қўлларини секин кўтарди, афти-башараси калтираб, қийшайиб кетди. Қаттиқ азобда эканлиги важоҳатидан маълум эди. Мурда одам товушига ўхшамаган овоз билан бўқириб «бўғилдим! Бўғилиб кетдим!» деди. Унинг бу фарёди кишининг бағрини пичоқ билан тилгандек бўлди. Мурда яна ерга кириб кетди... Кейин яна бир бут қимирлаб, унинг остидан ҳам бир мурда чиқди. Бу ҳалигисидан ҳам баттар, хунук, бадбашара, новча эди. Соқоли тиззасига тушган, тирноқлари боягиникидан баттар ўсган. «Бўғилдим!» деб фарёд уриб бу ҳам яна ерга кириб ғойиб бўлди. Яна бир бут қимирлаб, ундан ҳам мурда чиқди. Қуруқ суяк чўзилиб чиққандай бўлди. Соқоли товонигача тушган, тирноқлари ўсган бармоқлари ерни чангаллаб қолипти. Осмондаги ойни олмоқчи бўлгандек даҳшатли қўлларини юкори чўзди, кейин сарғайган суяқларини биров арралагандек бақириб юборди...

Катеринанинг кучоғида ухлаб ётган бола қичқириб уйғониб кетди. Бойвуччанинг ўзи ҳам чинқириб юборди. Қайиқчилар

қалпоқларини сувга тушириб юбордилар, Данило бекнинг ўзи ҳам кўркиб кетди.

Бу кўринган нарсалар бир пасда ғойиб бўлиб, бояги-боягидай жим бўлиб қолди, аммо йигитларнинг эси оғиб хийлагача куракка қўллари бормай турди.

Бурульбош, тинмасдан йиғлаб турган боласини кўлига олиб, кўркув ичида ҳадеб аллалаётган ёш хотинини суйиб, пешонасидан ўпаркан:

— Кўркма, Катерина, кара, ҳеч нарса йўқ. Сеҳргар жоду касофат маконимга ҳеч ким ёвуқ келмасин, деб одамларни кўр-китмоқчи бўлади. Хотинлар кўркмаса, бошқа ҳеч кимни кўрки-толмайди. Ўғлимни бергин менга!— деди. Данило бек ўғлини кўтариб ўпаркан:

— Иван, жодугарнинг сеҳридан кўркмайсан-а? Йўқ, кўрк-майман, мард казакман, де. Бас, йиғлайверма, ҳозир уйга етамиз! Уйга борганда онанг ашша беради, беланчакка ётқизиб:

Алла болам, алла-ё,
Ширин ўғлим, алла-ё,
Гули лолам, алла-ё.
Эрка кўзим ўса қол
Казакларнинг шонига
Душманлардан қасос ол,
Ваҳима сол жонига,
Алла болам, алла-ё.

деб ухлатади.

— Катерина, менга кара, назаримда шу даданг биз билан чиқишгиси келмайди, шекилли-да Худди урушгандек хўмрайиб, тўмсайиб келди... Хуш кўрмасанг келма, кўй. Биз казакларнинг омонлиги учун ичмади, болани ақалли кўлига олмади! Кўнглим-даги ҳамма гапимни айта солай деган эдим, ҳеч айтолмадим, тилим тутилди. Дадангнинг кўнгли бизникидек эмас! Казак шундайки, иккитаси бир ерда учрашиб қолса, суйинганидан юраги қинидан чиккудай бўлади. Омон бўлгур йигитларим, дарё бўйига етай дедикми? Ҳаммангизга биттадан янги қалпоқ бераман, сенга-чи Стецько зар тикилган бархит қалпоқ бераман. Татарнинг бошини узиб телпагини олган эдим, кийимининг ҳаммасини ечиб олиб, ёлғиз жонини кўйиб юборган эдим. Шу телпакни сенга берай! Ана етдик, ўғлим; йиғлайверасан ҳадеб, боғла қайикни. Катерина, ма, ол болангни!

Ҳаммалари қайикдан чикдилар. Баландлик тепанинг нариги ёғида похол ёпган том кўринди. Данило бекнинг бобосидан қолган уйи шу. Ундан нарида яна бир қир, нариги ёғи сирт, юз чақирим юрсанг ҳам битта казак топилмайди

Данило бекнинг кўрғони икки қирнинг ўртасидаги Днепрга тушадиган сойлик ичида. Кўрғони унча баланд эмас, сиртидан қараганда анчайин казакларникидан фарқи йўқ. Уйи биттагина, лекин битта бўлса ҳам, хотини, кампир энагаси, ўнта азамат йиғити, ўзи, ҳамма сиғади. Уйнинг тўрт томонида гир айланган тахта токча. Токчаларда қатор-қатор идиш-товок, чора, совғага келган, урушда ўлжа тушган кумуш қувачалар, олтин қопланган заранг косалар, токча тагида қимматбаҳо туффанглар, туффангчалар, қиличу найзалар осиглик. Бу қилич ва найзалар тўра ва татарлардан ғанимат тушган, шунинг учун ҳам ейилиб, дами қайтиб қолган. Данило бек бу асбобларга қараганда гўё уларда ёзилган битикларни ўқигандек, қилган урушлари эсига тушар эди. Пастда, девор ёнида силлиқ рандаланган тахта. Унинг ёнида сўри, сўри олдида шипга қоқилган ҳалқага беланчак осиглик. Уйнинг таги хўб шибланиб, лой билан шувалган. Тахтада Данило бек хотини билан ётади, сўрида кампир энагаси. Беланчакда чақалоғи ўйнаб ётади, азаматлари ерда думалашиб ётишади. Аммо казакка ялангда, тақир ерда ётгани яхши. Унга момик тўшак, юмшоқ кўрпа керакмас. Бошига барра пичандан ёстиқ қилиб, ўтда яйрайрай ётади. Ярим кечада уйғониб, юлдуз сепилган осмон томошасидан завқ олади, бўғим-бўғимларига роҳат етказган шабададан ҳузур қилади. Уйку аралаш керишиб олгач, жавраб трубкасини чекиб олади-да, кейин пўстинига бурканиб олиб яна ётаверади.

Кечаги хурсандчиликдан кейин бугун Бурульбош узок ухлади. Уйкудан тургач, бир бурчакдаги курсига ўтириб олиб, яқинда алиштириб олган турк қиличини қайрашга тутинди. Катерина бека бўлса ипак рўмолчага зар тикиб ўтирган эди, бир маҳал оғзида бошқа юртдан келтирилган ғалати трубкаси билан, қовоғини солиб, хўмрайганча отаси кириб келди. Қизига яқин келиб, зарда билан, нега мунча кеч қолдинг, деб суриштира бошлади.

— Қайнога, бундай гапларни мендан сўра! Жавоб хотиндан эмас, эрдан. Хафа бўлма, бизда расм шу! Бошқа ғайри динлар орасида бундаймасдир, унисини билмайман,— деди Данило, ишини қўлидан қўймай.

Қайнотаннинг бадқовок чехраси қизарди, кўзлари ўтдек ёнди. Фулдираб:

— Қизни отаси тиймаса, тергамаса ким тергайди!— деди.— Хой, сендан сўраяпман, қаерда тентираб юрдинг ярим кечагача дейман.

— Хурматли ота, мана бу гапинг маъқул! Бу сўзингга айтадиган жавобим шуки, йўргакдан чикқанимга анча бўлди, от минишни ҳам биламан, ўткир қилич билан чопишни ҳам биламан.

Билганим яна бор... Нима қилсам ўзим билиб, бировга тергов бермасликни ҳам биламан.

— Данило, сен жанжал чиқармоқчига ўхшайсан, кўриб турибман. Ғаламиснинг кўнгли эгри.

— Нима десанг дейвер, ўзинг биласан. Мен ҳам ўзим биламан. Худога шукур, ҳалигача ғаламислик қилганим йўқ. Ҳамиша динимиз, юртимиз йўлида фидокорлик қилиб келганман. Православ дини йўлида жонбозлик қилиб урушиб турганларида, худо билсин, қайси гўрларда тентираб юриб, кейин, экмаган Ъғдойларини ўргани келадиган баъзи дайди-санғилардан эмасман. Бутхона бетини кўрмаган, дин ҳукмини тутмаган бетовфиқлардан эмасман. Бундай дайдиларни тутиб хўб адабларини бермоқ, қай гўрларда санғиб юрганларини суриштирмоқ керак эди.

— Ҳой, казак! Биласанмики... отишга нўноқман, юз саржин жойдан отган ўқим кишининг юрагидан паррон ўтади, холос. Қилич чопишга ҳам усталигим йўқ, одамни қийма-қийма қилиб юбораман, эти ошга соладиган сўкдек майда-майда бўлиб кетади.

Данило қиличини бекорга чархламаганини билгандек қиличини чўқинтириб олгач:

— Хўб, мен тайёрман,— деди.

Катерина унинг қўлига маҳкам ёпишиб олиб:

— Данило! Эсингни йиғ, кимга қилич кўтардинг, ўйласангчи! Дада, соч-соқолинг оппоқ қордек бўлса ҳам, эси йўқ ёш боладек баджаҳллик қиласан!— деди кичкириб. Данило даҳшат билан бақириб:

— Хотин! Биласанки, бу хил бемазагарчиликни ёқтирмайман, ўз ишингни қил, аралашма!— деди.

Қиличлар чақур-чуқур уруша кетди. Пулатдан чиққан учқунлар иккови устига гўё тупроқдай ёғиларди. Катерина йиғлаганича ичкари уйга кириб кетди, қилич овозини эшитмаслик учун ёстиққа мукка тушиб қулоғини бекитиб ётиб олди. Аммо икки мард ўртасида бўлаётган қиличбозлик, қулоқни бекитган билан овози эшитилмайдиган ҳазилакам эмас эди. Катеринанинг юрак-бағри пора-пора бўлиб кетгандай эди. Қилич овозидан аъзойи-бадани ларзага келур эди. «Тоқатим йўқ, қолмади сабрим, оқ баданлардан қизил қон тирқираб кетгандир. Суюклигим жон бераётган бўлса-ю, мен мунда ётсам!» деди-ю, ранги ўчиб, зўрға нафас олиб нариги уйга кирди.

Қазаклар бир-бирига бас келолмай галма-гал олиб иккови ҳам мардона сўқишмоқда. Катеринанинг дадаси ҳамла қилса у туриб беради, бу ҳамла қилса у туриб беради. Шу зайилда хўб олишдилар. Иккови ҳам ғазабга келиб, чунонам уришдилар. Бир маҳал қиличлари дастасидан синиб, учиб кетди.

Катерина худога шукур қилиб турган эдики, иккови туффангчага тутиндилар. Буни кўрган Катерина яна чинқириб юборди.

Туффангчалари чакмоғини ростладилар, тепкисини кўтардилар.

Аввал Данило бек отди, тегмади. Дадаси нишон олди... У кексарок, ёшдек яхши мўлжаллай олмайди, аммо кўли маҳкам, титрамайди. Отди...

Данило бек гандираклаб кетди. Чопонининг чап енги қизил қонга бўялди.

— Йўк! Ўзимни мунча арзон сотмайман. Чап кўл эмас, ўнг кўл ҳисоб. Деворда осиглик турган турк тўппончаси бор, у мени ҳеч дармонда қолдирган эмас. Қани, кадрдон ошнам, энди девордан туш! Дўстингга бир хизмат қил!— Данило буни деб кўлини тўппончага чўзди.

Катеринанинг кути учиб, эрининг кўлига маҳкам ёпишиб ўзини оёғи тагига ташлаб:

— Данило! Ўзим учун тиламайман, ўлим битта, эридан кейин умр кўрган хотин, хотин эмас, аммо ўғлингга боқ. Данило, ўғлингга қара. Бечорани ким бағрига босади? Ким уни эркалатади? Қора отга миниб жавлон уришни унга ким ўргатади, дин учун, озодлик учун жанг қилмоқни, мард казаклардек ичмоқ, ўйнамоқни ким ўргатади? Ўғлим, жувонмарг бўлдинг, отанг сендан безор бўлипти, сендан юзини ўгиришини кўрдингми! Энди билдим сенинг кимлигингни, одам эмас, ваҳший экансан! Бўри бағир экансан, ниятинг бузук, тилагинг шум, ўзинг бадбахт экансан. Ҳеч бўлмаса зиғирдек раҳм-шафқатинг бор, деб ўйлаган эдим. Тананг тошдек қаттиқ бўлса ҳам одамгарчилик ҳисси бор, деб юрардим. Аҳмоқ бўлиб қолдим. Сенга хуш келади бу. Бахти қора ўғлингни бадбахт ваҳший ляхлар ўтга ташлаганларида, улар ханжари ўғлинг қонини сочганда, қайнаб турган мумга ташлаганларида боланг фарёд урса, сенинг суякларинг гўрда ётиб ўйнашса керак. Билдим сени мен! Гўрингдан туриб ўғлинг ташлаган ўтни қалпоғинг билан елпиб алангалатсанг шунга суюнардинг!

— Шошма, Катерина! Бери кел, ширин-шакар ўғлимни бир ўпай! Болам, сенинг бир тукингни ҳам ҳеч ким қамирлатолмайди. Юргимизнинг шаън-шавкати бўласан, бошингда бархит қалпоқ, кўлингга қилич билан қазақлар қошида жавлон урасан. Ота, кўлингни бер, орамиздаги адоватни ташлайлик. Нима гуноҳ қилган бўлсам сўрайман, ўт. Нега кўлингни бермайсан?— деди Данило Катеринанинг отасига боқиб. У бўлса чехрасида на ғазаб, на сулҳдан ҳеч асар кўрсатмай, турган жойида қадалиб турарди.

Катерина отасини кучоклаб:

— Дада, бағрингни тош қилма, Данилонинг гуноҳини ўт, бундан буён сени хафа қилмайди!— деди.

— Қизим, сени деб гуноҳини ўтдим!— деди-ю, қизини ўпди ва кўзлари алланечук чарақлаб кетди.

Катерина андак чўчиди: отасининг ўпиши ҳам, кўзининг ёниши ҳам унга ғалатиноқ туюлди. Данило ярадор кўлини стол устига

кўйиб танғиркан, ҳеч гуноҳи бўлмагани ҳолда ўтинч сўраб, номардлик қилганига пушаймон еб ўй ўйлаб туриб эди, Катерина ҳам шу столга келиб ёнбошлади.

IV

Тонг ёриди, лекин кун хира, осмоннинг ковоғи солиқ, далаларга, ўрмонзорларга, кенг ёйилган Днепрга ёмғир майдалаб ёғар эди. Бойвучча Катерина уйқудан турди, лекин хафарок аҳволи паришон, дили тангрок.

— Эргинам, жоним эрим, ажаб бир туш кўрдим!

— Азизим Катерина, нима туш кўрдинг?

— Жуда ғалати туш кўрдим, худди ўнгимда кўргандек; ясовулникида кўрган бадбуруш хунук бедаво одам менинг отам эмиш. Аммо сандан сўроғим шуки, тушга ишонма, тушга ҳар бало кира-веради! Мен унинг олдида қақшаб турган эмишман. Унинг ҳар бир сўзи томир-томирларимни қақшатар эмиш. Унинг менга айтган сўзини эшитсангми...

— Тиллоим Катерина, айтавер, нима деди?

— Айтдики, Катерина, менга яхшилаб бок. Мен яхшиман! Одамлар мени ёмон деб бекор айтадилар. Мен сенга кадрдон эр бўламан. Кўзимга бок, қандай яхши! Ёниб турган кўзларини олайтириб менга қаради, кўркқанимдан чинкириб уйғониб кетдим.

— Туш кўп тўғри чиқади. Майли, лекин тоғ орқасида нотинчроқлигини биласанми? Ляхлар яна бош кўтараётганга ўхшайдилар. Горобець хушёр бўлсин, деб айтиб юборипти. Бирок бекор ташвиш қилипти, ўзим ҳам ғафлатда эмасман. Ёигитларим бу кеча ўн икки жойга شوх босиб ғов тўсдилар. Посполитларни¹ кўрғошин ғўлага тўйдирамиз, поляклар бўлса камчинимиз зарбидан ўйнашар.

— Бундан отамнинг хабари борми?

— Отанг менга ортиқча мато бўлди! Ҳалигача унинг нима-лигини билолмайман. Мусофирликда юриб кўп гуноҳ ишлар қилганга ўхшайди, йўқса келганига бир ойча бўлиб қолди, нега одам бўлиб тузуккина бир хурсанлик қилмайди, чехраси сира очилмайди! Ахир шарбатни ҳам ичмади-да, хой Катерина, эшитдингми, Брестдаги жухудлардан зўрга ялиниб-ялпоғланиб олган шарбатимни ичмади-я. Данило кичкириб:

— Хой йигит, ертўлага кириб, жухуддан олиб келган шарбатни келтир! Хатто чағирни ҳам ичмайди, қандай бало экан! Катерина, назаримда шу отанг худога ҳам ишонмас чиқар, нима дейсан шу гапимга?

¹ Посполитая речь — Польша-Литва қиролиги.

— Худо урди, қандай гапларни гапирасан?

Данило йигит кўлидан сопол косачани оларкан.

— Ҳайронман, хотин, ҳатто палид католиклар ҳам чағирни яхши кўрадилар. Елғиз турклар уни ичмайдилар Ҳой, бола, ер тўлада шарбатдан хўб шимирдингми?

— Хўжайин, татиб кўрдим холос!

— Бекор айтипсан, итвачча! Мўйловингга пашшаларнинг ёпишишини қара! Ярим челақни ичдим, деб кўзларинг айтиб ту рипти. Бу казаклар хўб ғалати халқ-да! Ошнасида ҳеч нарсасини аямайди ва лекин ичкилиги бўлса ўзидан ортмайди. Хотин, мен анчадан бери маст бўлганим йўқми, нима дейсан?

— Ана холос, анчадан бери дейди-я, ўтган..

— Кўркма, кўркма, бир косачадан ортик ичмайман!

Шу пайтда эшикдан кирмоқчи бўлиб энгашган қайночасига кўзи тушиб, кесатик билан:

— Ана, турк сўфиси ҳам келди!— деб кўйди.

Отаси бошидан калпоғини олиб; қимматбаҳо тоза тошлар қадалган қиличи осиглик белбоғини ростларкан:

— Қизим, нима бўлди, кун кўтарилиб қолди-ю, ҳалигача овқатинг тайёр бўлмапти?— деди.

— Хурматли отам, овқат тайёр. Ҳозир дастурхон ёзамиз! Катерина ёғоч идиш-товоқларни артиб турган кампир энагасига қараб,— хурмадаги буламуғни олиб кел!— деди. Кейин яна — Тура-тур, ўзим оламан, сен йигитларни чақир!— деди.

Ҳаммалари гир айланиб ўтиришди. Тўрдаги бутлар турган бурчак рўпарасида отаси ўтирди, унинг чап томонида Данило, ўнг томонида Катерина билан турли-туман кўк-сарик тўн кийган ўн йигит қатор ўтиришди.

Отаси овқатдан озроқ егач, қошиқни кўйиб:

— Буламуғни хуш кўрмайман, ҳеч мазаси йўғ!— деди

Данило кўнглида: «Айтмасанг ҳам биламан, сенга жухудларнинг увраси яхши» деб кўйди. Кейин овозини чиқариб:

— Қайнога, нега буламуғни бемаза дейсан? Ош ёмон бўлиптими? Менинг Катеринам буламуғни шундай мазали қиладики бундай мазали овқатни гетманлар ҳам аҳён-аҳёнда ейдилар ўзимизнинг христиан овқатимиздан ҳазар қилма! Бу ош азиз авлиёлар суйган овқат

Отаси чурқ этмади, Данило ҳам жим бўлди

Кейин қарам билан оялхўри аралаш ковурилган чўчка гўшти келтирилди. Катеринанинг отаси қарамни қошиқлаб олиб:

— Чўчка гўштини ёқтирмайман!— деди

— Нега чўчка гўштини ёқтирмайсан, чўчка гўштини жухудлар билан турклар емайдилар!— деди Данило.

Отаси яна баттарроқ ковоғини солиб олди.

Катеринанинг чол отаси қора буғдой бўғирсоғини сутга кўшиб

еди-ю, бошқа нарса емади, кейин чағир ҳам ичмади. Аммо унинг ўрнига кўйнидаги туника идишдан кора сувга ўхшаган нарса куйиб ичиб олди.

Данило овқатдан кейин хўб яхши ухлаб, кечга яқин турди. Уйқудан тургач, қўл остидаги аскарларга нома ёзди. Бойвучча хотини бўлса сўрида ўтириб оёғи билан беланчагини тербатар эди. Данило бекнинг чап кўзи номада бўлса, ўнг кўзи дарчада эди. Дарчадан караганда узокдаги тоғ-тошлар ва Днепр дарёси кўриниб турар эди. Днепрнинг у бети, яшил чакалакзор, осмонда булутлар таркалиб, ҳаво очилди, лекин Данило на осмонни ва на яшил чакалакзорни томоша қиларди. Унинг кўзи туртиб чиқиб турган жойдаги кўхна қалъада эди. Унинг назарида қалъанинг кичкина дарчаси очилиб, чироқ кўрингандай бўлди-ю, лекин тик этган нарса йўқ. Ҳамма ёқ жимжит. Хаёлида кўринди шекилли. Дарёнинг гувуллашидан бошқа ҳеч нарса эшитилмайди, уч томондан бир-бирини қувалашиб келган тўлқиннинг соҳилга урилган овози эшитилади, холос. Дарё ювош, шўриш йўқ, кексалардек жаврайди, қақшайди-ю, лекин туғёни йўқ. Дарё ҳаммадан беозор. Атрофидагилар ҳаммаси унга бегона-ўзгалар. Тоғлар, дарахтзорлар, ўланзор, чаманзорлар ҳаммаси унга ёв. Улар устидан арз қилган. Қора денгизга чопади.

Кенг дарё устида бир қайқиннинг қораси кўринди, тоғ устидаги қалъада ҳам яна бир нарса йилтирагандай бўлди. Данило секингина хуштак чалган эди, содиқ йигитлардан бири югуриб чикди.

— Стецько, дарров бўл, ўткир қиличинг билан милтигингни ол, кетимга туш!

Хотини Катерина:

— Кетяпсанми?— деб сўради.

— Ҳа, хотин, кетяпман, ҳамма ёқни бир қараб чиқай, жойидамикин?

— Елғиз қолгани кўрқаман. Уйқу босиб кетяпти. Агар яна тушимга кирса нима қиламан? Тушимми, ўнгиммилигини ўзим ҳам яхши билмайман, худди ўнгимдагидек.

— Кампир ёнингда қолади-ку; даҳлизда, ташқари ҳовлида йигитлар ётишипти!

— Кампир аллақачон ухлаб қолди, йигитларга ишонгим келмайди. Данило, мени уйга қамаб, устимдан қулфлаб, қалитни ўзинг олиб кет! Шунда кўнглим тўқроқ бўлиб кўрқмайман. Йигитлар эшик тагига келиб ётсинлар!

Данило милтигининг чангини артиб, пилтахонасига дори соларкан:

— Майли, шундай қилакол,— деди.

Садокатли йигити Стецько шайланиб, тайёр бўлиб туриб эди. Данило барра бўркини кийиб олди, деразани бекитди. Эшикни

тамбалаб кулфлагач, ухлаб ётган йигитлари орасидан секин ўтиб, астагина ташқари чикди.

Осмонда булут қолмади, дарё томондан майин шабада эсар, узокдаги балиқчи қушларнинг чийиллаган овози бўлмаса атроф чуқур бир сукунатга ботган эди. Шу сукунат ичида бир тарафдан шитирлаганга ўхшаган овоз эшитилди.. Бурульбош содиқ йўлдоши билан бирга шох тўсилган ғовнинг орқасидаги тикан чакалак панасига яшириндилар. Икки ёнида икки тўппонча, белида бир қилич билан қизил чопонлик бир кимса тоғдан тушаверди. Данило чакалак орқасидан мўралаб қарагач:

— Қайнотам-ку!— деди.— Стецько, шу маҳалда қаерга кетаётганикин, нима қиларкин? Сен хушёр бўл, қараб тур-чи, қаёққа бораркин,— деди. Қизил тўнлик одам тоғдан дарё ёқасига тушди, кейин тоғ тепасидаги қалъа томонга бурилиб кетди.

— Ҳа, билдим қаёққа кетаётганини,— деб қўйди Данило.— Стецько, сен нима дейсан? Жодугар маконига кетяпти эмасми?

— Тўғри, Данило бек. Худди ўша ерга, бошқа жойга эмас. Агар у ерга кирмаган бўлса нариги томонга ўтганда кўринарди, қалъага ёвуқлашганда ғойиб бўлди.

— Шошмай тур, бу ердан чиқиб олайлик, изидан пойлаб борамиз, бир сир борга ўхшайди. Хотин, отанг номуборак одам, деган эдим-ку, қилган ишининг ҳаммаси тесқари, кофирнинг иши демабмидим.

Данило содиқ йигити билан аллақачон дарё ёқасига етиб келдилар. Қалъа атрофидаги чакалакзор уларни кўздан ғойиб қилди! Юқоридаги дарча секин ёришди. Пастда турган икки йигит юқорига қандай чиқиш мулоҳазасини қилар эдилар. Қалъанинг на дарвозаси, на эшиги кўринади. Ҳовли томондан йўл бўлса керак, лекин ҳовлига кириш иложи борми? Занжирларнинг овози итларнинг югуришгани узокдан эшитилиб турипти.

Данило дарча олдидаги чинорга кўзи тушиб

— Ҳалигача ўй ўйлаб турганимни қара. Сен азамат шу ерда тур, мен чинор тепасига чиқиб қарай, ойнадан кўрса бўлади,— деди.

У белидаги қиличи овози чиқмасин, деб белбоғини ечиб қилични ташлади. Кейин шохма-шох сакраб дарахт тепасига чикди. Дарчадан ҳали ҳам ёруғ тушиб турган эди. Шундоққина дарча олдидаги шохга ўтириб бир қўли билан бутокни ушлаб олиб дарчадан мўралаб караса, ичкарида чироқ йўғу, лекин ёруғ. Уйнинг деворларига ғалати хатлар ёзилган. Деворда ҳар хил асбоблар осиглик, лекин ҳаммаси ғалати, на туркларда, на қримларда ва на ляхларда ва бошқа христианларда, на донғи кетган швед халқида ҳам бу хил яроғ-асбоб бор. Шифтда кўршапалаклар учиб юришинти, девор ва эшикларга уларнинг сояси тушарди. Бир маҳал ҳеч бир овоз чиқармасдан, ғирчилламасдан эшик очилди

Кизил чопонлик биров тўппа-тўғри оқ дастурхон ёзилган стол ёнига келиб тўхтади. Данило қайнотам, қайнотам, деб сал пастроқ тушиб, ўзини бутоқ панасига олди.

Лекин келган кизил чопонликнинг фурсати йўқ, дарчадан биров қараяптими-йўқми парво қилмайди. Хафа бўлиб келди, аччиғи чиққан, нохуш. Стол устига ёзилган дастурхонни йиғиши билан уйни кўкимтир ёруғ босди. Аммо бояги зарҳал чирок ёруғи, бу кўкимтир нур ичида кўм-кўк денгиз сувига ғарқоб бўлиб, мрамардек тобиш уриб жилваланар эди. Стол олдида турган одам бир хумчани столга қўйиб, аллақандай гиёҳлардан хумча ичига ташлайверди.

Данило тикилиб қараб турган эди, ичкарида турган одамнинг кизил тўни ғойиб бўлиб, турклар киядиган кенг чолвар пайдо бўлиб қолди, белида тўппончалари, бошида русча ҳам эмас полякча ҳам эмас, аллақандай ғалати хат ёзилган телпак пайдо бўлди. Қараб турса бир маҳал юзи ҳам ўзгариб, бурни осилиб, лаблари дўрдайиб осилди, оғзи бир пасда қулоғига етиб қолди, тишлари оғзидан чиқиб икки томонга қараб ўсиб кетди, хуллас ясовулнинг тўйида кўринган хунук сурат одамга айланди. Бурильбош ўз ичида, Катерина, тушинг тўғри экан, деб қўйди.

Сеҳрғар стол атрофида юра бошлади, девордаги аломатлар тез-тез ўзгариб, кўршапалаклар ҳам жадалга олиб уча бошладилар. Кўкимтир нур хира тортиб, кейин бутунлай ўчди. Кўкимтир нур ўчгач, уйнинг ичи майин кизғиш бўлиб ёришди. Гўё ажаб чиройли бу нур қўнғирокдек овоз чиқазиб уйнинг ҳар тарафига ёйилгандек бўлди-ю, бир пасда ўчиб уйни қоронғи босди. Ҳамма ёқни жимжитлик босган сокин бир кечада оҳиста-оҳиста эсан шабада кўзгудек сувнинг юзида гир-гир айланиб, қумушдек тол баргларики сувга эгаётгандек ажаб бир хуш овоз эшитиларди, холос. Данилонинг назарида ичкарида ой ёришиб, юлдузлар ўйнаб юргандек, кўм-кўк осмон жимирашиб, кечанинг салқин шабадаси унинг юзига теккандек бўлди. Сўнгра хаёлида, ичкарида кўринган бу манзара осмон эмас, балки унинг ўз оромгоҳига ўхшайди, тушимми-ўнгимми деб мўйловини тортиб кўрди. Деворда унинг татар ва турк қиличлари осиглик, тоқчаларда идиш-товоқлари териғлик, стол устида нон билан туз, ўртада беланчак осиглик... Лекин уйдаги бутлари ўрнида ваҳимали суратлар, сўрида... Шу онда туман ёғилиб ҳаммани кўздан ғойиб қилди, яна қоронғилик босди, уй яна ёришди. Қип-қизил бўлиб ёришди, сеҳрғар бошида салласи билан типпа-тик турипти. Оҳиста-оҳиста чиқаётган овозлар баландроқ кўтарилди. Майин қизил шуъла равшанланди. Уйнинг ўртасида булутга ўхшаган оқ бир нарса ҳилпиллаб пайдо бўлди. Данилонинг назарида ҳилпиллаб оқариб турган бу нарса булут эмас, хотин кишига ўхшайди. Бироқ хотин бўлса унинг нужуди нимадан, ҳаводанми? Нега оёғи ерга тегмайди? Ҳеч

нарсага суюнмай муаллақ турипти. Бутун бадани шуъла уриб ёришиб турипти, деворга битилган аломатлар жимирлашиб ўйнашади. Хотин ёп-ёруғ бошини секин бу томонга қаратди. Зумраддек кўзларида заиф бир нур, жингалак-жингалак бўлиб елкасига тушган кокиллари ғира-шира туманга ўхшайди. Лабларида қон йўк, эрталаб энди ёришиб келаётган офтоб нуридек сўник, нимжон Кошларининг қораси ҳам сўник... Оҳ! Катерина-ку! Шу онда Данилонинг аъзойи-баданида мадор қолмагандек бўлди, гапирай деса лаблари кимирлайди-ю, овози чикмайди.

Жодугар кимирламасдан жойида тек турипти.

— Қаерда эдинг?— деб сўраб эди, олдида турган хотин титраб кетди.

— Ҳой сен! Нега мени чақириб келтирдинг?— деди алам билан.— Қандай шод эдим Туғилиб, ўн беш ёшимгача яйраб юрган жойларда эдим. Қандай гўзал жойлар! Болалик чоғларимда юрган, ўйнаган, кулган жойларим қандай гўзал кўкаламзор, чаманзор эди. Чамандаги гуллар ҳали ҳам ўша, уйимиз, чорбоғимиз қандай бўлса шундай турипти! Мехрибон онам оғушига тортиб қандай кучоқлаб ётур эди. Кўзларида қандай меҳр нури бор эди! Эркалатиб, силаб-сийпаб лабларимдан, бетимдан ўпарди, малла сочимни тарарди... Ота!— деди-ю, нурсиз кўзларини унга тикди — Ота! Нега онамни сўйдинг?

Жодугар бармоғини найзалаб пўписа қилди:

— Бу гапни мен сендан сўраганмидим?— Докадек хилпиллаб турган гўзал баданига ларза тушди — Шу пайтда эганг қаерда?

— Эгам Катерина хозир уйкуда, мен фурсатни ғанимат биллиб, танасидан чиқиб парвоз қилиб кетдим. Анчадан бери онамни кўргим келарди. Бирдан ўн беш яшар бола бўлиб қолдим, қушдек энгил тортидим. Нега мени чорладинг?

Жодугар эшитилар-эшитилмас қилиб оҳистагина:

— Кеча айтган сўзларим ёдингда борми?— деб сўради

— Ёдимда, ёдимда. Лекин у гапларингни унутмоқ учун нима десанг берардим. Бечора Катерина! Руҳи билган нарсаларнинг кўпини у билмайди.

Данило кўнглида бу турган хотин Катеринанинг руҳи экан, деб кўйди ва лекин кимирлашга ҳали ҳам мажоли йўк.

— Ота, тавба қил! Сенинг қўлингда ўлганларнинг ҳар бири гўрида типпа-тик турганда бундан қўркмайсанми?

Жодугар даҳшат билан:

— Сен яна эски гапларни бошляяпсанми? Мен айтганимни қилдираман, муродимга етмай қўймайман. Катеринани ўзимга мойил қилмагунча қўймайман!

Арвоҳ аламли бир овоз билан инграб:

— Сен ота эмассан, газандасан! Йўк, сенинг айтганинг бўлмайди, муродингга етмайсан, жодугарлик билан арвоҳни чакир-

моқни, қийнамоқни билибсан, лекин рух худодан бошқа ҳеч кимга итоат қилмайди. Катеринанинг танасида мен бор, худобезор ёмон иш йўлига кирмайди. Ота, қиёмат яқин, агар сен отам бўлсанг ҳам вафодор эримга хиёнат қилишга мени мажбур этолмас эдинг. Эримни севмасам, вафоси бўлмаса ҳам барибир ҳаққига хиёнат қилмас эдим, чунки аҳд-паймонишни бузганлардан, вафосизлардан худо безор.

Шу пайтда гўзал хотин нурсиз кўзларини Данило қараб турган дарча томонга тикди, қаради-ю жим, қимирламай қолди...

Жодугар:

— Қаёққа қараяпсан? Кимни кўрдинг, у ерда?— деди кичкириб. Катеринанинг арвоҳи титраб кетди. Аммо Данило аллақачон пастга тушиб вафодор ҳамроҳи Стецько билан қир томонга жўнаб қолди. Данило йўлда кетаркан, ботир юрагига аллақандай ваҳима тушиб, кўнглида «даҳшат, даҳшат!» дер эди. Бир пасдан кейин уйига етиб келди. Ховлисида ўтиб ичкари кирди. Ховлида посбонлик қилиб ухلامасдан трубка чекиб ўтирган бир йигитдан бошқа ҳамма каттик уйкуда ётарди.

Осмон тўла чарақлаган юлдуз.

V

Уйғониб кетган Катерина гул тиккан енгининг учи билан кўзларини ишқаларкан, тепасида турган эрининг бошидан оёғича тикилиб:

— Хўб яхши бўлди уйғотганинг! Ваҳимали ёмон бир туш кўрдим, нафасим тикилиб, бўғилиб кетдим. Воей!.. Жоним чиққудай бўлди,— деди.

— Нима туш кўрдинг, ҳалиги эмасми? — Бурульбош боя кўрғанларини хотинига бир-бир сўзлаб берди.

Катерина ҳайрон бўлиб:

— Эрим, сен буни қандай билдинг?— деди.— Лекин сен айтган гапларнинг кўпини мен билмайман. Отам онамни ўлдирганини кўрганим йўқ. Ўликларни ҳам кўрганим йўқ. Йўқ, Данило сен бошқача сўзлаяпсан. Воей! Отам курсин, қандай кўрқинчли!

— Мен айтганларнинг кўпини тушингда кўрмаганингга ажабланма, руҳинг билган нарсаларнинг ўндан бирини ҳам сен билмайсан. Отанг дажжол, жодугар эканини биласанми? Бултур ляхлар билан бирга бўлиб кримликлар устига отланган вақтимда (мен у вақтда бу кофир халққа ёрдамлашар эдим) Брат монастирининг бошлиғи айтган эдики, хотин, бу одам валийлардан эди, шу киши дажжол, ҳар кимнинг арвоҳини чақира олади, деган эди. Одам ухлаганда руҳи танасидан чиқиб, фаришталар билан бирга арш-аълода сайр қилиб юрар эмиш. Аввал дафъа кўришдаёқ отанг башараси менга ёқмаган эди, агар отангнинг бунақалигини

билсам сени олмаган бўлар эдим; шайтон жинси билан уруғ бўлиб гуноҳга қолмас эдим, сени ташлар эдим.

Катерина юзини икки қўли билан бекитиб:

— Данило, менинг гуноҳим нима? Суюкли эрим, айт-чи, мен хиёнат қилдимми сенга? Айбим нимаки мунча ғазаб қиласан? Хизматингни бажо келтирмадимми? Айш-ишрат мажлисидан сархуш келганингда кўнглингни оғритадиган бир сўз айтдимми? Еки қора қош ўғил туғиб бермадимми?..— деб ҳўнграб йиғлади.

— Катерина, йиғлама, сени энди билдим, асло ташламан, ҳамма гуноҳ отангда.

— Отанг дема уни менга! Энди у менга ота эмас, безор мен ундан, кечдим ундек отадан! Худобезор иблис экан! Сувга оқса ҳам, ўлса ҳам қўлимни узатмаганим бўлсин. Бехосият гиёҳдан танаси қуриб қовжираса ҳам бир ҳўплам сув бермайман. Менинг отам сен бўласан!

VI

Жодугар, Данило бекнинг чуқур ертўласида қўл-оёғи занжирда ётипти. Устидан бир эмас, уч қулф солинган. Дарё ёқасидаги тоғ тепасидаги шайтонхона макони ўт ичида ёнмоқда. Қондек кипкизил алангалар кўҳна бу уйнинг деворлари атрофида гир-гир айланмоқда. Жодугарнинг зиндонга тушишига боис унинг иблислиги ҳам эмас, худобезор ишлари ҳам эмас. Бу ишларнинг жазосини худо ўзи берар. Рус юртига хиёнат қилиб, унинг душманлари билан бирлашиб, Украина халқини католикларга сотмоқчи, церковларимизга ўт қўймоқчи бўлганидан кишанга тушди. Жодугар хафа, кўзига бутун дунё қоронғи, бошида тун қоронғусидек қора хаёллар. Атиги бир кунлик умри қолди, эртага ёруғ дунё билан видолашади, жазосини кўради. Эртага кўрадиган жазоси енгил эмас, агар бошқа баттарроқ жазо бермасалар, тириклайин қайноқ сувга солиб пиширсалар ёки терисини шилсалар керак. Жодугарнинг бахти қора, боши солиғлик. Улим соати яқинлашаётганини билиб, тавба қилаётгандир, бироқ худо қошида қилган гуноҳи кечирадиган гуноҳ эмас. Ертўланинг юқорисида темир панжара қоқилган кичкина туйник. Қўл-оёғидаги занжирларини чақур-чуқур қилиб, қизим ўтиб қолмасмикан, деган умидда туйникка келиб қаради. Қизи раҳмдил, кўнгли юмшоқ, кек саклайдиган эмас, отасига раҳми келса ажабмас... Лекин туйник олдидан ўтган ҳеч ким бўлмади. Қуйи қараб кетган йўлдан ҳеч ким юрмади; бу йўлдан яна пастроқ тушилса дарё бўйига чиқилади. Дарёнинг ҳеч ким билан парвоси йўқ, дарё гуриллаб мавж уради, унинг тинмасдан бир мақомда гуриллаши бандининг жонини яна сиқади.

Йўлда кетаётган бировни кўриб қолди, банди уни кўриб, оҳ тортди. Яна жимжит, ҳеч ким йўқ. Яшил бешмати шамолдан

хилпиллаб, бошида кимхоб дуррача билан юқоридан яна биров тушиб келаверди... Келаётган Катерина. Зиндонда ётган банди уни кўриб туйникка ястаниб ётиб олди. Келди, жуда яқин келиб колди...

— Катерина! Қизим, раҳминг келсин, садака қил!..

Ундан садо чикмади, кулок солгиси ҳам келмайди, қамок-хонага қайрилиб ҳам қарамасдан ўтиб кетди. Бутун жаҳон кўзига зиндон кўринди. Дарёнинг шовуллаган овози ҳам мунгли. Юракларда қайғу ила ҳасрат. Бу қайғу, бу ҳасратни жодугар биладими?

Кун оғиб, кеч кирди. Офтоб аллақачон ботди, шом бўлди. Салкин тушди, қаердадир ҳўкиз маъради. Аллақаёқлардан кўшик овози эшитилди. Ишдан қайтиб келаётганлар бўлса керак. Дарёда бир қайикнинг қораси кўринди... Банди билан кимнинг нима иши бор. Осмонда кумуш ўрокдай бўлиб ой чикди. Рўпарадан ҳам бир одам келаверди, қоронғида унинг кимлигини билиб бўлмайди. Ҳали ўтиб кетган Катерина қайтиб келяпти шекилли.

— Қизим! Худо ҳақи, раҳм қил, йиртқич бўрилар ҳам ўз онасини йиртмайди, бадбахт отангга ҳеч бўлмаса бир бок.— Кулок солмасдан ўтиб кетди.— Қизим, бечора онанг ҳурмати!..— Катерина тўхтади.— Бери кел, охирги сўзимни тингла!

— Худодан қайтган ноинсоф, нега мени чақирдинг? Қизим дема мени! Ота-болалик ўртамизда қолмади... Бечора онамни ўртага солиб мендан нима тилайсан?

— Катерина! Улим чоғим келди, эринг мени нима қилмоқчи бўлганини биламан. Байтал думига боғлаб судратмоқчи, ёки бундан ҳам баттарроқ бир жазога солмоқчи...

— Сен қилган гуноҳларга баравар келадиган жазо оламда борми? Жазангни кўр, ҳеч кимса сени йўқламас.

— Қизим! Мен бу жазодан кўрқмайман, мени ваҳимага солган у дунёнинг азоби... Қизим, сен пок, руҳинг худонинг маконида сайр қилгусидир. Лекин худо урган отангинг жони дўзах ўтида куяр, бу ўт сира ўчмас, борган сари шиддатланур, бу ўтга катра сув урувчи бўлмас, бирдан шамол келиб совутмас...

Катерина юзини ўгириб:

— Бу азобдан сени қутқариш қўлимдан келмайди,— деди.

— Катерина, тўхта, бир сўз айтай. Мени эмас, жонимни қутқармоқ қўлингдан келади. Сен билмайсан, тангрининг даргоҳи кенг, марҳамати-улуғ. Авлиёлардан Павл қиссасини эшитганми-сан, шунча гуноҳкор бўлса ҳам тавба қилиб, охирда, валийлар қаторига кирди.

— Жонингни азобдан қутқармоқ учун менинг қўлимдан нима келади! Бунинг тадбири мендек заифа хотинлар ишими?— деди Катерина.

— Агар мен бу банддан қутилсам, барча ёмонлигимни ташлардим. Тавба қилиб ғорларда макон қилардим. Жун қоп қийиб

кеча-кундуз худога йиғлаб, умримни тоат-ибодат билан ўтказардим. Эт у ён турсин, балиқни ҳам оғзимга олмасдим, тагимга тўшак солмасдим, тоат ва ибодатдан бошқа билан ишим бўлмасди. Худонинг раҳми келиб гуноҳимнинг лоақал юздан бирини кечмаса ўзимни тириклайин кўмардим, ёки девор ичига кириб тош қалар эдим, емоқ-ичмоқни тарк қилиб жон берардим, бор-йўк дунёмни фақирларга улашардим, қирқ кечаю қирқ кундуз ҳақимга дуо қилардилар.

Катерина ўйланқираб қолди:

— Эшиқни очганим билан ҳам занжирингни узолмайман,— деди.

— Занжирдан кўркмайман. Сен менинг қўл-оёғим кишанда дейсанми. Йўк, мен улар кўзини боғладим, кўлим ўрнига курук ёғоч узатдим. Мана бок, кўлим занжирда эмас,— деб ўртарокқа бориб турди.— Мен бу деворларни ҳам писанд қилмасдим, тешиб чиқиб кетар эдим, лекин бу деворларнинг қандайлигини эринг ҳам билмайди, бу хужрани бир кимёгар авлиё қурган. Авлиё қулфлаб кетган қулфнинг қалити топилмагунча бундаги бандини ҳеч ким қутқазиб кетолмайди. Бу ердан қутилиб чиқсам, мен ҳам ўзимга шундай бир тилсим ғор қилай.

Катерина эшиқ олдига келиб:

— Хўп, мен сени чиқазиб юборай, лекин алдасанг нима қилай? Тавба қилмай яна иблисга кўшилиб кетсанг нима қилай?— деди.

— Йўк, Катерина, дунёда бир неча кунлик умрим қолди. Улдирмасалар ҳам ажалим яқин. Ўзимни ўзим дўзах азобига соламан, деб ўйлайсанми?

Қулф очилди.

Жодугар Катеринани ўпиб хайрлашди:

— Хуш қол, сени худо ўз паноҳида сақласин, болам,— деб кетди.

Катерина:

— Мисли йўк гуноҳкор, менга яқин келма, йўқол тезроқ!..— дегунча ҳам бўлмай жодугар аллақачон ғойиб бўлди.

Катерина қилган ишидан ўзи кўркиб, ваҳима билан деворларга аланглаб:

— Чиқазиб юбордим, эримга энди нима жавоб бераман? Расво бўлдим. Тириклайин гўрга кирмоқдан бошқа иложим қолмади!— деди-ю, фарёд уриб йиғлаганча банди ўтирган тўнкага йиқилгундай бўлди. Кейин оҳистагина:— Лекин унинг имонини қутқазиб савоб иш қилдим. Аммо эримга нима дейман... Умримда энди биринчи марта уни алдадим. Қандай қилиб унга ёлғон сўзлайман, қандай азоб, қандай уқубат. Биров келаётганга ўхшайди! Эрим!— деди-ю, тоқати қолмай хушидан кетиб йиқилди.

VII

Катерина кўзини очиб, олдида турган кампир энагасини кўрди — Менман, жоним қизим, мен! Дилпорам, менман!— дер эди кампир.

Кампир унинг бошига энгашиб шивирлаб бир нарсалар ўкир ва қуришган қўллари билан унинг юзига совуқ сув сепар эди Катерина бошини кўтариб, у ён-бу ён қарагач:

— Қаерда турибман? Бу оққан Днепр-ку, орқамга қарасам тоғ... Кампир, қаерга адаштириб келтирдинг мени!

— Сени мен адаштирганим йўқ, адашган жойингдан топиб келдим. Ругубатга тўлган ертўладан кўтариб чиқдим. Эринг Данилодан балога қолмагин, деб устингдан кулфлаб кўйдим Катерина белига қараб:

— Калит қани, йўқ-ку,— деди.

— Эринг жодугарни кўрмоқ бўлиб калитни белингдан ечиб олди, болам,— деди кампир.

— Кўрмоқ бўлиб дейсанми?.. Кампир, расво бўлдим!— деб қичқириб юборди Катерина.

— Худо ўз паноҳида сақласин, болам! Товушингни чиқазмасанг бўлди, жигарим, ҳеч ким билмайди!

Данило хотини тепасига келиб:

— Малъун иблис қочипти! Эшитдингми, Катерина, қочипти!— деди. Кўзларида ўт ёнар, титрашидан белидаги қиличи шарақлар эди.

Катеринанинг жони қолмади. Титраб-қақшаб:

— Жоним эрим, биров чиқазиб юбориптими?— деди зўрга

— Рост айтасан, биров чиқазиб юборипти, лекин чиқазиб юборган шайтон. Буни қара, унинг ўрнига ёғоч занжирга тушипти Худонинг ицини қарагинки, шайтонни казак қўлидан халос қилипти! Агар бу нарса йигитларимдан биронтасининг хаёлига келса, ва мен билсам .. билмадим мен қандай жазо берардим унга!

— Агар қўйиб юборган мен бўлсам-чи?..— Беихтиёр айтиб юборди-ю, аммо бу гапдан ўзи кўрқиб жим бўлиб қолди.

Агар сен шундай ўйга борган бўлсанг, сендек хотиндан кечардим, копча бўғиб дарё қаърига ташлардим...

Катеринанинг нафаси ичига тушиб кетди, назарида бошидаги сочлари дув тўкилгандай бўлди

VIII

Чегарага яқин йўл устидаги қарвонсаройда ляхлар йиғилишиб икки кундан бери айш-ишрат қилиб ётиптилар. Баччағарлар озмунча эмас, бирон талонга отланган бўлсалар керак, туффанг милтиқлари ҳам бор, пошналарида чинғилдоқлар, ҳаммаси шопу

шалоплик. Улуғлари кайф-сафо базми куриб, қилган ишларидан мактанадилар. Динимизни мазах қиладилар, Украина халқини бизнинг малаймиз, хизматкоримиз, дейдилар. Ағанашиб ётган жойларида мўйловларини бураб чиранадилар. Ксендзлари ҳам бор. Ксендзлари ҳам ўзларига муносиб, афтига қарасанг христиан попига сира ўхшамайди, ҳаммаси аралаш-қуралаш бирга ичишиб айш-ишрат қилишабери, бемаза, уят гапларни айтишабери. Бошқа фуқаролари ҳам улуғларидан қолишмайди. Йиртиқ чопонларининг енгини орқага ташлаб, керилиб, ўз хаёлларида жуда ярашгандек савлат қилиб юрадилар. Қартабозлик қилиб бир-бирларининг бурунларига қарта билан чертишади. Бегона хотинлардан бир қанчасини эргаштириб келиптилар, шовқин-сурон, уриш, жанжал!.. Қутиришиб шўхлик қиладилар, жухудни соқолидан ушлаб пешонасига бут чизадилар. Пахтавонлик қилиб, милтиқ отиб хотинларни қўрқитадилар, нопок поплари билан қўл ушлашиб ўйин тушадилар. Рус тупроғига келган татарлар ҳам бундай ноўйликларни қилмаган эдилар. Рус элининг гуноҳи кўп шекилли, бундай ҳақоратларга қолди! Ғавғо-тўполон ичида, Данило бекнинг у томондаги қўрғони, чиройли хотини тўғрисида ҳам гап чиқиб қолар эди... Бу баччағар ўғрилар бу ерда яхшиликка тўпланган эмаслар!

IX

Данило бек оқ уйида тирсагига таяниб хаёл суриб курсисида ўтирар эди. Бойвуччаси Катерина сўрида кўшиқ айтиб ўтирипти.

— Хотин, билмадим, негадир хафа бўлиб кетаётирман!— деди Данило.— Бошим оғриб, юрагим сиқияпти. Дилтанг бўлиб диққатим ошиб кетаяпти! Ажалим яқинлашиб, шу орада юрганга ўхшайди.

Катерина «Э! Шамчироғим эрим, кел, сийнамга бошингни қўй! Нега бундай қора хаёлларга чўмасан», демоқчи бўлди-ку; лекин ботина олмади. Гуноҳкор бўла туриб эрига эркалик қилганига ўзи уялиб хафа бўлди.

— Хотин, сўзимга қулоқ сол. Мен ўлсам ўғлимни ташлама Ташласанг худонинг қаҳрига учрайсан. Гўрда ётган суяқларим чиримай сени қарғаб ётар. Арвоҳим норози бўлар.

— Эрим, бу гапларинг нимаси, хотинларни муштипар ожиза, деб менсимаган сенмасмидинг, энди ўзинг хотиннинг гапини қиласан. Сен ҳали дунёда кўп яшамоғинг керак.

— Йўк, Катерина, ўлимим яқинлигини билиб турибман Юрагим сиқилиб, дунё кўзимга қоронғи. Дориломон замонлар ўтди, хўб яхши замонлар эди, энди у вақтлар қайтмас. Қўши-

нимизнинг шаън-шавкати бўлган кексамиз Конашевич¹ тирик эди. У замондаги сарбозларимиз ҳозир кўз ўнгимда саф-саф ўтаётир. У замонлар олтин замон эди. Гетманимиз қора отга миниб қўлида чўкмор билан турар, ботиру шотирлари атрофида ҳозир турар эдилар. Запорожьелик ботирлар кип-қизил алвон кийимларга ғарк бўлиб турар эдилар. Гетман сўз бошлаганда ҳамма жим бўлиб тинар эди. Бурунгининг ишлари, Сеча замони ёдига тушиб, у вақтларни кумсаб йиғлар эди. Э, хотин, бурунги вақтларда турклар билан қилган қирғинимизни билмайсан-да. Бошимда қилич жароҳатидан қолган ямок ҳали ҳам бор. Тўрт еримдан ўқ тешиб кетган. Яраларимнинг ҳеч қайсиси ҳалигача битгани йўқ. Қанча-қанча тилла, ғаниматимиз бўлди! Аскарларимиз қиммат-баҳо жавоҳирлардан телпак-телпак олдилар. Отларни айтгин. Ҳайдаб кетган отларимизни сенга айтган билан тамом қилиб бўлмайди. Афсуски, энди бундай жанглар қилолмайман! Қариганим йўқ, баданимда қувватим бор ва лекин қиличим қўлимда турмайди, умрим беҳудага ўтмоқда; нимага яшаб юганимни ўзим ҳам билмайман. Украинада тартиб қолмади. Аскар боши билан ясовуллар бир-бирлари ила итдек олишадилар. Ҳаммасига бош бўлгундай бир улуг йўқ. Боёнларимиз ҳамма расмодатимизни полякларникига ўхшатиб юбордилар. Ҳамма қув бўлиб кетди, Рум папасига итоат қилиб имонини сотди. Жухудлар камбағал халқни зэяптилар. Эсиз-эсиз замон ўтиб кетди! Ешлигимдан нима қолди! Ҳой болам, ертўладан бир оёқ шарбат келтир! Ўтган бахтимни, қисматимни соғиниб, ўтган йилларни кумсаб бир ичай!

— Бегим, меҳмонларни нима билан кутиб оламиз? Тўқай томондан ляхлар келишяпти! — деди ташқаридан кириб келган Стецько.

— Нечун келаётганларини биламан,— деди Данило ўрнидан тураркан.— Садоқатли йигитларим, отларни эгарланг, яроғ-аслаҳангизни тақинг, қиличингизни яланғочланг! Қўрғошин талқондан ҳам олинг, меҳмонларнинг иззати бажо келсин!

Бироқ казаклар отларига миниб, туффанг милтиқларини ўқлагунча ҳам бўлмай, ляхлар кузда тўкилган хазондек тоғ бағрига тўкилиб чикдилар.

Ҳаммадан олдинда зарбоп кийимлар кийиб савлат билан йўртиб келаётган қорни катта полякларни кўрган Данило:

— Эҳ-ҳа, ёқалашадиганлар кўп-ку! Яна бир марта майдонда жавлон уриш насиб экан! Эй казак, охирги марта тўйгунингча яйраб ол! Йигитлар, бугун бизнинг тўй, яйранг!

Тоғма-тоғ юриб жанг қила кетдилар. Маърака бошланиб

---

¹ Сагайдачний деган лақаб олган-Петр Конашевич Украина гетмани, яъни подшоҳи эди.

ўлим бозори кизиди, қиличлар ўйнади, тиглар сакради. Отлар хангиллаб ҳар тарафга чопишди, ғавғодан бош гаранг бўлди, тутун кўзни кўр қилди. Ҳамма аралаш-қуралаш бўлиб кетди, лекин казак, дўст қаерда, душман қаерда, билади. Вижиллаб келган ўқи отлични отдан учиради, қиличининг зарбаси бошларни узади, узилиб тушган бош ғилдираб, думалаб кетади.

Оломон ичида Данило бекнинг тепаси қизил бўрки кўринади, яшил чопони устидан боғлаб олган заррин камари кўзга чалинади, чора отининг ёли тўзиб ўйнайди. Лочиндек ҳар тарафга парвоз қилади, наъра уриб Дамашқ шамшири билан ўнг-сўлни уради, чопади! Қазак йигити чоп, кес, жавлон ур, армонинг қолмасин, лекин олтин-кумушга, қимхоб чопонларга назар солма, олтин-кумушни, жавоҳирларни оёғинг остига олиб бос, паймол эт! Мард йигит, армонинг қолмасин, жавлон уриб қол. Аммо кетингга ҳам қараб қўй, нобакорлар уйларга ўт қўйиб ҳуркиган молларни ҳайдаб кетдилар. Бундан хабардор бўлиб қолган Данило қайрилиб йилдиримдек етиб келди. Қизил бўрки уйининг олдида кўриниб қолди, дуч келганини кириб борад эди.

Икки томон бир соатмас; икки соатмас, кўп жанг қилдилар. Икки томондан ҳам одам кам қолди, лекин Данило ҳали чарчагани йўқ. Узун найзасини қимга сукса отдан йикитади, пиёдаларни оти туёғи билан эзади. Ҳовлига кирганларни кириб битирди, ляхлар тум-тарақай бўлиб қочишдилар Қазаклар ўлганларнинг зарбоп кийимларини, қимматбаҳо аслаҳаларини ечиб олмоқдалар. Данило бек душман орқасидан қувламоқ учун йигитларни чақирмоқ бўлиб қайрилиб қаради... Қаради-ю, ғазабига чидамади. Катеринанинг отасига кўзи тушди. Тоғ тепасида туриб уни милтиқ нишонига олмоқда. Данило отини тўппа-тўғри унинг томониغا сурди... Хой казак, ажални йўқлаб кетяпсан!.. Милтиқ отилди-ю, жодугар кўздан ғойиб бўлди. Қип-қизил алвон тўнига, ғалати бўркига вафодор Стецьконинг кўзи тушиб қолди, холос. Данило гандирақлаб ерга йикилди. Садоқатли йигити Стецько югурганча келса, беги ерда ётипти, кўзлари юмук, кўкрагидан қип-қизил қон тиркираб турипти. Лекин вафодорининг келганини пайқади шекилли, оҳистагина кўзини очди. Жавдираб:

— Стецько, алвидо, Катеринага айт, ўғлимни етим қилмасин! Садоқатли ёрларим, сизлар ҳам уни ёлғизлатиб қўймаңг! — деди-ю, кўзини юмди. Марднинг жони асил танасини ташлаб кетди, лаблари кўкарди, уйғонмас уйқуга кирди.

Вафодори фарёд уриб ишора билан Катеринани чақирди:

— Бери кел, бекам, кел бери, бегингдан айрилдинг, маст бўлиб ётипти тупроқда, бу мастликдан энди ҳушига келмас!

Катерина икки қўли бир тепа бўлиб, ўроқ билан ўрилгандек эри жасади устига йикилди. «Ошиқим эрим, кўзларингни юмиб ётган сенмисан, азиз шунқорим, тур ўрнингдан, қўлингни узат

менга, бошингни кўтар, Катеринангга бир боқ, лабларинг кимир-ласин, бир оғиз сўзингни эшитай!.. Нега индамайсан, шамчирогим эгам! Қора денгиз сувидек кўкарибсан, дилинг урмайди, нафасинг чиқмайди Баданинг нега бундай совук. Кўзёшларимнинг ҳарорати йўқми, баданингни иситмайдими? Йигим овози кулофингга кирмайдими, уйғотмайдими сени. Аскарингга энди ким бош бўлур? Қора отингни ким минур, ким наъра тортиб, ким қиличингни ўйнатур? Қазак йигитлари, давлатингиз, номусингиз, шаън-шавкатингиз қани? Кўзи юмилиб ерда ётипти. Кўминг, кўминг мени ҳам унга кўшиб, кўзларим тупроққа тўлсин. Оппоқ сийнамга тобут тахтасини ташланг, ҳусним керакмас энди менга!

Катерина йиғлаб ҳасрат ичида куйиб ўртанмоқда, аммо узоқда чанг кўтарилди. Ясовулбоши Горобець от чопиб келаётир.

Х

Ҳаво сокин чоғларида Днепр ажаб хушманзара бир дарё Тошқин сувлари тоғ-тошлар орасидан, ўрмонзорлардан ўтиб жимжит оқиб боради. На гуруллайди, на шовуллайди. Дарё сувига тикилиб қараб турган одам виқорли бу дарёнинг суви оққанини ҳам, жим турганини ҳам билмайди, дарё эмас, қотиб қолган бир шиша. Кўкаламзорлар орасидан айланма бўлиб ўтган эни бениҳоя, бўйи бепоён ойнадек текис йўлга ўхшайди. Бундай чоғларда шу хушманзарага иссиқ офтобнинг ҳам суки тушиб, шишадек совук сувга, қирғоқдаги дарахтларга шуъладек найзалар отади дарахтзорлар ёришиб кетади. Даладаги чечаклар билан бирга дарахтлар ҳам яшил кокилларини ёйиб сувга энгашар, сувга бокиб ўз ҳуснларини сувга солиб томоша қилиб тўймас ва барглари билан имо қилиб табассум ила қулишар эдилар. Дарёнинг ўртасига қарашга уларда ҳад йўқ; бу ерларга офтоб билан кўм-кўк осмондан бошқа ҳеч кимсанинг кўзи тушмайди. Ундай-бундай қуш ҳам бу ерларга боролмайди. Ер юзида Днепрдек ясанган басавлат дарё йўқ. Ез чоғининг илик кечаларида одамзоддан тортиб даррандаю чарранда ва паррандалар бариси оромга кириб, ёлғиз тангрининг ўзи шуқуҳ билан еру кўкни томоша қилиб, зарбоп тўнининг этагини дабдаба билан елпиган пайтларда ҳам, бу дарё ажаб тўзалдир; тангрининг этагидан юлдузлар сочилур, сочилган юлдузларнинг нури оламга тарқалиб, барчасининг акси сувда кўринар, барчасини дарё оғушидан сақлар, осмонда туриб сўнмаса, биттаси ҳам унинг оғушидан чиқиб кетолмайди. Гала-гала қарғалар кўноғи оулган қоронғи дарахтзор, ёрилиб-ёрилиб кетган кўҳна тоғлар дарё устига энгашиб, лоақал узун-узун кўланкалари билан унинг юзини ёпмоқчи бўладилар, лекин бекорга уринадилар! Днепрнинг сувига қопқоқ бўлғундай нарса оламда йўқ. Унинг сувлари тун-кун баравар кўм-кўк шишадек ёйилиб виқор билан оқур, инсон кўзи илғаганча жойдан кўринур Туннинг совуғидан

қочиб, нозу карашма билан қирғоқ бағрига кирмоқ истаиди, эгри қиличдек қайрилганда қумушдек тобиш уриб товланиб кетади, бир товланади-ю, яна кўм-кўк кўкариб тинади, уйқуга толади. Днепр тинган жойида ҳам гўзал, унга тенглашадиган ўзга биди дарё оламда йўк! Осмонни қора булутлар қоплаб, қоронғи ўрмондаги дарахтлар илдизигача қимирлашганда, чинор дарахтлар қирсиллаб, булутлар орасида чакқан чакмоқ ер юзини ёритган чоғларда, Днепр дахшатли бўлур! Дарёнинг суви алғоқ-далғоқ чайкалиб қирғоққа келиб уради, ярқираб, ҳайқирганча кетига қайтади, чинқириб йиғлайди, ёйилади. Ўғлини аскарликка жўна-таётган кампир онадек аламига чидаёлмай фарёд уради. Ўғли қора отга миниб, ғурурлик, шўхлик билан; бўркини яримта қилиб, белини ушлаб боради, аммо шўрлик онаси фарёд кўтариб орқасидан югуради, узангисига ёпишади, юганидан ушлайди, қарсақ уриб, ҳасрат ёшини тўкиб қолади.

Қуйиб кўмир бўлган тўнкалар, дўнғак қирғоқдаги тошлар бир-бирини қувалашиб келаётган тўлқинлар орасида танҳо қорайиб турадилар. Дарё бўйига яқин келган қайиқ гоҳ баланд кўтарилиб, гоҳ пастга тушиб қирғоққа уради. Кўҳна Днепр шўришга келганда қайиққа тушган мард ким экан? Бундай чоғларда дарё одами пашшадек ютишидан беҳабар чиқар.

Қайиқ сув бўйига келиб тўхтагач, ундан жодугар чиқиб келди. У хафа, қазакларнинг ўлган бекларига мотам тутиб қилган азалари унга кўп алам етказди. Ляхлардан кўп киши қирилди. Шопшалоқ таққан, қимхоб қийган улуғларидан қирқ тўрт киши ўлди, йигитларидан ўттиз уч киши қиймаланди. Қолганларини от-ўловлари билан банди қилиб, татарларга сотгани олиб кетдилар.

Жодугар тошдан-тошга сакраб, қуйган тўнкаларни оралаб пастдаги ер бағрини ёриб қилган уйга келди. Эшикни гирчиллатмасдан оҳистагина очиб ичкари кирди, дастурхон ёзиғлик столга кўзчасини қўйиб, узун-узун қўллари билан унга ғалати гиёҳлардан ташлайверди; кейин ажабтовур ғалати ёғоч қосани қўлига олиб шивирлаб, дуо ўкиб дам ургач, бу қоса билан кўзачага сув қуяверди. Шу онда уйда қизил шуъла пайдо бўлиб, жодугарнинг башараси хунук баднома бўлиб кетди. Юзидан қипқизил қон томар, буришган-тиришган ажинлари тарам-тарам қорайиб кетди. Нопок малъун! Соқоли оппоқ, бетлари ажин босган, ўзи қотиб-қуришиб кетган бўлса ҳам нобакорлигини ҳануз қўймайди. Уйнинг ўртасида оқ булутга ўхшаган бир нарса пайдо бўлди, иблиснинг чехраси очилиб қулгандай бўлди. Бироқ нега тағин оғзини очганча қотиб қолди, қимирлашга мажолли йўк. Бошидаги сочлари нега тиккайди? Унинг олдида турган оқ булутда аллақимнинг хушрўй юзи кўринди. Чақирилмаган, чарланмаган бу меҳмоннинг юзи тобора равшан тортиб аниқ кўринди. Кўзлари жодугарга ўкдек қадалди. Унинг афти, қоши-кўзи, лаблари

барчаси унга ёт, танимайди. Бу суратни умрида ҳеч кўрган эмас. Унча кўрқинчли ҳам эмас, лекин унинг кўнглига дахшатли бир ваҳима тушди. Булут ичидаги у танимаган чиройли сурат унга тикилганча қимирламасдан тек турар эди. Булут тарқалиб ҳам кетди, лекин жодугар танимаган бу суратнинг қиёфаси яна равшан тортиб аниқлашди. Ўткир кўзлар унга тикилганча қолаверди. Жодугарнинг ранги ўчиб бўзарди. Дахшатли бир овоз билан бўкириб кўзчасини ағдариб ташлаган эди, кўринган нарса бир пасда ғойиб бўлди.

XI

Кекса ясовул боши Горобець:

— Ўзингни нотинч қилма сийним, туш аҳенда бир тўғри чиқмаса, тушнинг эътибори йўқ,— деган сўзларни айтур эди.

Унинг ёш келинчаги:

— Ет синглим, дуохон кампирни чақириб келай, унинг дами жуда ўткир. Дам уриб қайтариқ қилиб кўяди,— дерди.

Ясовул бошининг ўғли бўлса қиличига даст уриб:

— Ҳеч кўркма, ҳеч кимнинг ҳадди йўқ сени хафа қилгани!— дерди.

Катерина индаёлмасдан сўник кўзларини жавдиратиб, ҳаммага бир-бир термулар. «Ўзимни ўзим ҳалок этдим. Уни чиқазган ўзим» дер эди. Кейин бир пас туриб:

— Менга ҳеч тинчлик бермайди! Киевга келганимга мана ўн кун бўлиб қолди, лекин ғамим зиғирча ҳам камаймади. Бунда тинчгина ётиб, ўч олмоқ учун ўғлимни тарбиялайман, деган эдим... Тушимда уни кўрқинчли ҳолатда кўрдим! Бундай тушни худо ҳеч кимга кўрсатмасин, юрагим ҳалигача ўйнайди. «Менга тегмасанг ўғлингни сўяман»— деб бақирди. Катерина хўнграб йиғлаганча бешикка ёпишди, чўчиб кетган гўдак ҳам қўлини чўзиб йиғлади.

Ясовул бошининг ўғли бу сўзларни эшитиб, ғазабига чидаёлмай кетди. Ясовул боши Горобецнинг ҳам фиғони ошди:

— Қани, лаънати иблис келиб кўрсин-чи, кекса казакнинг билагида қуввати бор-йўқлигини кўрар,— деб қўйди. Сўнгра узоқни кўрган ўткир кўзларини осмонга тикиб: Оғам Данилога кўмаклашай деб, жадал билан келганимни худонинг ўзи кўриб турипти! На қилай, худонинг хоҳиши шу экан. Ёстиғи қуриб, тўшаги совуганда келдим. Қазак халқидан кўп кишилар бу совуқ тўшакка қирган, лекин унинг жанозасидек дабдабали жаноза бўлганми? Ляхлардан биттаси омон қолдими? Тинчингни бузма, бўтам! Мен тирик борман, ёнимда ўғлим бор, ҳеч ким сенинг бир тола мўйингни ҳам қилолмайди.

Ясовул боши бу гапларни айтиб бешик тепасига келди. Бола унинг камарига осилган қумуш қоплама трубкасини, чакмоқ

хамёнини кўрган, кулиб кўлини узатди. Ясовулбоши белидаги трубкасини олиб, гўдакка узатаркан:

— Отасининг ўрнини босади, йўргакдан чикмай туриб, трубка чекмоқни ҳавас қияпти,— деди.

Катерина оҳистагина уф тортиб, беланчакни тервата бошлади. Бу кеча ҳаммалари шунда қолмоқчи бўлиб, бирпасдан кейин ётдилар. Катерина ҳам уйқуга кирди.

Ичкарию ташқари, ҳамма ер жимжит. Посбон турган йигитлардан бошқа ҳамма уйқуда. Бир маҳал Катерина чинқириб уйғониб кетди. Бошқалар ҳам уйғондилар. Катерина бешик тепасига келиб, «ўлдирипти, сўйиб кетипти!» деб додлади. Ҳаммалари йнгилишиб бешик тепасига келдилар, бешикда ётган боланинг ўлганини кўриб, ҳамманинг эс-ҳуши чиқиб кетди. Мисли кўрилмаган бундай баттоллик ва бундай ваҳшийликка нима дейишларини билмай, ҳайрон бўлиб қотиб қолдилар

XII

Украина тупроғидан узокда, Польшадан ошиб ўтиб улуг Лемберг шаҳридан ҳам ўтгач, қатор-қатор баланд тоғлар келади. Бу тоғлар, гўё тошдан тўқилган занжирдек, ерни ўнг-сўлдан ўраб, доим шўришда турган тўполон денгизнинг сувидан ерни кўриқлаб турган тош қалъадир. Тоғ Валахия билан Седмиград ўлкасигача бориб, галич халқи билан венгер халқи ўртасида катта тақага ўхшаган силсила ҳосил қилади. Бизнинг юртимизда бундай улуг тоғ йўк, тепасига кишининг кўзи етмайди, баъзи чўққиларига одамзод оёқ босган эмас. Ажаб ғалати манзараси бор. Бўрон туриб довул бошланганда, шўх дарё тўполон қилиб, соҳиллардан ошиб, ҳайбатли тўлқинларини осмонга ирғитган-у, улар тошга айланиб, осмонда муаллақ қолганмикин? Еки осмондаги ҳайбатли булутлар узилиб, ерга тушганмикин? Чунки бу тоғлар ҳам булутдек оқ, чўққилари қуёшдан йилтираб, жимирлаб товланади. Карпат тоғларига етгунча рус тили қулоққа киради. Тоғдан ўтгач ҳам унда-бунда эшитилиб қолганда қулоққа ҳуш туюлади. Лекин бундан нарига ўтгач, дин ҳам бошқа, тил ҳам бошқа. Бунда венгер деган улкан эл бор, от минишда, қилич чопишда, ичкиликда казаклардан қолишмайди. Яхши эгар-жабдукка, кимматбаҳо либосларга олтинини аямайди. Тоғ ораларида тошган-ошган улкан қўллар бор. Қўлларнинг суви шишадек тиник, сокин. Тоғларнинг яланғоч чўққилари, сабззор яшил этакларнинг акси қўл сувида ойнада кўрингандек кўринади.

Тун ярмисида юлдузлар ёришар-ёришмас азамат қора отда бораётган ким? Тоғ-тошлар тагида, қўллар бўйида от чоптириб бораётган бўйи теракдек ботир ким? Қўлнинг сокин сувларида азамат отининг акси кўринган, тоғ-тошларга узун-узун ҳайбатли

кўланка ташлаб бораётган ким бўлди? Устида совути йилтирайди, елкасида найзаси, эгар қошида қиличи, дубулғасини босиб кийиб олган, мўйлови қора, кўзи юмук, киприклари тушган, уйқуда, лекин от жиловини кўлидан кўймайди, орқасига бир новжувонни мингаштириб олган, у ҳам уйқуда, баҳодирни кучоклаб олган. Ким бўлди бу одам, қаерга борур? Ким билсин. Бир кун эмас, икки кун эмас, неча вақтлардан бери тоғма-тоғ ошади. Тонг отиб офтоб ёришиши билан ундан асар қолмайди. Тоғлилар гоҳ-гоҳда тоғ бағрига тушган узун-узун кўланкани кўрардилар, лекин осмонда булут йўк, ниманинг кўланкаси бўлди бу? Қоронғи тушар-тушмас яна пайдо бўлиб, кўл бўйларида кўринади, сояси орқасидан қолмай югуради, тоғ-тошлардан ошиб Қриван тоғ тепасига чикди. Қарпат тоғларида бундан баланд тоғ йўк, ҳаммасидан юксак. Бу ерга чиққанда оти тўхтади, отлик яна қаттиқроқ уйқуга кирди, устига булутлар тушиб қоплади.

XIII

«Жим... аста, хотин! Тақирлатма, болам ухлади. Йиғлаб-йиғлаб энди ухлади. Мен, хотин, чакалакка бориб келай! Нега менга бундай қарайсан? Ҳайбатингни қара, кўзингдан темир сихлар чиқяпти, мунчаям узун, ўтдек ёнади-я! Ажинага ўхшайсан! Епирай, жин бўлсанг йўқол кўзимдан, ўғлимни олиб қочма. Ясовулбошининг тентаклигини кўр. Хаёлида Киевда мени ёзилади, ўйнаб-кулади деди, шекилли! Йўк, эрим ҳам, болам ҳам шу ерда. Уйга ким қарайди? Астагина чиқиб кетганимни на мушук, на ит билади. Ҳой хотин, ёш бўлмоқчи эсанг қийин эмас. Ўйнасанг, кулсанг бўлгани. Мана менга қара, ўйнашимни кўр...» Катерина бу хил пойма-пой сўзларни айтиб ўйин тушиб кетди. Белини ушлаб олиб, телбалардек ҳар томонга аланглаб, ўйин тушар эди. Фарёд уриб ер тепинар, қумуш нағаллари на мақом, на оҳанг билмай жаранглар, паришон кокиллари оқ томоғига чўлғанар, бошини сарак-сарак тўлғатиб, кўлларини ўйнатиб, кушдек қанот кокиб, чарх уриб учар, ҳар дамда куч-қувватдан кетиб ана-ана йиқилгундай ёки бу дунёдан чиқиб кетгундай бўлар эди.

Қампир энагаси қайғу ва ҳасратга ботиб ҳайратда турар, юзидаги бурушлари кўз ёшига тўлган. Садоқатли йигитлари ҳам бойвучаларининг ҳолини кўриб бағирлари эзилар эди. Катерина ҳолдан кетди, турган жойида оёқларини зўрға кўтариб, депсинар, хаёлида ўйнаётгандай эди. Туриб-туриб:

— Йигитлар, менинг маржоним бор, сизларники йўк!..— деди. Сўнгра белидаги истамбулий ханжарига кўл уриб: Қани менинг эрим? Эй! Менга керак пичоқ бу эмас!— деб қичқирди-ю, кўзи жик-жик ёшга тўлди, юзида қайғу ва ҳасрат доғи кўринди.— Отамнинг қалби чуқурда, бу пичоқ унга етмайди. Унинг қалби

темирдан. Ялмоғиз кампир дўзах ўтида тоблаб берган. Нега ҳалигача келмайди отам, ёки ажали етиб сўйилиш вақти келганини билмайдими? Чамаси ўзи келсин, дейди шекилли...— Сўзини охирига етказмай, ажаб бир овоз чиқазиб кулди.— Ғалати бир воқеа ёдимга тушди, эримни тириклайин кўмганлари хотиримга келди. Шундай кулдимки... Ҳой тингланглар! Тингланглар!— деди-ю, гап ўрнига:

Югуради конли арава,
Унда, ётар бир йигит — казак,
Яраланган, тани дабдала.
Ўнг қўлида қилич яркирок,
Ундан қонлар тиркираб томар,
Оқар эди қонли бир анҳор.
У анҳорнинг ёнида чинор,
Чинорда-чи, қарға қағиллар.
Қазак учун йиғлар онаси,
Қўй, йиғлама, она, чекма ғам.
Ўғлинг хотин олди. Севгиси —
Пан наслдан. Олди ерни ҳам
Тақир дала ўртасида уй
На эшиги бор, на деразаси.
Шунинг билан адоқ бўлди куй.
Қисқичбақа баликча ўйнар..
Агар биров мени севмаса,
Онасига тегсин марг-бало.

деган кўшиқни айтди.

Кўшиқлар ҳам пойма-пой бўлиб кетди. Бир-икки кундан бери ўз уйида, лекин Киевга бормоқ истамайди. Тоат-ибодатни ҳам тарк қилди, одамлардан қочади; эртадан кечгача чакалакма-чакалак тентирайди. Шох ва бутоқлар оқ бетини, елкаларини тирнайди, ёйилган сочи шамолда селкиллайди. Оёғи остида хазон бўлган япроқлар шитирлашади, лекин унинг ҳеч нарсага парвоси йўқ. Кеч кириб, офтоб шуъласи сўнган, юлдузлар ҳам чиқмаган, ой кўринмаган, лекин дарахтзорни қоронғи босиб ваҳима тушган чоғда, чўқинмай ўлган болаларнинг арвоҳи дарахтларга тирмашиб, бутоқларга осилиб нола қилганда, йўл устида, даладаги какра ўтлар ичида думалашиб юрганда ўз қонига ўзи ташна бўлиб ўзини сувга ташлаган қизлар, дарё тўлқинлари орасидан галалашиб қатор-қатор чиқадилар. Яшил сочлари кифтларига тўкилган, сочларининг ҳар толасидан жилдир-жилдир сув оқар, баданлари сувдан, шиша кўйлақ кийгандек тиниқ кўринади, лабларида хуш табассум, бетлари қип-қизил, фаттон кўзлари жон олғудек... муҳаббат ўтида ёнғудек, чўқинган бировни кўрса тин

масдан ўпгудек... Э, чўкинган одам! Югур, унинг қошига бор лаблари яхдан, тўшаги сувдан; китиклайвериб тинкангни куритар Дарёга тортиб кетар. Аммо Катерина ҳеч нарсага парво қилмайди тентак, сув париларидан ҳам қўрқмайди, қўлида пичоқ билан ҳар тарафга югуради-елади, отасини излайди.

Эрта билан бир меҳмон кириб келди. Бўйлари келишган, эгнида қизил чакмон, Данило бекни сўради. Бирдан воқеани эшитиб, кўз ёши килиб, енги билан ёшини артаркан, кўп афсус еб ачинди Марҳум Бурульбош билан урушганини хўб сўзлади; Данило бекнинг бошига бундай кулфатлар тушади, деб ким ўйлар эди, деган сўзлар билан дилдорлик кўрсатган бўлди. Меҳмон у ён-бу ёндан гаплашгач, Катеринани кўрмоқчи бўлганини айтди.

Катерина аввал бошда меҳмоннинг гапларига сира кулоқ солмади, аммо кейин эси киргандек унинг гапларини тинглади. Меҳмон Данило билан оғайнидек бирга турганини, бир куни кримликлардан қочиб, ғарам тагига яширинганларини сўзлаб берди. Катерина кўзини ундан олмай сўзини хўб тинглади.

Катеринанинг аҳволига тикилиб турган йигитлар ичларида «Энди тузалиб қолади, бу меҳмон, унинг дардини тузатади, эси кириб гапни тинглапти!» дер эдиллар.

Меҳмон сўзини айлантириб келиб: «Бир куни Данило билан ҳасратлашиб ўтирганимизда, оғайним Копрян, қазом етиб дунёдан ўтсам, хотинимни сен олгин, майли сенга хотин бўлсин деган эди» деди.

Катерина даҳшат билан унга тикилиб қаради, кейин: «Ҳа билдим, отам экан!» деб қичқирдию, қўлида пичоқ билан унга югурди.

Меҳмон пичоқни Катерина қўлидан юлиб ололмай, кўп уринди Кейин алоҳа тортиб олди-ю, урди. Даҳшатли бир ходиса бўлди, ота эсидан ажраган қизининг қонини тўқди.

Ғафлатда қолган йигитлар уни тутмоқчи бўлдилар, лекин жодугар аллақачон отига миниб кўздан ғойиб бўлган эди.

XIV

Киев шаҳарининг орқа томонида кулоқ эшитмаган ажиб ходиса бўлди. Шаҳарнинг катта-кичик улуғлари, ҳақим ва беклари бу ходиса томошасига чикдилар. Воқеа шуки, дунёнинг тўрт томони очилиб, ҳамма ёқ кафтдек равшан кўриниб қолди. Узоқда қўм-кўк кўкариб Лиман кўринади, Лимандан нариёғи бепоён Қора денгиз. Кўпни кўриб кўзи пишган кишилар денгиздан тоғдек юксалиб турган Қримни, тўқай босган Сивошни ҳам танидилар. Чап томонда Галичстон ерлари ҳам кўриниб турипти.

Томошага чикқан халойиқ узоқда, осмон баравар юксалиб, булутга ўхшаб оқариб турган нарсани кўрсатиб кексаларидан

— Ҳа анави нимади?— деб сўрардилар. Кексалар:

— Қарпат тоғи. Қори сира эримайдиган, булутлар кўниб ўтадиган баланд чўккилари бор,— дердилар.

Шу пайтда яна бир ажойибот кўринди. Тоғнинг баланд чўккисидаги булутлар тарқалишиб, баланд тоғ тепасида совут кийган мусаллаҳ бир паҳлавон от устида кўринди. Яқингина жойда турганга ўхшайди, кўзлари юмуқ.

Ваҳима ичида ҳайрон бўлиб турган халойиқ орасидан биров сакраб отига минди, биров кетимдан қувлаб келаётгани йўқми, дегандек, кўрқув ичида тўрт томонга аланглаб, бир пасда отини чоптирганича кетди. Қочган бу одам жодугар эди. Нимадан у бунча кўрқиб кетди? Тоғ тепасида кўринган паҳлавонга тикилиб қараб тургач, сеҳргарлик қилиб турган чоғида пайдо бўлган танимаган одамига ўхшатди. Унга кўзи тутиши билан нега бундай кўрқиб кетганлигини ўзи ҳам билмай ваҳимага тушиб, отига минганича, кеч кириб юлдузлар ёришадиган вақтгача тўхтамасдан кетаверди. Бу хикматнинг сабабини жоду қилиб билмоқ истади шекилли, кеч бўлгач, уйига қайтди. Йўл бўйига келиб, дарёдан айрилиб чиққан кичик бир ирмоқдан сакраб ўтмоқчи бўлди, лекин сакраган пайтда оти тўхтаб, бошини уриб унга иржайиб қаради. Қоронғида оқ тишлари ваҳимали кўринди. Жодугарнинг сочлари тиккайиб кетди. Тўсатдан бакириб, биров бўлгандек бўкириб йиғлаб юборди-да, сўнгра отининг бошини тўппа-тўғри Киевга бурди. Назарида одамлар уни тутмоқчи бўлиб ҳар томондан қувлаб келаётганга ўхшади. Дарахтлар ҳар томондан уни қўршаб, худди жони бордек, коп-қора соқолларини силкиб, узун-узун шохларини чўзиб уни бўғмоқчи бўлганга ўхшарди. Осмондаги юлдузлар унинг олдига тушиб, гўё уни ҳаммага кўрсатиб бораётгандек бирга чопишар эдилар. Бораётган йўл ҳам, унинг изидан қувлаб келаётганга ўхшар эди. Нима қиларини билмай гангиб қолган жодугар, азизларга сизгинмоқ учун Киевга йўл солди

XV

Таркидунё қилиб ғор ичида тоат-ибодатга машғул бўлган бир дарвеш олдида қора чироғи билан китобидан бош кўтармай ўтирар эди. Неча йилларки ғорни макон этмиш, ётоғи тўшак эмас, тахта тобут эди. Бузрук китобини ёпиб, фотиҳа ўқиб турган чоғида, баҳайбат хунук бир одам кириб келди. Бузрук дафъатанига уни кўриши билан хазар қилиб, орқасига чиганди, япроқдек титради, кўзлари ола-була бўлиб кетди. Ваҳимали кўзларидан даҳшатли бир ўт чиқди. Келган кишининг баднамо хунук башараси зоҳиднинг баданига ларза солди.

Жодугар:

— Ота, дуо қил! Дуо қил! Имони ҳалок бўлганлар ҳаққига дуо қил! — деди-ю, ерга йиқилди.

Дарвеш чўкиниб китобини очди, лекин кўркиб кўлидан китоби тушди:

— Э баттол, гуноҳкор! Сенга афв йўк, кет бу ердан, йўкол. Ҳаққингга дуо қилолмайман!

Гуноҳкор талбаланиб:

— Йўкми?— деди.

— Қарагил, муқаддас китоб ҳарфларига қон қуйилди. Сендек гуноҳкорни ҳалигача дунё кўрмабди!

— Падар, мени масхара қиляпсан!

— Йўкол малъун, осий. Мен сени масхара қилганим йўк, аъзойи-баданимга ваҳима тушди. Сен билан бир жойда турмоқ гуноҳдир!

— Йўк, бекор айтасан, масхара қилганинг рост, ана кўриб турипман, оғзинг очилди. Кемшик тишларинг оқариб кўринди!..

Буни деди-ю, гўё кутурган кишидек бечора дарवेशни тутиб ўлдирди.

Даҳшатли бир фарёд кўтарилиб, дашт-ўрмонларни ларзага келтирди. Чакалак орқасидан эти суягига ёпишиб қуришиб кетган, тирноқлари ўсган, икки кўл чўзилиб чикди-ю, силтаб-силтаб ғойиб бўлди.

Жодугарнинг кўркуви, ваҳимаси қолмади. Назарида оламни хира босди. Худди маст кишидек қарахт, боши гангиб қулоғи шанғиллар, нимаики бор ҳамма нарса парда ичида яширингандек ғира-шира кўринар эди. Сакраб отига минди. Черкастондан ўтиб, тўппа-тўғри татарлар юрти Қримга бормоқчи бўлиб, Канев шаҳрига қараб йўл солди, лекин нега бу йўлга кирганини ўзи ҳам билмас эди. Икки кун йўл юрди, аммо шаҳарга етмади, йўлдан адашгани йўк, бас аллақачон етиши керак эди, лекин шаҳар ҳануз кўринмайди. Олисдан бутхоналарнинг гумбазлари йилтираб кўринди, лекин кўринган бу шаҳар Канев эмас, Шумск шаҳри эди. Жодугар бошқа йўлга кириб кетганини билиб, ҳайрон бўлиб отининг бошини Киев томонига бурди. Кун билан йўл юриб бир шаҳарга етди, қараса Киев эмас, балки ундан ҳам узоқдаги венгерлар юртига яқин Галич шаҳри экан. Нима қиларини билмай кетиға қайрилди, лекин яна қараса тесқари томонга кетяпти. Бу пайтда жодугарнинг кўнглидан кечганларин айтиб берадиган одам дунёда йўк чиқар. Агар бундай одам бўлса-ю, жодугарнинг дилига қараб, унда кечаётган ҳолларни билса, кўзига уйқу ҳаром бўлар, умрида ҳеч кулмас эди. Унинг дилида бу чоғда уйғонган туйғула қахру ғазаб ҳам эмас, кўркув ҳам эмас, афсус-надомат ҳам эмас. Бу туйғуларни ифода қилгудек сўз дунёда йўк. Ул куяр, ёнар, ўртанар, рўйи заминни оти оёғи остида поймол қилгиси келар, Киевдан то Галичгача юрту оламнинг барчасини даст-панжасига олиб, барча одамлари билан бирга Қора денгизга ташлаб ғарқ қилгиси келар эди, лекин аламига чидаёлмаганидан эмас. Йўк, бу туйғу-

ларнинг сабабини ўзи ҳам билмайди. Бир маҳал қараса Карпат тоғларига ёвуқ келиб, булутдан қалпоқ кийган Криван тоғи этагига келиб қолипти, минган оти эса сира тўхтамай тоғ орасига кириб боряпти. Тоғ тепасидаги булутлар тарқалишиб кетди. Тоғ тепасидаги отлик паҳлавон маҳобат билан турипти. Жодугар отини тўхтатмоқ бўлиб кўп уринди, лекин от жловини ҳар қанча тортса ҳам ҳангиллаб, ёлини диккайтириб паҳлавон турган ёкка югурмоқда. Жодугарнинг мажоли қолмай тинкаси қуригандай бўлди. Жим турган отлик паҳлавон қимирлаб, юмуқ кўзларини очгандай ва от чоптириб келаётган жодугарни кўриб кулиб юборгандай бўлди. Унинг кулгуси гўё кўк гумбирлагандек тоғу тошларни титратди, жодугарнинг ичи-ташини қалтиратди. Унинг назарида зўр бир паҳлавон ичига кириб, бағрини, қон томирларини болға билан ураётгандай бўлди... Паҳлавоннинг кулгуси уни шундай ваҳимага солди.

Тоғ тепасида турган отлик паҳлавон азамат кўлини узатиб жодугарни осмонга кўтарди. Бир дамда унинг жони чиқиб ўлди ва ўлгач кўзи очилди, лекин энди жонсиз қуруқ жасад, кўзида ҳам нур йўқ. Қараши шундай хунукки, тирик ҳам, ўлиб тирилган ҳам бундай карамайди. Рухсиз ўлик кўзларини ҳар тарафга аланглатиб қаради, Киевгами, Галич томонгами, Карпатгами қайси томонга қараса, ҳар ёқда ердан бош кўтариб чиққан ва ҳаммасининг башараси унинг ўзига ўхшаган ўликларни кўрди.

Бўйлари бир-биридан баланд, бир-биридан баттар бўзарган қоқ суяк ўликлар ҳар тарафдан йиғилишиб, даҳшатли жасадни кўлида кўтариб турган отлик паҳлавонни қуршаб олдилар. Паҳлавон яна кулиб, кўлидаги жасадни жаҳаннамга ташлади. Ўликлар ҳам дарҳол унинг орқасидан тушиб, жаҳаннам қаърига етгунча қўймай йўлда тутиб, тишлари билан ғажий бошладилар. Ҳаммасидан новча, ҳаммасидан баҳайбат яна бир ўлик ердан чиқмоқчи бўлди-ю, лекин ҳар қанча уринса ҳам чиқолмади, ерга шу қадар кириб кетган эди; мабода ердан чиқса Карпат тоғини ҳам, Седмиград билан турк тупроғини ҳам ағдар-тўнтар қилиб ташлар эди. Андақкина қимирлаганидан ер юзи титради, кўп ерларда уйлар йиқилди, кўп одамлар том тагида қолди.

Карпат тоғида аксари, худди бир неча минг тегирмон парраги айланаётгандек гувиллаган овоз эшитилди. Одамзоддан ҳеч ким кўрмаган, ҳамма ваҳимасидан қўрқиб нарироқдан ўтиб кетадиган бу тағсиз жаҳаннамда ўликлар жодугар жасадини ғажийдилар. Тоғдан чиққан даҳшатли гувиллаган товуш шундандир. Гоҳда ер қимирлаб, ер юзи мағрибдан машрикқача ларзага келди; муллар айтадиларки, шўр дарё бўйида бир тоғ бор эмиш, бу тоғдан ўт чиқиб дарёдек оқар эмиш. Аммо Венгрия ва Галич ўлкасида турган кексалар буни яхшироқ биладилар, бояғи баҳайбат ўлик ер бағридан чиқмоқчи бўлиб қимирлаганда зилзила бўлармиш.

Глухов шахрида дўмбирачи бир кўр мўйсафиднинг атрофига халқ тўпланиб, бир соатдан бери унинг дўмбирасини эшитмоқда. Ҳеч дўмбирачи ўшандай яхши куйламайди, ўшандай яхши айтолмайди. Аввал Сағайдок ва Хмельницкийлардан бурун ўтган гетманлар замонидан ўқиди. У замонлар бошқача эди, казакларнинг донғи чиққан, душманлар улар оёғи остида поймол бўлган, ҳеч ким уларга тил теккизолмайдиган замон эди. Сўнгра чол бошқа кувноқ кўшиқлар ҳам айтиб берди. Куйларкан, соғ кишидек кўзларини йиртиб-йиртиб одамларга қарар, нохунлик¹ бармоқлари торлар устида пашшадек йўрғалар, тамбурнинг торлари ўзи чалинаётганга ўхшар эди. Дўмбирачини қуршаб ўтирганларнинг кексалари бошларини қуйи солиб пинакда ўтирар, ёшяланглар эса дўмбирачи чолга маҳлиё бўлиб, чурқ этмасдан жим ўтирар эдилар.

— Шошмай туринглар, бурунгининг ишларидан айтиб берайин, — деди чол. Ўтирганлар силжишиб, дўмбирачига яқин ўтириб олдилар. Чол достонини бошлади:

«Седмиград князи Степаншоҳ полякларга ҳам подшолик қилган замонда икки ботир бор эди. Бирининг оти Иван, бирининг оти Петро. Иван билан Петро оға-инидек эдилар. Бир кун иккови нимаки топсак ўртада бўламиз. Хафаликни ҳам, хурсандчиликни ҳам баравар кўрамиз, бошимизга қайғу тушса баравар тушсин, ўлжа туширсак баҳам кўрайлик; биримиз банди бўлиб қолсак, биримиз бор-йўғимизни сотиб, ажратиб олайлик ёки бўлмаса банди тушган қаторида банди бўлиб кетайлик деб, ўртада аҳду паймон қилишдилар. Ахдларида туриб нимаки топсалар бўлишдилар, бировнинг молини ҳайдаб кетсалар, отини олиб қочсалар ҳам ўртада тақсим қилдилар.

* * *

«Степаншоҳ туркларга уруш очди. Уч ҳафта жанг қилиб ёвни юртидан ҳайдаёлмади. Туркларнинг бир подшоси бор эди, ўн янги-чари² билан бир кўр аскарнинг қиронини келтирарди. Степаншоҳ, кимки турк подшосини тириклайин тутиб келса, ёки бошини олиб келса жами аскарнинг маошини ҳада қиламан деб жар чакиртирди. Иван ботир Петрога қараб подшони тутиб келмаймизми, деди. Икки ботир икки томонга турк подшосини қидириб кетдилар.

¹ Нохун — тамбур чалганда бармоққа тақиб оладиган узук.

² Янги чари — Туркия султонлигида бўлган имтиёзли пиеда аскар.

Петро подшони тутармиди, йўкми, лекин Иван подшони тутиб, бўйнидан арқон боғлаб, Степаншоҳнинг хузурига келтирди. Степаншоҳ хурсанд бўлиб:

— Баракалла, ботир!— деб жами кўшинга бериладиган маош берилсин деб амр қилди. Қаердан хоҳласа ер берилсин, хоҳлаганича мол берилсин, деди. Иван, подшоҳдан олган барча инъомларининг ярмини дархол Петрога бўлиб берди. Петро подшодан бўлган инъомларнинг ярмисини олди-ю, лекин Иваннинг подшодан бундай иззат-ҳурмат кўрганига чидаёлмай алам қилиб кўнглига туғиб кўйди.

* * *

Икки ботир Карпат тоғидан нарида подшоҳ инъом қилган юртга жўнадилар. Иван ўғлини отга мингаштириб орқасига боғлаб олди. Кун ботиб қоронғи тушди, лекин ботирлар тўхтамай кетаётиптилар. Иваннинг боласи ухлаб қолди, ўзини ҳам мудроқ босди. Ботир йўлга чиқсанг ухлама, тоғ-тошларда хатар кўп!.. Аммо ботирнинг оти эгасини дармонда қолдирадиган от эмас, йўлдан адашмайди, тоймайди. Тоғ орасида бир жарлик бор, унинг тагини одам боласи кўрган эмас; ер билан осмон ўртаси қанча бўлса, унинг таги ҳам шунча. Жар ёқасига тушган йўлга икки отлик сиғса, сиғади-ю, лекин учтаси сиғмайди. От устидаги мудроқ босган эгаси билан аста-секин одимлаб боради. Ёнбошида Петро суюнганидан нафаси ичига тушиб қалтирайди. У ён-бу ён қараб, аҳд-паймонлашган оғасини итариб юборди. Иван от-поти, орқасидаги ўғли билан жарга қулаб кетди.

Аммо Иван ботир бутоқни ушлаб осилиб қолди, оти думалаганча кетди. Орқасида боласи билан тирмашиб, юқорига чикмоқчи. Чикишига озгина қолганда бошини кўтариб қараса, Петро найза билан яна итариб юбормоқчи бўлиб турипти. «Э, одил худо! Қошки бошимни кўтариб юқори қарамаган бўлсам, кадрдон оғамнинг мени жарга итармоқ бўлиб найза ўқталганини кўрмас эдим. Жон оғам, пешона экан, майли, найзангни сук, лекин ўғлимни ёнингга ол, гўдакнинг гуноҳи йўк, бундай азоб билан ўлмасин!» деди. Петро хохлаб қулди-ю, найзаси билан туртиб юборди, Иван орқасидаги боласи билан жар тагигача думалаб кетди. Петро ҳамма дунёга эга бўлиб подшодек маишат кечирди. Йилқиси ҳаммаикидан кўп эди, кўйларига санок йўк, бир кун ажали етиб у ҳам ўлди.

* * *

Петро ўлгач, худо икки оға-инининг арвоҳини қошига чақириб қозилик қилди. «Бу бандамнинг гуноҳидек оғир гуноҳ йўк! Иван, бунга нима жазо беришимни билмайман, ўзинг гуноҳига яраша

бир жазо топ!» деди худо. **Иван Ұйлаб** алоҳа топди. «Бу бандангдан менга кўп алам етди. **Аҳду паймонини** бузиб, ўз кадрдонига хиёнат қилди, менинг зурриётимни қуритди, дунёда уриғим қолмади. Халол зурриёти бўлмаган одам ерга сепилган ва лекин унмасдан чириб кетган тухумдир. Экилган тухум униб чиқмаса, тухум экилганини ким билсин, деди у.

Худойим! Бу банданга шундай жазо бергинки, унинг уруғи ер юзида бадбахт бўлсин! Авлодининг охиргиси дунёда тенги бўлмаган жаллод бўлсин, ҳар гал бировга зулм қилганда, ота-боболари гўрда тинч ётолмай, азоб-уқубатга чидаёлмай, гўрларидан чиқсинлар! Хоин Петронинг ўзи гўридан сира чиқолмай қийналсин, кутургандек ерни ғажиб, тиришиб ётсин!

Бу банданг қилган зулмларига жазо топадиган вақти етганда отим билан кулаган жардан мени баланд тоғ тепасига чиқаз, бунда қошимга келсин, мен уни жаҳаннамга итарай, ўлган ота-боболарни қаерда ўлган бўлсалар, ҳам йиғилишиб келсинлар, уларни бунча азоб-уқубатга қолдирганлиги учун унинг суяғини доим ғажисинлар! Хиёнатгар, Петро ер панжасидан қутулолмасдан, аламга чидаёлмай ўзини-ўзи ғажисин, юлсин-юлқисин, суяклари борган сари ерга кирсин, бундан баттар қийналсин. Ана шу азоб унинг учун энг яхши жазодир, чунки одам боласига ўчини ололмай, муродига етолмай қийналишдан баттар азоб йўқ»

* * *

«Бандам, хўб ёмон даҳшатли жазо топдинг, — деди худо. — Нимаки дединг бўлсин, аммо сен ҳам отингдан тушмасдан қиёматгача шу ерда турасан, отингдан тушмагунча сенга ўлим йўқ!» Худо нима деган бўлса бу ҳам бўлди. Отлиқ паҳлавон Карпат тоғида ҳали ҳам бор. Тагсиз жарнинг қаърида бировнинг танасини ғажиб ётган ўликларни томоша қилиб туради, ер панжасидан чиқолмасдан қийналиб ётган ўлик ўз суякларини ўзи ғажийетганини томоша қилади. Азоб ичида ётган ўлик кимирлаганда ер юзида зилзила бўлади...»

Кўр дўмбирачи сўзини тамом қилиб дўмбирасини бас қилди. Чол дўмбирасини яна кўлга олиб мазак чўпчаклардан, икки ландавур, ойначи серкадан ўқиб кетди... лекин ёшу қари ҳамма ҳали ҳам ҳушига келмай, бошларини қуйи солиб, бурунгида бўлган ваҳимали ишлардан хаёл суриб ўтирар эдилар.

ИВАН ФЕДОРОВИЧ ШПОНЬКА ВА УНИНГ ХОЛАСИ

Бу можаронинг ўз можароси бор. Буни бизга Гадячдан келган Степан Иванович Курочка сўзлаб берди. Шунисини айтиб қўяйки, эсарлигимни айтган билан адо қилиб бўлмайди, биров гапирса-гапирмаса барибир ғалвир билан сув кўтаргандек. Бу нуқсонимни билганимдан атайин дафтар қилиб ёзиб беринг, деб сўрадим. Саломат бўлсин, ҳамиша менга муруввати яхши эди, илтимосимни қайтармай ёзиб берди. Дафтарни мен кичкина ғаладонимга солиб қўйган эдим. Шундайгина эшикдан кираверишдаги ғаладонимни кўргандирсиз, деб ўйлайман... Э, сиз меникига ҳеч борганингиз йўқ-ку, ёдимдан чиқпти. Уттиз йилдан бери бирга умр қилиб келаётган кампирим ҳеч савод ўқиган эмас, айбни яшириб бўладими. Бир кун қарасам, қачонки сомса қиладиган бўлса қоғоз ишлатади. Ҳурматли ўқувчилар, шунини айтиб қўяй, кампирим сомсага ниҳоятда уста, шундай пазандаки, бундай ширин сомсани ҳеч қаерда еган эмассиз. Бир кун пишган сомсасининг тағига қарасам хат тушиб қолипти. Дарров кўнглимга келди, ғаладонимни очиб қарасам дафтарнинг ярмиси ҳам қолмапти! Хаммасини кампирим сомсага ишлатиб қўйпти. Нима қилай? Қариган чоғимда хотиним билан уришиб ўтирайми.

Ўтган йил Гадячга йўлим тушаб қолган эди. Степан Ивановичдан сўраб олиш эсимдан чиқмасин деб, шаҳарга етмасдан йўлда рўмолчамга тугун солиб қўйдим. Бунга ҳам қаноат қилмай, шаҳарга борганимда тушкурсам дарҳол ундан бу можарони сўраб олай, деб кўнглимга тугиб ҳам қўйдим. Лекин ҳаракатларим беҳудага кетди, шаҳардан ўтиб анча боргач, тушкурдим, рўмолчамни олиб бурнимни ҳам қокдим, ҳаммаси эсимдан чиқиб кетибди. Шаҳардан чиқиб олти чақиримча йўл юргандан кейин ёдимга тушди. Ноилож, ҳикоянинг охири бўлмаса ҳам, бостирдим. Мабодо биров ҳикоянинг охирини ҳам билмоқчи бўлса, Гадяч шаҳрига бориб Степан Ивановичдан сўраса бўлади. У киши бажонидил қабул қилиб, ҳикоянинг бошдан оёғигача қайтариб сўзлаб беради. У кишининг уйини сўрасангиз гишт бутхонанинг шундайгина ёнида. Бу ерга борсангиз кичкина тор кўча бор, шундоққина муюлишда иккинчи ёки учинчи дарвоза, осонроғи шуки, узун ходага бедана осиб қўйган ҳовлини кўрсангиз шунга кира беринг. Яшил юбка кийган семиз хотин чиқади (шунисини ҳам айтиб қўйсам ёмон бўлмайди, у киши бўйдоқдирлар). Бозорда дуч келиб қолсангиз ҳам ажаб эмас, чунки ҳар куни эрталаб соат тўққизгача бозор қилиб, овқатлари учун балиқ, ҳар хил сабзавот харид қилиб келадилар. Антип ҳазратни кўриб қолсалар ёки бозор ижарачиси жухуд дуч келиб қолса гаплашиб қола-

дилар. Кўрсангиз дарров танийсиз, чунки у кишидан бошқа ҳеч ким олача иштон, хитойи малла тўн киймайди У кишининг яна бир аломати шуки, юрганда кўлини силкиб-силкиб юради. Бу шаҳарнинг додхохи бўлган мархум Денис Петрович у кишини олисдан кўриб колса ҳам дарров таниб:

— Ана, елтегирмон келяпти!— дер эди

1

ИВАН ФЕДОРОВИЧ ШПОНЬКА

Иван Федорович Шпонька амалдан тушиб, тўрт йилдан бери Витребенька кишлоғидаги кўрғонида турипти Болалик чоғида Гадячдаги уезд мактабида ўқир эди. Шуни ҳам айтиб қўяйки, мактабда ўқиганда зехни ҳаммадан баланд ва боадаб бола эди Русия тили муаллими Никифор Тимофеевич Деепричастье, мактабдаги болаларнинг ҳаммаси Шпонькадек тиришқоқ бўлса, синфга кирганда чизгич билан киришга ҳожат қолмас эди, чунки ялқов ва шўх болаларнинг қўлига уравериб чарчадим, дер эди. Дафтари ҳамиша тоза, чизиклари тўғри-тўғри, сиёх тегмаган озода эди Шўхлик қилмасдан жим ўтирар, кўзи ҳамиша ўқитувчисида, олдида ўтирган шеригининг орқасига қоғоз ёпиштириб ўйнамас, эшшакни йўнмас, бошқа шерикларидек ўқитувчиси келгунча жувоз-жувоз ўйнамас эди. Унинг қаламтароши борлигини ҳамма билганидан, кимга қаламтарош керак бўлса, дарров ундан сўрар эди. У вақтда ҳамма Ванюша, деб чақирган Иван Федорович, кулранг камзулини боғичига осилган чарм кинидан пичоғини чиқазиб бераркан, қаламни пичокнинг тиғи билан тарашламанг, агар лозим бўлса орқаси билан тарашланг, деб уқтириб қўярди. Унинг бундай боадаблигини кўрган лотин тили муаллими ҳам, унга бир мунча илтифот қиладиган бўлиб колди, йўкса бу ўқитувчининг аччиғи ёмонлигидан бошқа мактаб болалари унинг яшил мата чакмонининг этагини, чўтир башарасини кўрмасдан аввал, ташқарида йўталганини эшитибоқ кўрқиб кетар эдилар. Олдидаги курсисида доим икки даста савағич турган ва болаларнинг ярмисини ўққалатиб кўядиган шу баджаҳл ўқитувчи ҳам Иван Федоровични халфа қилиб қўйган эди. Ваҳоланки унга қараганда анча зехни баланд болалар кўп эди.

Бу ўринда Иван Федоровичнинг тақдирига катта таъсир кўрсатган бир воқеани айтиб ўтмасдан бўлмайди Мактаббаччаларидан бири халфасининг кўнглини олиб рўйхатга, сабоғини биллади, деб ёздириб олмоқ ниятида мой беланган бир дона чалпакни корозга ўраб келтирди. Иван Федорович, гарчи инсоф ва тўғриликни афзал кўрса ҳам, шу пайтда қорни очинқираб турганидан нафси голиб келиб, чалпакни олди ва олдига китобини қўйиб

чалпакни емоққа тутинди. Чалпак билан овора бўлиб, мактаб-баччаларнинг бир пасда жим бўлиб қолганларини пайқампти. Баҳайбат бир қўл, яшил чакмон енгидан чикиб унинг қулоғидан тортиб ўртага чиқазгач, хушёр бўлиб кути учиб кетди. «Бер бу ёққа чалпакни! Сенга айтаман аблаҳ, бер!» Баджаҳл ўқитувчи икки бармоғи билан чалпакни ушлаб, деразадан ташқарига отиб юборди ва ховлида ўйнаб юрган мактаббаччаларга танбеҳ қилиб, ола кўрманг, деб кўрkitиб қўйди. Кейин Иван Федоровичнинг қўлига бир-икки марта ачитиб-ачитиб урди. Ажаб бўлсин, чунки айб қўлда, чалпакни тутган бошқа аъзо эмас, қўл. Аввал ўзи ҳам анча кўрқоқ эди, энди баттар кўрқоқ бўлиб қолди. Баъзида айбни бекитиб кетиш иложи бўлмаслигини тажрибада кўриб, хизматга киришни сира хоҳламаганлиги шу боисдан бўлса ҳам ажаб эмас. Ун беш ёшга яқинлашиб қолганда иккинчи синфга ўтди, бунда мухтасар ақоид ва тўрт амал ўрнига инсонлик вазифалари ва каср ҳисобини ўрганишга тутинди. Аммо илмнинг борган сари кийинлашганини кўриб, бунинг устига падари дунёдан ўтиб қолганидан яна икки йил мактабда ўқиб, кейин онасининг ризолиги билан П... пиёдалар полки хизматига кирди.

П... пиёдалар полки ўзга полкларга ўхшамаган, жуда бошқача эди. Гарчи, аксари кишлоқ жойларда турса ҳам, баъзи отликлар полкидан сира қолишмас эди. Офицерларининг кўпи ичкиликни тўнғитиб ичар эдилар, жуҳудларни кокилидан тортиб мазах қилишда отлик гусарлардан қолишмас эдилар; бир нечалари ҳатто мазуркага ўйин тушишни ҳам билар эдилар, шунинг учун бу полкнинг полковниги бир неча одам ичида гаплашиб қолгудай бўлса, ўз қўли остидаги офицерларнинг бу фазилатидан албатта гапирар эди. Хар бир гап орасида қорнини чапатилаб: «Менинг офицерларимнинг кўпи мазуркага ўйин тушишни билдилар, кўпи, талай биледи» дер эди. П... полкнинг илм-маърифатдан кўп баҳрамандлигини яна ҳам равшанроқ кўрсатмоқ учун, яна шуни айтамикки, унинг офицерларидан иккиси шундай қартабоз эдики, устиларидаги мундирларини, бошларидаги шапкаларини, шинелларини, қилчларининг бандагини ҳам киморга тикиб юборар эдилар. Баъзида ҳатто кўйлак-лозимларини ҳам ютқизиб кўяр эдиларки, бундай сирри киморбозлар отликлар орасида ҳам кам бўлар эди.

Иван Федорович шундай одамларга шерик бўлиб ҳам кўрқоқлигини ташламади. Тўнғиган арокдан бир рюмка тўғри арокни аъло кўриб, тушки ва кечки овқат олдидан андак ичиб олар, мазуркага ўйин тушмас, қарта ўйнамас эди ва шу сабабдан таъби бирдек қолди. Шу тариқа бошқа офицерлар ўрта бойларникида мейхондорчилик қилиб, зиёфатларда юрсалар, Иван Федорович, уйдан чикмай юмшоқ ва шафқатли кўнглига тўғри келган ишлар билан машғул бўлар эди. Чунончи тугмаларини тозалар, фол кито-

бини мутолаа қилар ёки уйнинг бурчак-бурчагига қопқон қўйиб сичқон тутар, баъзида мундирина ёпиниб олиб ётиб ухлар эди. Лекин тартиб ва интизом йўсинида ҳеч ким Иван Федоровичга тенг бўлолмас эди. Қўл остидаги бир даста аскарга шундай яхши командирлик қилар эдики, тепасида турган каттаси ҳамма вақт уни намуна кўрсатар эди. Тез фурсатда прапорщик мартабасига миндирилгандан ўн бир йил ўтгач, подпоручиклик мартабасига минганлиги шу туфайлидандир.

Шу орада онасининг вафот қилганлигидан хабар олди. Онасининг туғишган эгачиси бўлмиш холаси билан танишлиги фақат шу эдики, ёшлик чоғида унга нашвати қоқи ва ўз қўли билан пиширган ширин нонлар совға қилиб келтирур, ҳатто Гадячга ҳам юборур эди; холаси Иван Федоровичнинг онаси билан аразлашиб қолганидан кейин, у холасини кўрмай кетган эди. Ана шу холаси жиянига меҳрибончилик юзасидан, унинг онадан қолган андак мол-мулкини ўз тасарруфига олди ва бу тўғрида хат ёзиб маълум қилди. Иван Федорович холасининг эслик-хушлик хотинлигига жуда инонганлигидан хотиржам бўлиб, бояги-боягидай хизматини қилаберди. Бошқа одамга бундай мартаба теккундай бўлса такаббурлиги ошиб кетар эди ва лекин у такаббурликни сира билмас эди. Подпоручик мартабасига минса ҳам, феъли-хуйини сира ўзгартмай прапорщиклик мартабасида қандай бўлса, шу зайилда қолаверди. Унинг учун ниҳоятда муҳим бўлган бу воқеадан кейин, яна тўрт йил бу мансабда қолиб, бутун полк билан баравар Могилев губернасидаан Великорусияга сафар қилмоқчи бўлиб турган чоғида тубандаги мазмунда бир хат олди:

«Марҳаматли жияним, Иван Федорович!

Сенга қўйлак-лозим юбордим. Беш жуфт ип пайпоқ, тўрт сурф қўйлак. Сўнгра баъзи ишлар тўғрисида сен билан сўзлашиб олмоқчиман. Мартабанг унча-мунча эмас, буни ўзинг ҳам билсанг керак, деб ўйлайман. Бундан ташқари ёшинг улғайиб, мол-мулкини тасарруф қила оладиган бўлиб қолдинг, шунинг учун энди аскарий хизматни бас қилсанг ҳам бўлади. Мен бўлсам қариб қолдим, рўзгорингни саранжом қилолмаяпман. Дарвоқе, яна ўзингга айтадиган кўп гапларим бор. Ванюша кел; сенинг дийдорингни кўришга муштоқлик тортиб қолувчи меҳрибон холанг.

Василиса Цупчевська.

Чорбоғимизда шолғом экиб эдим, ниҳоятда яхши бўлди, шолғом эмас, картошкага ўхшайди».

Иван Федорович бу хатни олгандан кейин бир ҳафта ўтгач, тубандаги жавобни ёзиб юборди:

«Хурматли холам, Василиса Кашпоровна!

Юборган кўйлак-лозимингиз учун кўп миннатдорман. Хусусан пайпоқларингизга жуда хурсанд бўлдим, чунки пайпоқларим ниҳоятда эскиб, хизматкорим тўрт марта ямаб берди ва бу сабабдан жуда тор келиб қолган эди. Энди менинг хизматим борасида айтган сўзларингизга тамомила қўшиламан ва бугун уч кун бўлди истеъфо бердим, ижозат олишим билан дарҳол извош кира қилурман. Арновуд бугдойидан уруғлик юбормоқ тўғрисидаги илтимосингизни бажо келтиролмадим, чунки Могилев губернасида ҳеч қаерда бу хил бугдой йўқ. Бу ёқда чўққани аксари сал ачиган пиво кўшилган ардоб бериб бокадилар.

Марҳаматли меҳрибон ҳола, сизга ҳурмату эҳтиром билан қолгувчи жиянингиз

Иван Шпонькадирман»,

Вақти-соати етиб Иван Федорович поручик мансабида қолиб истеъфо олди ва қирқ сўмга Могилевдан Гадячгача бир жухуднинг аравасини кира қилиб, дарахтлар энди барг ёзиб келаётган, ер юзи сабзозор бўлиб, кўклам хиди димокқа кириб қолган чоғда соявон аравага минди.

II

ЙЎЛ

Йўлда айтгудек ҳеч бир воқеа бўлмади. Икки ҳафтадан ортироқ йўл юрдилар. Бундан ҳам тезроқ етишлари мумкин эди, лекин ниҳоятда диндор бўлган жухуд шанба кунлари тўхтаб, ёпинчигини ёпиниб олиб, эртадан кечгача тоат-ибодат қиларди. Боя бир марта айтганимдек Иван Федорович хафагарчиликни ўзига сира яқин келтирмайдиган одам эди. Жухуд тоат-ибодат билан машғул бўлганда Иван Федорович чамадонини ечиб, кийим-бошларини олиб, тоза ювулганмикин, яхши тахланганмикин, деб бирма-бир кўздан ўтказар, янги тикилган погонсиз формасига ўтирган тўзонни астагина туфлаб тозалар эди. Китоб ўқишни унча хуш кўрмас эди. Гоҳ-гоҳда фол китобига қараб қўйишдан мақсади, неча мартаба такрор-такрор ўқиган таниш жойларини яна бир кўздан кечирмоқ эди. Шаҳарда турувчи одам ҳар куни клубга борганида, у ерда биронта янги гап эшитиш учун эмас, балки эскидан таниш бўлган ва ҳангомалашиб ўрганган ошналарини кўрмоқ учун боргандек, у ҳам эскидан таниш китобини ўқир эди.

Чунончи маҳкама чиновниги адрес китобини кунда неча мартаба ўқиганида сиёсат бобида бир хунар кўрсатмоқ учун ўқимай, балки унда босилган номларни ўқиб завқ олганидан ўқир эди. «Ана фалончи, фалончи ўғли! Мана менинг ҳам номим бор экан!..» деб кўяди, ичида кувониб. Бу номларни қайта-қайта ўқиса ҳам завқланаверади.

Иван Федорович икки ҳафта сафарда юргач, Гадяч шаҳридан юз чақиримлик жойдаги кичкина қишлоққа етди. Бу қишлоққа келиб тушганида жума куни экан. Соябон аравада жухуд билан ҳамроҳ бўлиб саройхонага тушганида кун botган эди.

Кичкина қишлоқларнинг аксарисидаги саройхоналар билан бу саройхона ўртасида ҳеч фарқ йўқ эди. Бу саройларнинг қайси бирисига келиб тушсанг йўловчи мусофирнинг отдан фарқи йўқ-дек, олдинга дарров похол билан сули соладилар. Агар-чи ўзингизни тузуккина бир одам билиб, одам ейдиган дурустрок овқат емокчи бўлсангиз, бу ҳолда нафсингизни тия турасиз. Иван Федорович бу гаплардан хабардор бўлганидан икки шода тешик кулча билан бир бўлак колбаса ғамлаб олган эди. Лекин арок десангиз, саройхоналарнинг ҳаммасида бу нарса сероб. Шунинг учун Иван Федорович бир рюмка арок олиб, ерга маҳкамлаб қадалган қайин стол ёнига қўйилган эшакка ўтириб олиб, кечки овқатга тутинди.

Шу орада шалдирок араванинг овози эшитилиб қолди, дарвоза ғижирлади, лекин арава ҳа деганда ҳовлига келавермади. Биров шовқинлаб трактир¹ тугган кампир билан койишар эди. «Қиришга кираман, лекин уйингда мени битта қандала чакқундай бўлса, худо ҳақи сен ажузани соғ қўймайман, худо ҳақи соғ қўймайман, пичаниннга пул ҳам бермайман!» деган сўз Иван Федоровичнинг қулоғига кирди.

Бир пасдан кейин эшик очилиб, яшил чакмон кийган семиз киши кириб келди, дурусти зўрға тикилиб кирди. Бакбақаси осилиб, икки қават бўлиб кетганидан, баттароқ йўғон кўринган гарданидаги боши кимирамас эди. Майда-чуйда ташвишларга боши сира оғримаган ва умри роҳатда келаётган одамлар жумласидан эканлиги ранг-рўйидан маълум эди.

Келган одам Иван Федоровични кўра солиб:

Марҳаматли афандим, саломатмисиз!— деди.

Иван Федорович индамасдан таъзим қилиб салом берди.

— Айбга буюрмайсиз, ўзлари ким бўладилар?— деди семиз одам.

Иван Федорович унинг бу сўроғини эшитиб, беихтиёр дарров ўрнидан турди ва полковниги ундан бирон нарсани сўрагандаги одатини қилиб, ғоз турди, кейин:

¹ Трактир ошхона, такъя.

— Истеъфога чиққан поручик Иван Федорович Шпонька — деб жавоб берди.

— Қаерга кетаётганингизни сўрасам ижозатми?

— Витребенька кишлогидаги ўз кўрғонимга.

Тергаб-тежаб суриштираётган семиз киши Витребенька денг, деб таажжублангач, худди унинг қўлларини ушлаб биров йўлини тўсгандек депсиниб ва қўлларини силкиб унинг яқинига келаркан

— Шошманг, шошманг таксир!— деб уни маҳкам кучоқлаб олди, сўнгра ўнг бетидан, кейин чап бетидан, яна ўнг бетидан ўпди. Унинг бу ўпичи Иван Федоровичга ёқди, чунки унинг кулчадек бети семиз кишининг лабларига юмшоқ ёстикдек тегди. Семиз киши яна сўз қотиб:— Мумкинми, танишсак! Мен ўша кишлонинг помешчиги ва сизнинг қўшнингиз бўламан. Сизнинг кўрғонингиздан кўп бўлса беш чакирим нарироқда Хортишча кишлоғида тураман, отим — Григорий Григорьевич Сторченко. Жанобингиз албатта, албатта бизникига меҳмон бўлиб бормасалар жуда хафа бўламан. Ҳозир мен зарур иш билан шошиб турипман. Шу пайтда енгига ямоқ тушган казакча чакмон кийган, тугун ва яшчикларни столга келтириб қўйиб анграйиб турган кучер бола сига қараб:

— Хўш, бу нимаси, бу нимаси,— деди Григорий Григорьевичнинг овози тобора ошиб, аччиқлангандай бўлди-да, дағдаға билан,— ахир мен сенга бу нарсаларни шу ерга қўй дедимми, шу ерга қўй дедимми, баччағар. Аввал товукни иситгин, демабмидим, шум? Йўқол!— деди дағдаға билан депсиниб.— Ҳой башара, шошма! Шиша солинган кутича қани? Марҳамат қилинг, Иван Федорович! Дориликка!— деди, рюмкани узатаркан.

Иван Федорович тутилинқираб:

— Азбаройи худо, ичолмайман, бир марта ичиб балога қолганман...— деди.

— Жаноблари, қўйинг, гапингизга кулоқ ҳам солмайман! Ичмагунингизча ўрнимдан қимирламайман, қўймайман...— деди помешчи овозини баландроқ чиқазиб

Иван Федорович қайтариб бўлмаслигини кўргач, хўб иштаҳа билан ичиб олди.

Семиз Григорий Григорьевич ёғоч кути ичидаги товук гўштини тўғраркан:

— Мухтарам афандим, бу товук гўшти эди. Шунини айтиб қўяйки, ошпазим Явдоха баъзида киттак ичиб олишни яхши кўради, шунинг учун гоҳда жуда қовжиратиб юборади,— деди Сўнгра тўшак билан ёстик кўтариб кириб келган казакча камзуллик болага қараб:— Ҳой болам! Менга уйнинг ўртасига ўрин сол, ёстик тагига пичандан кўпроқ қўй, баланд бўлсин! Кампирнинг пилтакачидан озроқ пахмоқ толиб ол, кечаси кулоғимга тикиб ётай! Жанобингиздан махфий қолмагайки, бир кун рус такяхона-

ларидан бирида ётганимда қулоғимга суварак кириб кетгандан бери, кечаси қулоғимга пахта тикиб ётадиган бўлдим. Кейин билсам, рус мужиклари суварак тушган карам шўрвани ҳам ея берар эканлар. Шундай азоб чекдимки, чекдимки, айтиб тамом қилиб бўлмайди, қулоғимнинг кичиганига ҳеч тоқат қилолмадим. Шаҳримизга келгандан кейин анчайин бир кампир тузатди. Қандай қилиб тузатди дейсиз? Авраб тузатди. Табиблар тўғрисида жанобингизнинг фикрлари қалай? Фикримча бизларни лақилла-тиб аҳмоқ қилсалар керак, дейман. Баъзи кампирлар борки, касални табиблардан юз чандон яхши биладилар.

— Дарвоқе жуда тўғри айтасиз. Баъзи кампирлар... — тузук-рок сўз тополмасдан тўхтаб қолди.

Хонаси келганда мен ҳам шуни айтиб қўяйки, бу киши сўзга унча чечан эмас эди. Юраксизлигиданми ёки дўндириброк, бошлаб гапиришни истаганиданми, ҳар ҳолда жуда камгап эди.

Григорий Григорьевич хизматкорига қараб:

— Пичанни яхши титиб тозала! Бу ерининг пичани ифлос бўлади, эҳтиёт қилмасанг, чўпи-чуртаги хафа қилади. Жанобингиздан ижозат бўлса, сизга тинч уйқу тилаб мен ҳам ётай! Эртага кўриша олмаймиз, чунки мен тонг отмасдан йўлга чиқаман. Сизнинг жухудингиз эртага юмуш қилмайди, чунки эртага шанба, шунинг учун сиз эрта турмасангиз ҳам бўлади. Илтимосимни унутманг, бизнинг кишлокқа бормасангиз бетингизга қарамайман.

Григорий Григорьевичнинг хизматкори унинг сюртуғи ва этигини ечиб олиб, яктагини кийгизиб қўйди. Григорий Григорьевич тўшак устига катта момик тўшак ташлангандек қўзилди.

— Ҳой бола! Қаерда қолдинг ҳароми? Бери кел, кўрпамни ростлаб қўй! Бола, ёстиғим тагига кўпроқ пичан қўй! Отларни суғордингми! Пичандан яна қўй, бу ёнбошимга қўй! Ҳароми, кўрпани тузатиб қўйсанг-чи, ҳа баракалла!..

Григорий Григорьевич бир-икки марта вой-войлагач, шундай пишиллаб уйқуга кирдики, уйни бошига қўтаргудай бўлди. Гоҳда отган хуррагидан сўрида ётган кампир чўчиб тушиб, у ён-бу ёнга аланглаб қарагач, уйда ҳеч нарса йўқлигини билиб яна бемалол уйқуга кирар эди.

Эртасига Иван Федорович уйқудан турса, семиз помешчик кетиб қолипти. Йўлда бўлган катта воқеа фақат шу эди. Бундан бошқа ҳеч воқеа бўлмай эртасига ўз қўрғонига яқинлашиб қолди.

Ел тегирмоннинг айланиб турган қаноти узокдан кўриниб, жухуднинг отлари ҳам камчи зарбидан ўрлаб юқори чиқиб борган сари пастликдаги толлар кўриниши билан унинг юрагига ғулгула тушиб ўйнай бошлади. Толзор ичидаги ҳовузнинг суви йилтираб кўринар, салқин эди. Иван Федорович бир вақтларда бу ҳовузда чўмилар, болалар билан бўйнигача сувга кириб, қисқич-

бақа тутар эди. Соябон арава тепага чиқиши билан Иван Федорович қамиш ёпган кичкина кўҳна уйни, ёшлик чоғида, ҳар замонда устига чиққан олма ва гилос дарахтлари кўринди. Ҳовлига кириши билан тўрт томондан қора тарғил олапар, ҳар хил кучуклар югуришиб келишди. Итларнинг бир нечаси вовуллаб отнинг оёғига ёпишди, бир нечаси араванинг гупчагига мой суртилганини пайқар арава орқасидан келар эди. Ошхона олдида бир ит суякни оёғи остига олиб ириллар эди, яна бир ит нарироқда туриб вовуллапар, худди ҳой мўмин бандалар, азаматлигимни қаранг, дегандек, думини ликиллатиб югуришиб келдилар. Қир қўйлакли болалар ҳар томондан томошага югуриб келдилар. Ун олтига боласини эргаштириб ҳовлида юрган чўчка бир нарсани фаҳмлагандек тумшугини юқори кўтариб, одатдагидан каттиқроқ хуриллар эди. Ҳовли юзига аллақанча шолча ёйилиб, буғдой, арпа, тарик қуририлиб қўйилипти. Томда ҳам аллақанча чой ўт, семиз ўт ва бошқа ҳар хил алафлар қуриб ётипти.

Иван Федорович буларнинг томошасига жуда маҳлиё бўлиб кетган экан, олапар ит келиб аравасидан тушаётган жуҳуднинг болдиридан тишлаб олгандан кейин зўрға эсига келди. Бир оксоч кампир, жундан қўйлак кийган бир жувон ва икки қиздан иборат бўлган хизматкорлар ҳар тарафдан югуришиб келиб, бойбаччамиз келиптилар, деб ҳой-хувлашгандан кейин, холаси қизалоқлардан Палашкани ёнига олиб, ҳам кучер, ҳам қоровул, ҳам боғбон бўлган Омелька билан бирга чорвоққа жўхори экаётганини билдирдилар. Лекин узоқдан чипта соябонлик аравага кўзи тушган холаси аллақачон етиб келиб эди. Холаси келасолиб уни кўтариб олгундай бўлиб қучоклаб эди, қариб қолдим, куч-қувватдан кетдим, деб хат ёзган холам шуми ёки бу бошқа одамми, дегандек хайрон бўлиб қолди.

III ХОЛА

Холаси Василиса Кашпоровна бу вақтда эллик ёш чамасида эди. Сира эрга тегмаган ва аксари, менга бўйдоқ туришдан яхши нарса йўқ, дер эди. Бироқ бирон жойдан совчи келганини ҳалигача билмайман Бунинг сабаби шу эдики, эркагики бор ҳаммаси унинг савлатидан қўркиб, муҳаббатини унга изҳор қилишга ботина олмас эди. Қуёвларнинг ҳаммаси «Василиса Кашпоровна жуда ўктам!» дер эдилар. Уларнинг бу гапи дарвоқе рост ҳам эди, чунки Василиса Кашпоровна ҳар қандай одамни ҳам попугини пасайтириб ёвош қилиб қўяр эди. Қўлидан ҳеч бир иш келмаган ношуд, ароқхўр тегирмончини эркақларникига ўхшаган қўллари билан ҳар кун сочидан тутиб уравериб, алоҳа бинойидек одам қилди. Бўйи новчадан келган, басти, қуввати ҳам шунга яраша полвон

хотин эди. Бўйи ва жуссасига қараганда узун мўйлов қўйиб, кўн-жи баланд этик кийиб юрса, муносиби шу эди, лекин табиат хато қилиб, уни улуг айём кунларида, сўнгра туғилган кунларида кашмирий қизил шол рўмол ўраб, бошқа кунлари тўк жигар ранг матодан майда бурмадор кўйлак киядиган хотин қилди. Аммо қилган юмушлари ўзига жуда муносиб эди. Қайикқа тушса, қайикни ҳар қандай балиқчидан яхши юргизар, парранда отар, ўроқчиларнинг тепасидан сира кетмас, полиздаги қовун-тарвузларнинг сонини санагандек билар, кўтарма йўлдан ўтган ҳар аравадан беш тийиндан бош олур эди. Дарахтга чиқиб нок қоқар, одамларидан биронтаси ялқовлик қилса забардаст қўли билан урар, яхши хизмат қилганларига яна шу забардаст қўли билан арок тутар эди. Ҳали ип бўяган, ҳали ошхонага югурган, ҳали бировни қойиб кетган, квас пиширган, асал қиём қилган ҳаммаси ўзи эди, хуллас кун билан тинмас, ҳамма иши саранжомлик. Шу сабабдан Иван Федоровичнинг охирги рўйхат бўйича ўн саккиз жондан иборат бўлган кичкина давлати қундан-кунга тобора ривожланиб борди. Бунинг устига жиянини ниҳоятда яхши кўрганидан тергаб-тежаб унга чақа тўплар эди.

Иван Федорович юртига келиши билан турмуши тамомила ўзгариб, жуда бошқа йўлга кириб кетди. Табиат уни ўн саккиз жонга эга бўлган мулкнинг тасарруфи учун яратгандай кўринар эди. Холаси ҳам унинг тасарруфли киши эканини кўрди-ю, лекин шундай бўлса ҳам хўжаликнинг ҳаммасини унга топширмай, ҳозирча баъзи ишларга уни аралаштирмади. Иван Федоровичнинг ёши қирққа яқинлашиб қолган бўлса ҳам холаси «Ваня ҳали ёш, ҳар нарса билавермайди!» дер эди.

Аммо ўроқчилар тепасида доим ўзи турар ва унинг юмшоқ кўнгли бундан жуда шодланиб хурсанд бўлар эди. Ўн-ўн бешта йилтираган чалғи ўроқнинг бараварига тушиши, ўрилган ўтнинг қатор-қатор бўлиб ётиши, ўроқчиларнинг гоҳ меҳмон қутгандагидек қувнок, гоҳ жудодик қўшигидек мунгли-мунгли айтган ашулалари, оқшом пайтидаги тинчлик уни завқ-шавқларга тўлдирар эди. Қандай гўзал оқшом! Ҳаво яйраган, тоза ва мусаффо! Бутун табиатга жон кирган: биёбон бир қизариб, бир кўқариб товланади, чамандек очилади. Беданалар, дудоғ, балиқчи қушлар, чирилдоқ човиткалар, минг-минг ҳар хил ҳашаротларнинг чийиллаган, ғўнғиллаган, чириллаган овози оламини тутиб, ажаб бир нағма ҳосил бўлади. Бу нағма ҳеч тинмайди. Офтоб ботиб яширинди Қандай салкин, қандай хуш ҳаво. Унда-бунда қозон қурилиб, ўт ёқилди. Узун-узун мўйловдор ўроқчилар ишдан чарчаб қозонни ўраб ўтирадилар. Қозонда қайнаган ҳамир ошидан чиққан буғ атроф теваракка ёйилди. Шом бўлиб қоронғи тушди... Иван Федоровичнинг бундай чоғдаги ҳолатининг тавсифи қийин. Ҳамир

ошини яхши кўрса ҳам, ўроқчилар қошига келганда яхши кўрган бу овқатидан татиб кўришни ҳам унутиб, осмонда учиб бораётган кушларга тикилиб, ёки ўриб қўйилган бугдой ғарамларини санаш билан овора бўлиб, ағрайганча турар эди.

Тез орада Иван Федоровичнинг донғи чиқиб, унинг ишбилармонлигига ҳамма қойил бўлди. Холаси жиянидан ниҳоятда хур сандлигидан каерда хонаси келса, албатта, бир мактаб кўяр эди. Уроқ тамом бўлганда, яъни июль ойининг охирида бир кун Василаса Кашпоровна охистагина келиб Иван Федоровичнинг кўлидан ушлаб, кўп вақтлардан бери кўнгилида сақлаб келган бир иш тўғрисида сўзлашмоқчи бўлганини айтди.

Гапини бошлаб дедики:

— Жоним, Иван Федорович, кўрғонингда сенга қарашли ўн саккиз жон борлигини ўзинг биласан, аммо рўйхатга қараганда ўн саккиз бўлса ҳам, ҳақиқатда кўп, йигирма тўрттага етса ҳам ажаб эмас. Лекин гап бунда эмас. Зовурнинг орқасидаги хов анави дарахтзорни-ку биласан, дарахтзор орқасидаги ялангликдаги пичанзорни ҳам биласан. Бу ер сал кам йигирма ботмон келади, ҳар йил юз сўмлик ўт ўриб сотса бўлади, хусусан агар одамларнинг гапи рост бўлиб, Гадячга отлик аскар келган бўлсами унда ортиққа сотса ҳам бўлади.

— Нега билмай хола, биламан, жуда яхши ўт.

— Ўтнинг жуда яхшилигини ўзим ҳам биламан, лекин бу ернинг ҳаммаси сеники эканини биласанми. Нега кўзингни бакрай-тирасан, Иван Федорович, кулоқ сол! Степан Кузьмич деган одам бор эди, ёдингдами? Гапимни қара-я, нима деяпман, сен у вақтда унинг отини ҳам тузуккинна айтолмайдиган гўдак эдинг. Худди шақ куни келганида сени кўлимга олиб эдим, қўйлагимни булғатаёздинг. Хайриятки онанг Матрена кўлига тутқиза қолдим. Шундай ярамас эдинг!.. Лекин гап бунда эмас. Бизнинг кўрғонимиз орқасидаги ернинг ҳаммаси Степан Кузьмичники эди. Хортишча қишлоғининг ўзи ҳам унга қарарди. Сенга шуни айтмоқ керакки, Степан Кузьмич сен дунёга келмасдан аввал ҳам, онанг олдига келиб юрар эди. Албатта отанг уйда йўқлиги вақтида келар эди. Лекин мен бу гапни унга таъна қилиб айтаётганим йўқ. Марҳума доим мен билан чап эди, жони жаннатда бўлсин, майли! Гап бунда ҳам эмас, нима бўлса ҳам муддао шуки, мен айтган ўша ерни Степан Кузьмич сенга инъом қилиб васият қолдирган эди. Аммо гап шу ерда қолсин, марҳума онангнинг ғалати хулқи бор эди. Худоё гапимга тавба қилдим, унинг одатига шайтон ҳам тушунолмас эди, васиятномани нима қилганини худодан бошқа ҳеч ким билмайди, назаримда умри бўйдоқ ўтган анов Григорий Григорьевич Сторченко кўлида бўлса керак. Степан Кузьмичнинг ҳамма мол-мулки ана шу семиз муттаҳамга қолди. Васиятномани шу одам яширган бўлмаса мен ҳар нарса бўлай

— Хола, шошмай туринг, Сторченко деган одамингиз мен бекатда танишган киши эмасми?— Иван Федорович буни деб, бекатда учрашганини сўзлаб берди.

Холаси бир оз андишадан сўнг:

— Ким билсин, балки ёмон одам эмасдир, уларнинг бу ерга кўчиб келганларига ҳам атиги ярим йилгина бўлди, ярим йилда бировни дарров таниб бўлмайдди. Кампир онаси жуда ақлли хотин, деб эшитгаман, сўнгра бодринг тузлашга ниҳоятда уста экан, деб ҳам эшитдим. У кишининг ўз кизлари жуда яхши гилам тўқир эмишлар. Агар айтганингдек сенга яхши муомала қилган бўлса, бориб кел олдига! Зораки муттаҳам баччагар инсофга келиб, бировнинг омонатига хиёнат қилмай ўзига қайтарса. Бричка аравани кўшиб борсанг ҳам бўлади, бироқ шум болалар орқасидаги миҳларини суғириб олиптилар. Кучер Омелькага айтай, кўчиб кетган чармни яхшилаб қоқиб қўйсин.

— Хола, овора бўлиб нима қиласиз. Баъзида парранда овига чиққанингизда сиз минадиган аравани кўша қоламан.

Сухбатлари шу билан тамом бўлди.

IV ЗИЕФАТ

Иван Федорович туш вақтида Хортишча қишлоғига кириб келди. Бойнинг уйига яқин келганда юраги сал увишди. Бойнинг уйи, бу атрофдаги аксари помешчикларнинг уйига ўхшаб қамиш эмас, тахта том эди. Ховлидаги икки омборхонанинг томи ҳам тахтадан, дарвозаси қайин тахтадан эди. Иван Федорович катта зиёфат мажлисига келиб, қаёққа қараса ундан яхшироқ кийинганлар ичида қолган олифта йигитга ўхшар эди. Уй эгасига хурмат юзасидан, аравасини омборхона олдига қўйиб, остонагача пиёда борди.

Галстуксиз, камзулсиз, елкабоғсиз сюртук кийиб ховлида юрган семиз Григорий Григорьевич келган меҳмонга кўзи тушди. Сюртуги ҳам унга оғирлик қилиб тургандай кўринарди, чунки юзидан шариллаб тер оқар эди.

— Ха, Иван Федорович!— деди.— Холамга кўриниш бериб, кейин дарров олдингизга бораман, деб эдингиз, нега келмадингиз?— деди яна. Бу сўзлардан кейин Иван Федоровичнинг лаблари яна ўша юмшоқ ёстикка тегди.

— Рўзғор ташвишлари билан банд бўлдим... Олдингизга бир пасга келдим, андак юмуш билан...

— Бир пасга? Бу гапингиз беҳуда!— деди. Кейин семиз мезбон:— Хой болакай!— деб қичқириши билан казакча камзул кийган анов бола отхонадан югуриб чиқди.— Қасьянга айт, дарров дарвозани бекитсин, эшитдингни, маҳкам бекитиб қўйсин! Бойвач-

чанинг отларини дарров чиқазиб қўйсин! Қани ичкари киринг, бу ер жуда иссиқ, қўйлагим ивиб кетганини қаранг.

Иван Федорович ичкари уйга кириши билан фурсатни қўлдан бермасликка қарор қилди. Юраги дадил бўлмаса ҳам, бир ботиниб кўрай, деди.

— Холам сизга... Холам менга айтдики, мархум Степан Кузьмичнинг васиятномаси...

Бу сўзларни эшитган Григорий Григорьевичнинг товоқдай юзи қандай суратга кирганини таъриф қилиб бўлмайди.

— Азбаройи худо, кулоғим сира эшитмайди. Сизга айтиб қўяйки, чап кулоғимга суварак кириб кетган. Баччағар мужиклар ҳамма ёққа суварак ёйиб юбордилар. Тортган азобимни қалам билан ёзиб тамом қилиб бўлмайди. Қулоғимда гивирлагани-гивирлаган, хайрият бир кампир анчайин бир даво билан тузатди...

Иван Федорович қараса Григорий Григорьевич жўрттага гапни бошқа ёққа бурмоқчи. Буни фаҳмлаб унинг сўзини бўлди:

— Айтмоқчиманки, мархум Степан Кузьмичнинг васиятнома-сида ер инъом қилинганлиги мазкур экан, бу васиятга кўра менга...

— Билдим, холагиз аллақачон хўб уктирипти. Лекин бу гаплар ёлғон, азбаройи худо, ёлғон! Амаким ҳеч қандай инъом-нома қолдирган эмас, гарчи васиятномада бу ҳақда айтилган бўл-са ҳам, лекин инъомноманинг ўзи йўқ, ҳеч ким уни кўрсатгани йўқ. Бу гапларни сизга самимий хайрихоҳликдан, сизга яхшилик соғинганимдан айтаман. Худо ҳақи, ёлғон!

Иван Федорович, дарвоқе холам нотўғри хаёл қилган бўлса ҳам ажаб эмас, деган мулоҳазага бориб, индаёлмай қолди.

— Онамиз сингилларим билан келяптилар, овқат тайёр бўл-ган чиқар, қани юринг!— деб Иван Федоровичнинг қўлидан тутиб стол устида арок ва овқат турган уйга бошлаб кетди.

Шу чоғда бошини сириб тангиб олган пак-пакана кампир, бирининг сочи малла, бирининг сочи қора икки киз билан бошла-шиб келиб кирди. Иван Федорович одобли йигит бўлганидан аввал кампирнинг, сўнгра икки қизнинг қўлини ушлаб кўришди.

— Она, бу киши кўшнимиз Иван Федорович Шпонькадир-лар! — деди Григорий Григорьевич.

Кампир Иван Федоровичга тикилиб қолди ёки фақат тикилган-дай бўлган эса ҳам эҳтимол, ҳар ҳолда кампир ниҳоятда яхши одам эди. Унинг башараси худди, Иван Федорович, қишга қанча бодринг тузлайсиз? деб сўрамоқчи бўлиб турганга ўхшар эди.

— Арок ичдингизми? — деб сўради кампир.

— Она, бугун уйқунгиз чала бўлганга ўхшайди. Меҳмондан ичдингизми, деб сўрайдиларми? Сиз меҳмон қилаверинг, ичдикми, йўқми унисини ўзимиз биламиз, — деди Григорий Григорьевич. — Иван Федорович! Марҳамат қилинг, чағирнинг қайси навини хуш кўрасиз, минг олтин хилидан ичасизми ёки Трахимовникиданми? —

Григорий Григорьевич орқасига қайрилиб қарагач:— Иван Иванович, нега қараб турибсан?— деди. Шу пайтда Иван Федоровичнинг кўзи узун сюртугининг баланд ёқаси гарданини ўраб олган Иван Ивановичга тушди; ёқасининг баландлигидан, боши аравага тушиб олган кишининг бошидек кўнқайиб турар эди.

Иван Иванович арокқа яқин келиб ўтирди. Қўлларини ишкалаб, рюмкаларни хўб томоша қилгач, арокдан қуйиб ёрукқа солиб кўргач, бир рюмка арокни оғзига қуйиб юборди. Лекин дарров ютиб юбормай, аввал оғзини хўб чайкаб, кейин ютди. Тузлаган замбурукни нонга қўшиб еб олгач, Иван Федоровичга қараб деди:

— Ҳурматли Иван Федорович Шпонька билан гаплашаётган бўлсам керак?

— Балли,— деди жавобда Иван Федорович.

— Сизни таниган вақтимдан бери жуда ўзгариб кетибсиз,— деди Иван Иванович. Сўнгра яна сўз бошлаб:— Мен сизни мана бундай вақтингиздан бери биламан,— кафтини ердан бир газ баланд кўтариб кўрсатди.— Марҳум отангиз, жойи жаннатда бўлсин, жуда тоқилмайдиган одам эди. У кишининг қовун-тарвузлари шундай битар эдики, энди унақа қовун-тарвузни ҳеч қаердан тополмайсиз.— Кейин Иван Федоровични бир чеккага тортиб:— Мана бу ерда ҳам ҳали қовун келтирадилар, кўрасиз, шуям қовунми, қарагингиз келмайди,— деб қўйди. Кейин худди бир сир айтаётгандек оҳиста сўзлаб ва йўғон дарахтни кучмоқчи бўлгандек қўлларини ёзиб:— Жанобингиз ишонсалар, ишонмасалар ҳам, азбаройи худо, манавинақа тарвузлар бўлар эди!— деди.

Григорий Григорьевич Иван Федоровичнинг қўлидан ушлаб:

— Қани дастурхонга ўтиринглар!— деди.

Хаммалари биргалашиб дастурхон ёзилган уйга кирдилар. Григорий Григорьевич ўзининг доим ўтирадиган жойига ўтирди ва каттакон сочиқни бўйнига илиб олди. Унинг бу туриши сартарошларнинг ўз вивескаларига солиб қўядиган суратга ўхшар эди. Иван Федорович кизаринқираб икки кизнинг рўпарасидан кўрсатилган ўринга ўтирди. Иван Иванович бўлса ўз биланларини айтиб, хўб гаплашиб оладиган одам топганига ич-ичидан қувониб, дарров Иван Федоровичнинг пинжига кириб олди.

Қорадан ямоқ тушган кулранг камзул кийган хизматкор лаганда овқат келтирди. Кампир Иван Федоровичга қараб:

— Курка-товук эди, думғазасини олиб бекор қилдингиз! Тўшини олинг эди!— деди.

Григорий Григорьевич онасига қараб;

— Она, ким айтди сизга аралашинг, деб! Қаерини олмоқни меҳмоннинг ўзлари биладилар! Иван Федорович олинг манови қаноти билан пугакасини олинг! Мунча кам олдингиз? Олинг, сонини олинг. Сен нима қилиб қўлингда лаган билан ағрайиб

колдинг? Олинг дегин! Ҳароми тиззалаб ўтириб сўрагин! Айт дарров, Иван Федорович сонини олинг, дегин!

Лаганда овқат кўтариб келган хизматкор дарров чўккалаб: — Иван Федорович олинг, сонини олинг!— деди.

Иван Иванович ёнига ўтирган меҳмонга қараб, овқатни менсимагандек:

— Хим, қандай товук экан!— деб қўйди.— Курка товук бундай бўладими? Меникидаги товукларни кўринг! Ишонинг, ишонманг ҳар бирининг мойи бу хил товукнинг ўнтасининг мойига баравар келади. Ишонасизми ахир, семизлиги шунчаликки, ҳовлида юрганида кўнглим айниб қарагим келмайди!..

Григорий Григорьевич унинг сўзига қулоқ солиб туриб:

— Иван Иванович, ёлгон айтасан!— деди.

Иван Иванович унинг сўзини эшитмаган бўлиб, Иван Федорович билан сўзлашаверди:

— Мен сизга айтсам ўтган йил шаҳарга юборганимда ҳар донасига эллик тийиндан бердилар, шундаям сотгим келмади,— деди.

Григорий Григорьевич яхшироқ эшитсин, деб товушини аввалгидан баландроқ чиқазиб, салмоқ билан деди:

— Иван Иванович, ёлгон айтасан, дейман!

Лекин Иван Иванович, бу гапларнинг унга сира тегишлиги йўқдек, бемалол гаплашаверди, фақат энди товушини анча пасайтириб, охистароқ сўзлади:

— Таксир, бергим келмаганлиги рост. Гадяч шаҳридаги помешчикларнинг биттасида ҳам...

— Иван Иванович! Ахир сен кип-қизил нодон сен,— деди Григорий Григорьевич каттиқроқ.— Ахир Иван Федорович сендан кўра яхшироқ билади ва сенинг гапларингга ишонмаса керак.

Иван Иванович ниҳоятда хафа бўлиб кўнгли кирилди ва индамасдан товук гўштига тутинди. Унинг ҳовлисидаги семизлигидан кўрган одамнинг кўнгли айнийдиган товукдек семиз бўямаса ҳам, хўб туширди.

Сухбат тўхтаб пичок, қошиқ ва лаганларнинг чақир чуқури бошланди. Хусусан Григорий Григорьевичнинг илик қоқиши ҳаммадан каттиқроқ эшитилар эди.

Бир пас жим туришгандан кейин Иван Иванович ёқасидан бўйнини чўзиб, Иван Федоровичга қараб деди:

— «Коробейниковнинг муқаддас жойларга саёҳати»¹ деган китобни ўқиганмисиз? Жону танингизнинг роҳати! Энди бу хил китобларни чоп қилмайдилар! Афсуски йилига қарамапман.

¹ «Москов тужжори Трифон Коробейниковнинг бир неча хамроҳлари билан бирга Қуддусга, Миср ва Сино тоғига 1506 йлда қилган саёҳати» деган китоби. Бу китоб аввал 1783 йилда босилиб, кейин бир неча мартаба такрор босилган.

Иван Федорович, суҳбат китобга кўчганини билиб, қовурманнинг шўрвасига ҳафсала қилиб қолди.

Жанобингизга айтсам, дарвоқе ажойиб, анчайин бир одам шунча юртни кўриб келганлиги ҳазил эмас. Ахир тақсир, уч минг чақиримдан ортиғ-а! Уч минг чақирим-а. Худо насибасини кўшмаса Фаластину Қуддус шарифларга ким бора олади!

Маҳраמידан Қуддус шариф тўғрисида ҳар хил гапларни кўп эшитган Иван Федорович:

— Қуддус шарифга ҳам борган дейсизми?— деди.

Стулнинг бир чеккасида ўтирган Григорий Григорьевич

— Гапингиз нима устида, Иван Федорович?— деди.

— Мен, яъни рўйи-заминда қандай олис мамлакатлар борлигини айтиб эдим,— деди Иван Федорович бундай узун ва кийин гапни эплаб гапирганига ич-ичидан қувониб.

Григорий Григорьевич Иван Ивановичнинг сўзини яхши тингламаган бўлса ҳам:

— Иван Федорович, бунинг сўзига инонманг, ҳаммаси ёлғон!— деди.

Шу орада овқатланиб бўлдилар. Григорий Григорьевич одати бўйича андак ухлаб олмоқ учун ўз уйига кириб кетди. Меҳмонлар ҳам кампир ва қизлар билан бошлашиб, меҳмонхонага кирдилар. Бунда улар овқатга кириб кетганда устида ароқ қолган столга қайси бир ҳикмат билан дастурхон ёзилиб, ҳар хил киёмлар тарвуз, қовун ва олчалар пайдо бўлиб қолипти.

Григорий Григорьевичнинг йўқлиги билиниб турар эди Кампир анча сергап бўлиб, ҳеч ким сўрамаса ҳам мевадан ҳолва қилиш нашватини қандай қоқи қилиш тўғрисида ҳеч ким билмаган кўп ҳикматларни сўзлаб берди. Ҳатто қизлар ҳам тилга кириб кетдилар. Аммо опасидан олти ёш кичик бўлиб, бу чоғда афтидан йигирма бешларга бориб қолган малла сочлиги, ҳали ҳам индамай турар эди.

Лекин Иван Иванович ҳаммадан сергап ва серҳаракат эди.

Энди унинг гапидан янглиштирадиган ва ҳалал берадиган ҳеч ким йўқлигини билиб, бодрингу картошка, ҳеч нарса қолмай гапираверди ва қадимгиларнинг эндигиларга қараганда хийла ақлли бўлганлари ва энди ҳамма тобора қув бўлиб, ҳар хил ғалати нарсалар чиқазаётганлиги тўғрисида сўзлаб кетди. Хуллас бу одам, бемаза ҳангомадан жуда завқ оладиган ва бўлар-бўлмас ҳар нарса тўғрисида сўзлайверадиган кишилар жумласидан эди. Агар гап азиз ва муборак нарсалар борасизми ўтса, Иван Иванович ҳар гапда бир уф тортиб, бошини чайқаб қўяр эди. Агарчи суҳбат дунёвий ишлар борасига ўтса, гарданини чўзиб ёқасидан чиқазиб важоҳатини шундай ўзгартар эдики, унинг бу чоғдаги важоҳатини кўрган одам, нашватини қвас қилиш қондасини ўқий берар, у айтган қовунларнинг қандай катталигини, унинг ҳовлисида

юрган ғозларнинг қандай семизлигини кўриб тургандай бўлаверар эди.

Иван Федорович кечгача ўтириб, кеч киргач зўрға хайрлашди. Гарчи гапга кўнадиган бўшлигига ва ётиб қолинг деб кўп кисташларига қарамай, қилган жазмидан қайтмай жўнаб кетди.

V

ХОЛАНИНГ ЯНА БИР ҒАЛАМИСЛИГИ

— Хўш нима қилдинг? Эски ноинсофдан хатни олдингми? Эшик тагига чиқиб бир неча соатдан бери унинг келишини кутиб ўтирган ва келавермаганидан тоқати тоқ бўлиб, дарвозахонага югуриб чиққан холаси, жияни келиши билан дарров шуни сўради:

Иван Федорович аравадан туша туриб:

— Йўқ, хола, Григорий Григорьевичнинг қўлида ҳеч қандай хат йўқ экан,— деди.

— Унинг гапига ишондингми? Елғон айтипти, бадбахт! Мабо-до дуч келиб қолсам, ўз кўлим билан яхшилаб савалайман. Шошмасин, шундай тобга олайки, бироқ аввал ўзимизнинг додхоқ судимиз билан сўзлашиб кўрмоқ лозим, суд билан олиб бўлмасмикин... Лекин ҳозир гап бунда эмас. Хўш зиёфат тузук бўл-дими?

— Жуда...а хола, жуда яхши бўлди.

— Қани гапириб бер-чи, қандай овқатлар қўйди? Кампирнинг пазандалигидан-ку хабарим бор-а!

— Хола, сомсани қаймоққа ботириб едик, каптар дўлма едик..

— Ғайноли қўшиб пиширилган курка-товуқ гўшти емадингизми?— деб сўради холаси, чунки бу овқатга ўзи жуда пазанда эди.

— Курка-товуқ ҳам бор эди!.. Григорий Григорьевичнинг ниҳоятда чиройли сингиллари бор экан. Хусусан малла сочлиги!

Холаси:

— Нимади?— деб Иван Федоровичга қаттиқ тикилиб эди, у кизариб ерга қаради. Унинг миясида дарҳол янги фикр туғилди. Дарров озмойишлаб:— Хўш, нима бўлди? Қошлари қандай экан?— деб сўради. Шуни айтмоқ керакки, холаси хотин кишининг ҳусни ҳаммадан аввал қошида бўлади, деб билар эди.

— Ешлик чоғингиздаги қошингизни мактар эдингиз-ку, уларнинг қоши ҳам худди сизнинг ёшлигингиздаги қошингизга ўхшар экан. Юзларини майда сепкил босипти.

Холасига хушомад қилиш Иван Федоровичнинг хаёлига келмаган бўлса ҳам, унинг бояги гапидан холасининг димоғи чоғ бўлиб:

— Ҳа! Қўйлаги қандай экан? Лекин энди менинг устимдаги қўйлагим сингари пишиқ мато топиб бўлмайди. Аммо гап бунда эмас. Хўп, ахир сен киз билан гаплашдингми?

— Яъни, хола, нима демоқчисиз?.. Балки сиз аллақачон ўйлаётгандирсизки...

— Нима қилипти, бунинг таажжублиги йўқ, худонинг тақдири билади. У қиз билан жуфт бўлмоқ пешонангга ёзилган бўлса ажабми!

— Хола, бундай гапга тилингиз борганига ҳайронман. Бас, маълум бўлдики, сиз мени тақир билмас экансиз...

Холаси:

— Ана холос, дарров хафа бўлди! — деб қўйган, «Хали ёш ҳеч нарсани билмайди, икковини бир-бирига дуч қилиб қўймоқ керак, танишсин!», деган фикрни кўнглидан ўтказди.

Холаси ошхонага кириб кетди. Иван Федорович ёлғиз қолди. Аммо холаси шу кундан бошлаб, тезроқ жиянини уйлантириш ва набиралар кўриш хаёлига тушиб қолди. Фикри-зикри тўйга тайёргарлик бўлиб, анча беҳаловат бўлиб қолганлиги ҳар бир ҳаракатидан маълум бўлиб турар эди. Лекин бесаранжом ва беҳаловатлигидан ишлари қайтага сира унмайдиган бўлиб қолди. Сомсани авваллари ҳам оқсоч хотинга ишонмасдан яланг ўзи пиширар ва аксари сомса пишираётганда хаёли қочиб, мазмуни орқасида набираси сомса, деб ҳархаша қилаётгандек хаёл қилса керак, сомсадан бир бурдасини орқасига узатганида, кучуги фўрсатни ғанимат билиб олиб қочар эди. Сомсани еганда кучукнинг ириллаганини эшитиб, кейин эса ўзига келиб, косов билан кучукни уракетар эди. Ҳатто энг хуш кўрган иши шикор эди, буни ҳам тарқ қилиб қўйди. Хусусан бир кун каклик деб қаргани отиб қўйгандан кейин, шикорга тақир чикмай қўйди, чунки бундай хатони аввал сира қилмаган эди.

Орадан тўрт кунча ўтгач, бир кун карашса бостирма тагида турган арава ҳовлига чиқиб қолипти. Кучерликдан ташқари қоровуллик ва боғбонлик вазифасини ҳам ўтовчи Омелько эрта саҳардан туриб араванинг кўчиб кетган чармини миҳлаб тақир-туқир қилар эди. Итлар ҳар тарафдан келиб араванинг ғилдирагини ялашар, Омелько бўлса тинмасдан уларни қувлар эди. Уқувчиларни оғохлантириб қўймоқни ўзимга бурч билиб айтаманки, одам атодан қолган арава худди шу эди. Мабодо биров чиқиб бошқа бир аравани одам атодан қолган деб даъво қилгундай бўлса, ғирт ёлғончидир, бе шак ва бе шубҳа қаллобдир. Бу араванинг тўфондан қандай омон қолганлигини ҳеч ким билмайди. Нух алайҳиссаломнинг кемасида унга алоҳида бир жой тайинланган экан, демоқ лозим бўлади. Араванинг суратини таъриф ва тавсиф қилиш имкони йўқлигига ачинамиз. Шуни айтиб қўя қоламизки, араванинг суратидан эгаси жуда рози эди ва эскича араваларнинг оёқдан қолиб, ботиб кетганлигига жуда афсус ер эди. Арава бир томонга қийшайиб турар, яъни ўнг томони чап томонидан анча баланд бўлиб, буниси Василаса Қашпоровнага ёқар эди, чунки

бир томонидан баланд бўйлилар минса, бир томонидан паст бўйлилар миноси дер эди. Аравага паст бўйлилардан беш киши, холага ўхшаганлардан яна уч киши сиғар эди.

Кучер аравани ростлаш билан овора бўлиб, туш пайтида отхонадаги тройка отнинг учовини чиқазиб ҳалиги савлатли аравага қўшди. Араванинг жабдуклари арғамчидан эди. Иван Федорович чап томондан, холаси ўнг томондан аравага миниб жўнадилар. Йўлда учраган мужиклар, бундай басавлат аравани кўриб бошларидаги шапкаларини олиб, икки букилиб салом берар эдилар. Чунки холаси бу аравани ахён-ахёнда бир минар эди. Арава икки соат йўл юриб, бировнинг зинаси олдига келиб тўхтади. Қимникига келиб тўхтаганини айтиб ўтирмасак ҳам бўлади, деб ўйлайман. Сторченконинг зинаси олдига келиб тўхтаганлиги маълум бўлса керак. Григорий Григорьевич уйда йўқ эди, кампир билан икки қиз меҳмонларни меҳмонхонада кутиб олдилар. Хола савлат билан керилиб келиб, бир оёғини олдинга чиқазиб қаттиқ овоз билан деди:

— Бекам, сизга бўлган иззат ва ҳурматимни шахсан арз қилиш менга муяссар бўлганлиги учун шодман. Иззат ва ҳурматимни билдириш билан бирга, жияним Иван Федоровичга қилган мурувватингиз учун ниҳоят даражада миннатдорлигимни ҳам билдираман. У киши мурувватингизни кўп мактадилар. Хоним, қора буғдойингиз хўб яхши битипти, қишлоққа киравериш жойида экан, кўриб келдим. Бемалол бўлса айтсангиз, ботмон ердан неча ғарам оласиз?

Бундан кейин ҳаммалари ўпиша кетдилар. Меҳмонхонага кириб ўтиришгандан кейин кампир сўз бошлади:

— Қора буғдой тўғрисида сизга ҳеч нарса деёлмайман, буни Григорий Григорьевичдан сўрайсиз. Анчадан бери бу ишлар билан шуғулланмайман, кўлимдан ҳам келмайди, қариб колдим. Бурунги вақтда қора буғдойимиз белбокка чиқар эди, энди билмайман, нима худо урди. Қайдам, аввалгидан энди яхши дейдилар. — Кампир бу ўринда бир оҳ тортиб ҳасрат чекиб қўйди. Агар бунга диққат қилиб турган одам бўлса-ю унинг оҳини эшитса, ўтиб кетган қадимги ўн саккизинчи аср ҳасрати эканини фаҳмлар эди.

— Хоним, сизнинг қизларингиз ниҳоятда яхши гилам тўкир эмишлар, деб эшитдим, — деди Василиса Кашпоровна. Унинг бу гапи кампирнинг нозик туйғуларини кўзғатиб, кўнглига жуда таъсир қилди, шекилли, ип қилиш ва бўяш қондалари тўғрисида сайраб кетди. Гилам борасидаги гаплар тамом бўлгач, тузлаган бодринг билан нашват қоқи гапи бошланди. Хуллас орадан бир соат ўтар-ўтмас икки хоним худди қадимдан ошно кишилардек апоқ-чапоқ бўлиб кетдилар. Василиса Кашпоровна кўп гапларни фақат унинг ўзига эшиттириб оҳиста-оҳиста гапирганидан Иван Федорович бу сўзларни ҳеч эшитолмади.

Уй эгаси кампир ўрнидан туриб:

— Бир айланиб келмайсизларми? — деди.

Кампир кетидан кизлар билан Василиса Қашпоровна ҳам туриб, ҳаммалари кизлар ҳарамхонасига қараб юрдилар. Бирок холаси Иван Федоровичга шу ерда колгин, деб ишора қилди ва кампирга шивирлаб бир нарса деди.

Кампир малла сочли қизга қараб:

— Машенька! Сен меҳмон билан гаплашиб ўтира тур, зерикиб колмасинлар! — деди.

Қиз меҳмонхонадан чикмай шу ерда қолиб, диванга ўтирди Иван Федорович ўз стулида безовта бўлиб, кизариб-бўзариб кўзини ерга тикиб, нина қадалгандай зўрға ўтирар эди. Лекин қиз унинг бу холини сира пайқамагандай бўлиб, дераза ва деворлар томошаси билан машғул эди, ё бўлмаса стулларнинг оёғи орасида ўралашиб юрган мушукдан кўзини олмай, ҳеч нарсага парво қилмагандай ўтирар эди.

Бироздан кейин Иван Федоровичга далда кириб, сўз бошламоқчи бўлиб кўрди, аммо билган гапларининг ҳаммасини йўлда тушириб қўйганга ўхшар эди. Ҳеч бир гап ва фикр эсига келмади

Чорак соатча индамасдан ўтиришдилар. Қиз ҳам ўтираверди Иван Федорович алоҳа жасорат қилиб, қалтираганроқ овоз билан:

— Ёз бўлса пашша кўпаяди-да, ойим! — деди.

Қиз жавобида:

— Ниҳоятда кўпаяди! Акам атайин овора бўлиб онамнинг эски ковушидан елпиғич қилиб қўйди, шундай бўлса ҳам пашша жуда кўп, — деди.

Бу гапдан кейин суҳбат яна тўхтади. Иван Федорович ҳеч гап тополмади.

Холаси, кампир ва қора соч қиз билан қайтиб келишди. Кампир билан кизлар ётиб қолинглар деб, ҳар қанча кистасалар ҳам бўлмай, яна бироз гаплашиб ўтиргандан кейин Василиса Қашпоровна кетмоқчи бўлиб хайрлашди. Кампир билан икки қиз меҳмонларни кузатиб эшиккача чиқдилар. Хола билан жиян анчагача аравадан бошларини чиқазиб хайрлаша-хайрлаша жўнадилар.

Йўлда холаси:

— Ҳўш, Иван Федорович, қиз билан ёлғиз қолганингизда нимани сўзлашдингиз? — деб сўради.

— Мария Григорьевна ниҳоятда хушфезл ва боадоб қиз экан, — деди Иван Федорович.

— Гапимга қулоқ сол, Иван Федорович! Сен билан астойдил сўзлашмоқчиман. Ешинг, худога шукур, ўттиз саккизга бориб қолдинг. Мартабанг ҳам ёмон эмас, энди бола-чақа фикрини ҳам қилмоқ керак! Албатта бир хотин олмоғинг лозим

Иван Федоровичнинг кути учиб:

— Хола, нима деяпсиз! Хотин ол дейсизми! Асло хола, марха матингизга балли... Мени жуда уялтирдингиз... Ҳалигача сира ўйлаганим йўқ, хотинни нима қилишимни тақир билмайман!

Холаси кулимсираб:

— Билиб қоларсан, Иван Федорович, билиб қоларсан,— деди. Кейин ичида ўйлаб: «Албатта ҳали ёш, нимани билсин!» дегач, жиянига боқиб:

— Ҳа, Иван Федорович, Мария Григорьевнадан бошқа яхши хотин тополмайсан. Сўнгра ўзингга ҳам у анча ёкқанга ўхшайди. Кампир икковимиз бу борада анча сўзлашдик, унинг ҳам сени куёв қилгани бор. Лекин фосиқ Григорьевчининг бунга нима дейиши ҳали маълум эмас, лекин биз, унинг нима дейишига қараб ўтирмаймиз, мабодо қизнинг моли ва сепини бермайман дейдиган бўлса, унда суд билан...

Шу пайтда арава ҳовлиларига етиб қолди. Қирчанги қари отлар ҳам оғилхонанинг ҳидини билиб, анча илдамладилар.

— Омелько, менга қара, отларни чиқаргандан кейин дарров суғорма, ҳозир иссиқлаб турипти, аввал яхшилаб совутгин,— деди холаси. Сўнгра аравадан тушаркан, жиянига қараб:— Энди, Иван Федорович, сенга маслаҳатим шуки, яхшилаб ўйла. Мен дарров ошхонага кириб чикай, кетаётганда Солохага овқат қилиб кўйгин, деб буюриб кетмапман. У жувонмарг эсига келиб ўзи қилиб кўймагандир,— деди.

Лекин Иван Федорович қарахт одамдек эси оғиб, анқайиб турар эди. Мария Григорьевнанинг ҳусни ёмон эмас, лекин уйланмоққа келсак!.. Хотин олиш унга жуда ғалати кўринар, уйланиш деса кути учар эди. Хотин олиб бирга турмоқ!.. Бунга унинг асло ақли етмас эди. Ўз уйида ёлғиз эмас, биров билан бирга турсин! Бу тўғрида ўйлаган сари ваҳимаси ошиб, тер босар эди.

Бугун ҳар кундагидан аввалроқ ётди, лекин ҳар қанча уринса ҳам ухлай олмади. Анча уйғоқ ётгандан кейин, ҳаммага ором берувчи уйқу, алоҳа унга ҳам етиб уйқуга кирди. Лекин қанақа уйқу! Бундай бемаза, пойма-пой тушни ҳеч кўрган эмас эди. Бир маҳал туш кўрса, атрофида нимаики бор, ҳаммаси тўс-тўполон кўтариб ўйнар, унинг ўзи бўлса, оёғи бор-йўқлигини билмай чопар эмиш... Чопа-чопа тинкаси қуриб турганида, тўсатдан биров келиб қулоғидан қўзиб қолди. «Вой, вой ким?». «Мен, хотинингман!» деди биров бақариб. Шу пайтда уйғониб қолди. Ҳаёлида аллақачон уйланган, уйда ғалати, ажойиб ишлар бўлиб кетгандай кўринади. Бир кишилик қароват ўрнига икки кишилик қароват тургандек. Курсида хотини ўтирипти, лекин унга жуда ғалати туюлади, қандай қилиб унинг яқинига боришни, нима гапиришни билмайди. Хотинининг юзига қараса, унинг юзи ғудда босган, ғадир-будир эмиш. Бу ёнига қайрилиб қараса бу ёғида яна бир хотини ўтирганмиш, бунинг ҳам юзи ғадир-будир эмиш. Бу ёнига

қараса яна бир хотин, орқасига қараса, у ёқда ҳам бир хотин ўтирганмиш. Буларни кўриб, ғам босиб, югурганча боққа қочиб чикди. Боққа чикса иссиқ, бошидан шляпасини олса, шляпасида ҳам бир хотин ўтирганмиш. Терлаб кетиб рўмолчасини олмоқчи бўлиб чўнтагига кўл солса, чўнтагида ҳам бир хотин ўтирганмиш. Қулоғига тикиб кўйилган пахтасини олса, унда ҳам бир хотин ўтирганмиш... Бир маҳал қараса бир оёғи билан ҳақкалаб кетяпти, холаси бўлса, унинг ҳаққалашини кўриб, астойдил: «Ҳа, ҳаққалай-вер, чунки хотинлик бўлдинг», дер эмиш. Холасига яқинроқ келса, холаси эмас, мезана эмиш. Биров унинг бўйнига арқон боғлаб мезанага тортаётган эмиш. Йиғлагундай бўлиб: «Мени судраётган ким?»— деса, «Хотинингман, сен жомсан, мезанага осмоқчиман»— дермиш. У бўлса бақириб: «Мен жом эмасман, Иван Федорович бўламан!» дермиш. П... полкининг полковниги бу ердан ўтагуриб: «Балли! Жомсан» дермиш. Ёки бир маҳал туш кўрса хотини одам эмас, аллақандай жун газламамиш, Иван Федоровичнинг ўзи Могилев шаҳрида бир дўконда турганмиш. Дўкондор: «Қандай мол керак? Хотин деган мато бор, жуда яхши, шундан олинг, жуда чидайдиған, ҳозир ҳамма шундан кийим тиктиряпти», дермиш. Дўкондор хотиндан ўлчаб, йиртиб берса, Иван Федорович қўлтиғига олиб, машиначи жухуд олдига келганмиш, лекин жухуд: «Бўлмайди, матонгиз ярамайди, бундай матодан ҳеч ким кийим тиктирмайди..» дермиш.

Иван Федорович ваҳимасидан ҳуши учиб уйғониб кетди. Аъзойи-баданидан совук тер чиқиб кетди.

Эрталаб ўрнидан тура солиб фол китобига қаради. Беғараз ва бориё сахийликда ягона бўлган бир китобфуруш савоб учун, фол китобининг охирига мухтасар таъбирнома ҳам илова қилиб кўйган экан. Аммо афсуски мазкур таъбирномада Иван Федорович кўрган пойма-пой тушларнинг таъбири йўқ экан.

Бу орада холасининг бошида яна бошқа янги можаро фикри туғилди, лекин бу можарони энди келаси бобдан биласиз!¹

ЖИН ТЕККАН ПАЛАКАТ ЕР

...бутхонанинг дьячоги айтган ҳикоя.

Азбаройи худо, ҳикоя айтишдан безор бўлдим! Ахир ўзингиз ўйланг! Қайта-қайта айтган билан қутилиб бўлмас, безор бўлмай-сизми! Хўп, айтсам айтай, лекин азбаройи шифо, бошқа айтмайман. Мана сиз боя айтдингизки, шайтонни одам боласи миниб

¹ Гоголь бу хикоясини давом эттирмоқчи бўлса ҳам, бу ниятини амалга оширмади.

олса бўлади, дедингиз. Албатта бўлса бордир, чунончи яхши мулоҳаза қилиб кўрсангиз, ёруғ дунёда нималар бўлмайди... Би рок бундай чакки гапни айтманг, шайтон баччағар васваса қила ман деса, унга бас келиб бўлмайди, худо ҳақи, бас келиб бўлмайди!.. Қулоқ солинг, мен сизга айтай: бизлар отадан тўртта эдик, мен у вақтда тентак эдим, ўн бир ёшга энди кирган эдим, нега ўн бир бўлсин, ўн бир эмас. Ҳали эсимдан чикмайди, бир кун эмак-лаб ит бўлиб қолиб эдим, отам бошини чайқаб, «Ҳой, Фома! Уйла-надиган бўлиб қолсанг ҳам тойчокқа ўхшаб борган сари ақлинг кетяпти!» деб койиди. Гўрингда тинч ётгур раҳматлик бобомнинг кўзи очиқ, белида қуввати бор эди. Гоҳда...

Келинг, гапириб ҳам нима қилдим? Биринг бир соатдан бери трубка чекаман деб чўп титкилайсан, биринг билмасам нимага даҳлизга чиқиб кетдинг. Бу нима деган гап!.. Мен сизларни кистаб айтаётган бўлсам майли эди. Ўзларинг ялиндинглар. Эшитадиган бўлсанглар тузук эшитинглар!

Отам кўклам бошидаёқ тамаки юклаб Қримга савдогарчиликка кетган эди. Эсимда йўқ, иккитами, учтами арава эди. Ўша вақтда тамакининг бозори чаққон эди. Карвонликни ўргансин деб уч яшар укамни ҳам олиб кетган эди. Уйда қолганлар бобом билан онам, мен, яна иккита укам эдик. Бобом шундоққина йўл устига пайкал қилиб қовун-тарвуз, майда-чуйда экканлигидан чайлага кўчиб чиқди. Экинни кўриқлайсизлар, деб бизларни ҳам олиб чиқди. Биз ундан маза қилмадик эмас, ҳар куни қовун-тарвуз, бодринг борми, шолғом борми, пиёз борми хўб тўяр эдик, қорнимиз шишиб ичимизда хўроз кичқиргандай бўлар эди. Бундан ташқари деҳқончиликдан кўп ҳаён қилар эдик. Ўтган-кетган қовун-тарвуз емасдан ўтолмас эди. Сўнгра атрофдаги қўрғонларда товук борми, тухум борми келтириб қовун-тарвузга алмаштириб кетар эдилар. Турмушимиз ёмонмасди.

Лекин бобомга ҳаммадан кўп ёққани шу эдики, ҳар куни элликдан ортиқ карвон ўтар эди. Карвонларни биласиз-ку, ҳаммаси кўпни кўрган одам, ҳикояга тушиб кетса оғзингиз очилиб ағрайиб қоласиз. Уларнинг хикояси бобомга, оч одамга умоч эди. Баъзида эски ошна-оғайнилари келиб қолишар (бобомни танимаган йўқ эди), қариялар йиғилишганда бўладиган ҳангомани қўяверинг, ўзингиз биласиз, ҳангома шундай кизийдики, асло қўяверинг, фалон вақтда фалончи фалон ишларни қилган, фалон бўлган, пистон бўлган, тўхтамас эдилар... Ҳангома авжига чиқиб, қачон-қачонги гапларни кўзгайдилар.

Бир кун, кунботар пайтда (худди шу бугун бўлгандек эсимда бор), бобом қовун ичини оралаб юриб кундуз куни офтоб урмасин деб қовунларнинг устига ташлаб қўйган барглари йиғиб юриб эди. Мен укамга қараб:

— Остап, бу ёққа қара, ҳов ана, кўрдингми, карвон келяпти!— дедим.

Болалар еб кўймасин деб қовунни таниғлик қилиб турган бобом менинг сўзимни эшитиб:

— Қани?— деб сўраб қолди.

Йўлда чамаси олтига арава қатор келар эди. Ҳаммасининг олдида мўйлови шопдек бири келяпти. Қанча десам бўларкин, тахминан ўн қадамча қолганда ҳалиги қарвонбоши тўхтади-да:

— Саломатмисан, Максим! Худонинг тақдирини қара-я, бизларни шундай жойда учратди!— деди.

Бобом кўзини қисиб қарагач:

— Ҳа! Қалайсан, саломатмисан! Қаердан келяпсан? Эй, Болячка ҳам келяпти-ку, омонмисан, эсонмисан, оғайни! Епирай! Оғайниларнинг ҳаммаси шунда-ку! Крутотришченко, Печерица, Ковелёк ҳам, Стецько ҳам шунда экан, оббо!..— деб бир-бирлари билан ўпиша кетдилар.

Хўкизларни аравадан чиқазиб ўтга кўйдилар, аравалар кўчада қолди. Ҳаммалари чайла бошида давра олиб трубка чекишдилар. Ҳангома бошланди, сўзнинг думи узилмай трубка чекиш ҳам қолиб кетди. Чошгоҳдан кейин бобом меҳмонларнинг олдига қовун кўйди. Ҳар қайсиси ўз бошига биттадан қовун олиб, пичоқ билан пўстини арчиб (буларнинг ҳаммаси кўпни кўрган, кўзи пишиган улуғлар дастурхонини кўрган пухта одамлар эди) бармоқ билан тешиб сувини хўб сўргандан кейин, тилим-тилим кесиб едилар. Бобом:

— Эй болалар, нега ағрайиб турибсизлар, қани итваччалар, ўйин тушинглар. Остап, сурнайнинг қани?— деб кичқириб берди.— Қани туш ўйинга! Фома, ушла белингни! Мана бунақасига, хоп, хоп!

У вақтда мен ёш бўлсам ҳам шўх эдим. Қарилик курсин, ҳафсала қани, ўйин тушай десам оёғим чалишади. Бобом қарвонлар билан ўтириб, бизларнинг ўйин тушишимизни кўриб, ўзи ўйнаб кетгундай бўляпти. Оёғидан биров тортаётгандек жим турмас эди.

Остап:

— Қараб тур, Фома, чоли қурғур ҳозир ўйинга тушиб кетади,— дейиши билан, уни қарангки, чолнинг сабри чидамай ўйинга тушиб кетди. Қарвонларга мақтанмоқчи бўлди-да.

— Ҳа, шайтонваччалар, шу ҳам ўйин бўлдимиз? Мана бундай тушмайсанларми!— ўрнидан турганча ер тепиб ўйнаб кетди.

Шундай ўйин тушдики, асло кўйяверинг, гетманнинг хотини билан тушса ҳам қойил қилар эди. Бизлар бир чеккага чиқиб олдик. Чоли қурғур бодринг экилган текис ерга тушиб олиб хўб ўйнади. Ўйнаб-ўйнаб авжига чиққандан кейин чириллаб айланиб турган эди, ўртасига борганда бирдан оёғи жонсиз бўлиб кимирамай қолди. Епирай! Кейин яна айланиб кетди, аммо яна ҳалиги жойга бориши билан оёғи яна қотиб қолди. Шунча уринса ҳам ҳеч кимирилата олмади, ёғоч бўлиб қолди. «Епирай! Жин теккан

жой экан, макринг курсин малъун шайтон! Одамзоднинг душмани бадбахт шайтоннинг ишини қаранг!»

Карвонлар олдида шарманда бўлиб қолаверсинми? Тапир тупирга олиб яна ўйнаб кетди, жуда қойил қилди. Чир-чир айланиб ҳалиги жойга борганда оёғи яна боягидай қотиб қолди, ҳеч кимир-лата олмади.

— Ҳа бадбахт шайтон! Сасиган қовун тиқилиб ўлгур! Жувон-марг итвачча, қариган чоғимда шарманда қилдинг!— деб жуда қойиди. Дарвоқе орқадагилардан бири масхара қилиб қулди. Шу пайтда бобом орқасига қайрилиб қараса, на қовун полиз бор, на карвонлар. Қаёққа қараса теп-текис яланглик.

— Ана холос, ёпирай!..

Кўзини қисиб қараса турган жойини танигандек бўлди. Ёнбо-шида дарахтзор ичида ёғоч чиқиб турипти, осмонга етади. Нима бало бўлди, попнинг экинзоридаги каптархонаси-ку! Бу ёнида ҳам бир нарса қорайиб турипти, тикилиброк қараса волюсть мирзабошисининг хирмони. Шайтон малъуннинг ишини қара! Шу ёққа келтириб ташлапти-я! Адашиб-адашиб йўлга чикди. Ой кўринмас, булут орасидан ғира-шира шуъла кўринар эди, холос Бобом кўнглида «Эртага шамол бўларкан-да!» деб қўйди. Йўлнинг бир томонидаги мозорда шам кўриниб қолди. Бобом ҳайрон бўлиб икки қўли билан белини ушлаганча тикилиб қараб турса бояги шам ўчиб, нарироқда яна бир шам ёнди. Бобом ҳовлиқиб

— Дунё, нимадан десанг ҳам бас бойлашаман, шу ерда дунё бор!— деб аллақачон қўлига тупуриб қазимокчи бўлди, лекин қўлида на курак, на белчаси борлиги эсига тушиб қолди.— Аттанг, бироқ ким билсин, чимни кўчирса басдир, шундоққина юзада ётган бўлса ҳам ажаб эмас! Нима қилай, ҳеч бўлмаса таниглик қилиб қўяй, эсимдан чиқиб кетмасин.

У шамолдан синиб тушган бўлса керак, ётган катта бир шохни судраб чироқ кўринган гўрнинг устига ташлаб, ўзи йўлга тушди. Чакалак бўлиб ётган ёш болут дарахтлар сийракланиб қолгандан кейин узокда четан девор кўринди. Бобом кўнглида «Попнинг зовур ери, демабмидим, четан девор ҳам уники, менинг пайкалим бу ерда бир чақирим ҳам келмайди», деб қўйди.

Лекин уйга жуда кеч келди, умочини ҳам емади. Укам Остапни уйғотиб, ундан карвонлар қачон кетдилар?— деб сўради, холос Кейин пўстинига бурканиб ётиб олди. Укам:

— Бобо, бугун қаерда қолдингиз?— деб сўради. Бобом пўстинига яна каттиқроқ бурканиб олиб

— Сўрама, айтсам сочинг оқариб кетади,— деди. Кейин шундай хуррак отиб бердики, пайкалга тушган чумчуқлар ҳам қочишди. Лекин уйқи қаёқда? Жойи жаннатда бўлсин, жуда қув чол эди, ҳар нарсанинг ҳийласини топар эди. Гоҳда гапни шундай ўринлар эдики, ҳайрон бўлиб лабингни тишлаб қолаверар эдинг

Эртасига қоронғи тушар-тушмас камзулини кийиб, белини боғлаб, белкурагини олиб, бошига телпак кийиб олди. Кейин бир коса квасни ичиб олиб, лабини этаги билан артиб, тўппа-тўғри попнинг ерига қараб кетди. Четан девордан, чакаладан ҳам ўтди, қараса худди ўша жойнинг худди ўзи кеча таниғлик қилиб кетган ери. Узун ёғоч учидаги каптархона ҳам турипти, лекин хирмон кўринмайди. «Йўқ, бу жой эмасга ўхшайди, нарироқда бўлса керак. Хирмон томонга қайтай!» деди. Орқасига қайтиб, бошқа йўл билан хирмон тепасига борди, бироқ энди каптархона кўринмай қолди! Қайтиб каптархона олдига келса, хирмон йўқ бўлиб қолди. Аксига олиб ёмғир томчилай бошлади, югурганча хирмон олдига келса, каптархона ғойиб бўлиб қолди, қайтиб каптархона олдига келса, хирмон йўқ бўлиб қолди.

— Ҳа, баччағар шайтон, болаларингдан айрилгур, лаънати! — деб шайтонни койиб кетди.

Ёмғир челақдан куйгандек шариллаб ёғиб турипти.

Оёғидаги янги этигини ечиб, ёмғирда ивимасин, деб рўмолига ўраб олди. Кейин чунонам жуфтақ уриб қочдики, бойнинг йўрғаси ҳам унга етолмас эди. Шалаббо бўлиб ивиб, чайлага кириб кетди. Пўстинини бошига илиб олиб, шивир-шивир бир нарса дуолар ўқиб, мен сира эшитмаган аллақандай сўзлар билан шайтонни алкаб кетди. Агар кундузи бундай ишни қилган бўлса орим келар эди.

Эртасига уйғониб қарасам бобом пайкални оралаб юрипти, ҳеч нарсани кўрмаган-билмаган кишидек, тарвузларни барг билан ёпиб юрипти. Овқат устида чол яна бояги-боягидай гаплашиб ўтирди, сени товукқа алишиб юбораман, деб кичик укамни ёлғондан кўрқитди. Овқат еб бўлгандан кейин ёғочдан сивизга қилиб чалиб ўтирди. Илонга ўхшаб, ўралиб-ўралиб ғалати, қийшиқ битиб қолган қовунни, манғлар турк қовунни, деб масхара билан бизга берди, томоша қилиб ўтирдик. Энди бунақа қовуннинг тухуми қолмади. Унинг уруғини аллақадан олиб келганлиги рост эди.

Кечкурун овқат егандан кейин белчасини олиб, кечки қовоққа жўяк олгани чиқиб кетди. Бояги жин теккан жойдан ўтаётганда қарғамасдан ўтиб кетолмади. Ҳа лаънат ёққан жой, деб ўйин тушаётганда оёғи қотиб қолган жойга бориб аччиғланиб, кураги билан ерни бир урди. Атрофига қараса яна ўша кўзига кўринган жойлар кўринди. Бир ёқда ёғоч бошидаги каптархона, бир ёққа қараса хирмон. Ичида: «Хайриятки белкуракни олиб келган эканман. Анов кўрган йўлим! Манави гўр, ташлаб қўйган шохим ҳам турипти, ёниб турган чироқ ҳам худди ўша, энди англишмасам бўлгани» деб, ювунга кирган қобонни урмоқчи бўлгандек белчасини кўтариб, югурганча гўрнинг тепасига борди. Бориши билан шам ўчди; гўрнинг тепасида ўт босган катта тош бор экан. Ичида: «Бу тошни кўтариб қарамоқ керак» деб, унинг тўрт томонини

казий бошлади. Тош қурғур катта экан, шундай бўлса ҳам оёғини ерга маҳкам тираб туриб уни ағдариб ташлади. Тош гумбулла-ганча думалаб кетди. «Хўб килдим, энди иш осонлашди», деди бобом ичида.

Тошни думалатиб юборгандан кейин қортиғини чиқазиб бурнакисидан капига солиб энди отмоқчи бўлиб турганида, боши тепасида биров «ҳапшу!» деб аксириб юборди, ҳатто дарахтлар-нинг учи кимираб, бобомнинг юз-кўзига тупик сачради. Юз-кўзини артаркан:

— Аксирганда тескари қарасанг бўлмайдим! — деб қайрилиб қараса ҳеч ким йўқ. Қортиғини қўйнига солиб, белкурагини оларкан: — Баччағар шайтон бурнақини ёмон кўрар экан, бўлмаса бундай асл бурнақини ота-бобоси кўрган эмас! — деб ерни казий бошлади.

Ер юмшок, белкурак ўзи ботиб кетяпти. Бир маҳал жангил-лаган овоз чикди. Тупроқни тортиб қараса қозон кўринди
Бобом қозоннинг тагига белини тикиб:

— Ҳа баракалла, шу ерда экансан-ку! — деди

Тумшуғи парранданикига ўхшаган бир нарса чийиллаб

— Ҳа баракалла, шу ерда экансан-ку! — деди.

Бобом ўзини четга тортиб белкурагини тушириб юборди

Кўйбошли бир нарса дарахт тепасидан туриб:

— Ҳа баракалла, шу ерда экансан-ку! — деди

Чакалак ичидан айик бошини чиқазиб:

— Ҳа баракалла, шу ерда экансан-ку! — деди

Бобомнинг кути учиб, секингина:

— Бунда бир оғиз сўз айтиб бўлмас экан-ку! — деб ғулдиради

— Бунда бир сўз айтиб бўлмас экан-ку! — деб чийиллади
тумшуғи парранданикига ўхшаган бир нарса.

— Бунда бир сўз айтиб бўлмас экан-ку! — деди кўй бошли
нарса.

— Айтиб бўлмас экан! — деб ўкирди айик.

Бобом:

— Ҳм... — деди-ку ўзи кўрқиб кетди. Дарров бояги тумшуғи
парранданикига ўхшаган нарса чийиллаб:

— Ҳм! — деб қўйди. Кейин кўй бошлиги маъраб:

— Ҳм! Ҳм! — деди айик ҳам.

Ваҳимаси келиб у ён-бу ёнга қараса, қоп-қоронғи зулмат осмонда на юлдуз бор, на ой. Қаёққа қараса теги йўқ жаҳаннам тепасига қараса тоғ осилиб, тепасига ағанаб тушгандай бўлиб турибти. Назарида тошнинг орқасида бадбашара бир нарса мўралаб турганга ўхшайди. Вой-бў! Бурнини қарасанг темир-чининг дамидек, ҳар қавағига бир челақдан сув кетади; лаблари, азрабойи худо, ҳар қайсиси ғўладек. Қип-қизил кўзлари орқа-сига айланиб кетипти, тағин тилини чиқазиб, масхара қилиб ҳам қўяди

— Бор-э! Дунёинг бошингда қолсин! Бадбашара афтинг курсин! — деб қозонни ташлаб қочмоқчи бўлиб туриб эди, айланиб қараса бояги-боягидай ҳеч нарса йўқ. Ажина кўрқитяпти шекилли деб, яна қозонга ёпишди.

Ҳеч иложи йўқ, оғир! Нима қилсин, ташлаб кетиб бўлмайди. Ҳамма кучини йиғиб қўли билан кўтариб, бир-икки зўр уриб эди, қозон кўзгалди.

Қозонни чиқазиб, бир бурнаки отиб олай, деб қортиғини олди. Лекин бурнақисини отмасдан аввал битта-яримта йўқми, деб у ён-бу ёнга қараб кўйди. Ҳеч ким йўққа ўхшайди. Бироқ турган тўнка пишиллаб, дўмбира бўлиб шишаётганга ўхшади, икки қулок, икки кўз чиқазди, бурун пайдо қилди, бурнининг қаваги керилиб, тепаси тиришди, аксирай-аксирай деди-ю, аксиролмади. Бобом қортиғини кўйнига тикиб ичида «Очмай кўяқолай, баччағар шайтон юз-кўзимни яна тупик қилмасин!» деб қозонни кўтарганча урра қочди. Кетидан биров хипчин билан оёғига савалаб келаётганини билади, холос. Оёғида кучи борича вой-войлаб қочиб кетаверди. Попнинг чорбоғига етгунча дам олмади.

Бизлар, бобом қаёқда қолди, деб уч соатча пойладик. Онам кўрғондан бир хурмада иссиқ умоч пишириб келтирди, лекин бобомдан ҳали ҳам дарак йўқ. Кечқурун овқатни яна ўзимиз едик. Онам, ҳамма ёқ экин эмасми, шунинг учун идиш-товоқни ювиб ювиндини қаерга тўкишни билмай турганда рўпарасидан бир бўчка тўппа-тўғри думалаб келаётганга ўхшади: Тим қоронғи эмасми, ҳеч нарсани кўриб бўлмайди, болалар бўчкани ўйнаб думалатиб келяптилар шекилли, шунга тўқа қолай деб, иссиқ ювиндини ағдариб юборди.

Биров бақириб юборди, қараса бобом экан. Қим билсин, азбаройи худо, бўчка келяпти, деган эдик. Худоё тавба, гапиргани ҳам одам худодан кўркади, уят, бобомнинг оппоқ соч-соқоли ювиндига беланиб картошка пўчоқ борми, тарвуз пўчоқ борми, бобомнинг соқол-мўйловларига илиниб қолипти, буни кўриб тоза қулдик.

Бобом этаги билан юз-кўзини артаркан:

— Ҳа опала курғур! Рождествога сўйилган чўчкани парт қилгандек пиширдинг-ку! — деб бизларни чақирди. — Болалар, бу ёққа келинлар, энди ширин нон ейдиган бўлдинглар! Итваччалар энди кийганингиз кимхоб бўлади! Бери келинлар, нима олиб келганимни кўринглар! деб қозонни очди.

Нима экан деб ўйлайсиз? Яхшигина ўйлаб кўриб гапиринг, тилла дейсизми? Тилла қаёқда! Ахлат, нажосат... Айтишга ҳам уят. Бобом туф, деб қозонни ирғитиб юборди, кейин қўлини ювиб келди.

Шундан буён бобом шайтонга ҳеч бир ишонмайдиган бўлди, бизларга ҳам аксари насиҳат қилиб:

— Худонинг душмани малъун шайтоннинг йўлига асло кирманглар, итвачча ҳамма вақт алдайди, бир чақалик рост гапийўқ! — дер эди.

Шундан бери, қачонки бир ерда нотинчликни эшитса:

— Қани шоввозлар, чўқинтиринглар! Баракалла, чўқинтиринглар, кўйманглар баччағарни! — деб, ўзи ҳам ҳа деб чўқинтира берар эди. Ўйин тушаётганда оёғи қотиб қолган палакат ернинг атрофини четан девор билан ўраб, нимаики ахлат, хас-хашак бўлса шу ерга ташланглар, деди.

Жин деган нарса одамзодни ана шундай алдайди! Шу палакат ерни жуда яхши биламан, уни қўшниларимиз бобомдан ижарага олиб экин экдилар, ернинг тупроғи ниҳоятда унумдор, экин ҳамиша яхши битар эди, лекин жин теккан ҳалиги палакат ерда ҳеч нарса битмас эди. Ҳар қанча ҳафсала билан эксалар ҳам, кейин битган нарсанинг нима эканлигини билиб бўлмас эди, тарвуз деса тарвуз эмас, қовоқ деса қовоқ эмас, бодринг деса бодринг эмас, алланима бало!..